

مروری بر وضعیت تجارت خارجی ایران، با تأکید بر شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تاریخ انتشار:

۱۴۰۳/۱۲/۰۱

مرکز پژوهش‌های
مجلس شورای اسلامی

شماره مسلسل: ۲۰۷۸۷

کد موضوعی: ۲۲۰

عنوان گزارش:

مروری بر وضعیت تجارت خارجی ایران، با تأکید بر شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳

نوع گزارش: طرح/لایحه راهبردی نظارتی پیش نویس قانونی

نام دفتر:

مطالعات اقتصادی (گروه بازرگانی)

تهیه و تدوین کنندگان:

زهرا کاویانی، محمدصادق بیرجندی (گروه بازرگانی)

ناظر علمی:

سیدمهدی بنی‌طبا

گرافیک و صفحه آرایی:

منیره حاجی محمدی

ویراستار ادبی:

اکرم وحدانی‌فر

واژه‌های کلیدی:

۱. آمار تجارت خارجی
۲. سیاست‌های ارزی
۳. سیاست‌های تعرفه‌ای

تاریخ شروع مطالعه:

۱۴۰۳/۰۸/۰۱

فهرست مطالب

۸	چکیده
۹	خلاصه مدیریتی
۱۰	۱. مقدمه
۱۲	۲. پیشینه
۱۲	۳. بررسی روندهای تجاری در شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳
۱۲	۳-۱. آمار تجارت خارجی در شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳
۱۳	۳-۲. شرکای تجاری کشور در ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳
۱۵	۴. بررسی روندهای تجاری سالیانه
۱۵	۴-۱. بررسی میزان صادرات و واردات و تراز گمرکی
۱۹	۴-۲. بررسی روند وزنی و ارزشی صادرات و واردات
۲۶	۴-۳. شرکای تجاری کشور در دوره سالیانه
۲۸	۵. بررسی اجزای صادرات و واردات گمرکی
۲۸	۵-۱. صادرات
۳۳	۵-۲. واردات
۳۹	۶. منشأ و تخصیص ارز به کالاهای وارداتی
۴۱	۶-۱. ارز ترجیحی
۴۴	۶-۲. ارز نیما
۴۶	۶-۳. ارزشخاص
۴۷	۶-۴. ترکیب ارز اختصاصی به کالا
۵۱	۷. بررسی حقوق ورودی واردات
۵۱	۷-۱. نگاهی بر روند جهانی حقوق ورودی واردات
۵۵	۷-۲. مروری بر روند حقوق ورودی واردات در ایران
۵۸	۸. جمع بندی و پیشنهادها
۵۹	منابع و مأخذ

فهرست جداول

۱۴	جدول ۱. صادرات پنج بزرگ ترین صادرکننده به ایران در سال ۱۴۰۲ و نیمه نخست سال ۱۴۰۳
۱۵	جدول ۲. واردات پنج بزرگ ترین واردکننده از ایران در سال ۱۴۰۲ و نیمه نخست سال ۱۴۰۳
۲۳	جدول ۳. اقلام دارای بیشترین کاهش ارزش صادرات در سال ۱۴۰۲ نسبت به سال ۱۴۰۱
۲۵	جدول ۴. تغییر قیمت کالاهای صادراتی با صادرات بیش از ۵۰۰ میلیون دلار در سال ۱۴۰۲
۲۸	جدول ۵. درصد صادرات و واردات پنج صادرکننده و پنج واردکننده اول کشورهای منتخب در سال ۲۰۲۳
۵۷	جدول ۶. نرخ حقوق ورودی اخذشده از سال های ۱۳۹۵ تا ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳ از بیست کد تعرفه ای که بیشترین حجم تخصیص ارز در سال ۱۴۰۲ را داشته اند
۵۹	جدول ۷. پیشنهاد توصیه اصلاحی

فهرست اشکال

شکل ۱. نمودار صادرات، واردات و تراز تجاری کشور در نیمه سال های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳.....	۱۳
شکل ۲. نمودار صادرات و واردات گمرکی در سال های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۲.....	۱۶
شکل ۳. نمودار واردات و صادرات گمرکی به قیمت ثابت ۲۰۱۰.....	۱۷
شکل ۴. نمودار تراز تجاری گمرکی.....	۱۸
شکل ۵. نمودار واردات و صادرات غیررسمی (قاچاق ورودی و خروجی).....	۱۸
شکل ۶. نمودار ارزش و وزن کالاهای صادراتی کشور در سال های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۲ (واحد: میلیون دلار (ارزش) و هزار تن (وزن)).....	۲۰
شکل ۷. نمودار سهم و تغییر قیمت کدهای HS دورقمی که بیشترین سهم صادراتی کشور در سال ۱۴۰۱ را به خود اختصاص داده اند، در سال های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲.....	۲۱
شکل ۸. نمودار سهم و تغییر قیمت کدهای HS چهاررقمی که بیشترین سهم صادراتی کشور را در سال ۱۴۰۱ به خود اختصاص داده اند، در سال های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲.....	۲۲
شکل ۹. نمودار قیمت هر تن کالای صادراتی و وارداتی کشور بین سال های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۳.....	۲۴
شکل ۱۰. نمودار قیمت کالاهای صادراتی کشور به تفکیک گروه های کالایی اطلس هاروارد در نیمه اول سال های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳.....	۲۴
شکل ۱۱. نمودار سهم شریک های تجاری کشور از تجارت ایران در سال های ۱۳۸۲ تا ۱۴۰۲ (با فاصله چهار ساله).....	۲۷
شکل ۱۲. نمودار ترکیب صادرات در شش ماهه نخست ۱۴۰۳ به تفکیک HS چهاررقمی.....	۲۸
شکل ۱۳. نمودار ترکیب صادرات کشاورزی در شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳ به تفکیک کد HS چهاررقمی.....	۲۹
شکل ۱۴. نمودار صادرات کشور به تفکیک گروه های کالایی در نیمه نخست سال های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳.....	۳۰
شکل ۱۵. نمودار حجم صادرات گروه های کالایی مختلف در ۶ ماهه نخست سال های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳، درصد افزایش این حجم در سال ۱۴۰۳ نسبت به سال ۱۴۰۲ و درصد افزایش کل صادرات نسبت به دوره مشابه سال قبل.....	۳۱
شکل ۱۶. نمودار صادرات کشور از گروه کالایی محصولات شیمیایی به تفکیک کد HS دورقمی با بیشترین سهم در ۶ ماهه نخست سال های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳.....	۳۲
شکل ۱۷. نمودار ترکیب کالاهای صادراتی کشور در سال های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۲.....	۳۲
شکل ۱۸. نمودار واردات در ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳ به تفکیک کدهای HS چهاررقمی.....	۳۴
شکل ۱۹. نمودار واردات کشور به تفکیک گروه های کالایی در ۶ ماهه نخست سال، از سال ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳.....	۳۵
شکل ۲۰. نمودار ترکیب کالاهای وارداتی کشور در سال های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۲.....	۳۵
شکل ۲۱. نمودار واردات کشور از گروه کالایی ماشین آلات به تفکیک کد HS دورقمی در ۶ ماهه نخست سال های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳.....	۳۶
شکل ۲۲. نمودار واردات کدهای HS چهاررقمی ماشین آلات با بیشترین سهم در ۶ ماهه نخست سال های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳.....	۳۷
شکل ۲۳. نمودار واردات گروه کالایی محصولات شیمیایی به تفکیک HS دورقمی (با بیشترین سهم) در ۶ ماهه نخست سال های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳.....	۳۷
شکل ۲۴. نمودار واردات کالاهای کالا با بیشترین سهم در گروه محصولات شیمیایی به تفکیک کدهای HS چهاررقمی در ۶ ماهه نخست سال های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳.....	۳۸
شکل ۲۵. نمودار واردات کالاهای گروه کالایی وسایل الکترونیکی به تفکیک کد HS چهاررقمی در ۶ ماهه نخست سال های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳.....	۳۹
شکل ۲۶. نمودار ارزش تخصیص داده شده در سال ۱۴۰۲ و ۶ ماهه نخست ۱۴۰۳ به تفکیک نوع نرخ ارز تخصیصی.....	۴۰
شکل ۲۷. نمودار درصد ارزش های تخصیص داده شده به واردات به تفکیک نوع منشأ.....	۴۱
شکل ۲۸. نمودار ارزش ترجیحی تخصیصی به تفکیک گروه های کالایی در سال ۱۴۰۲ و ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳.....	۴۲
شکل ۲۹. نمودار ارزش ترجیحی اختصاص داده شده به کدهای چهاررقمی با بیشترین سهم در ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳، در نیمه نخست سال های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳.....	۴۲
شکل ۳۰. نمودار کالاهایی که در ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳ بیش از یک درصد از ارزش ترجیحی کشور را به خود اختصاص داده اند.....	۴۳
شکل ۳۱. نمودار ارزش ترجیحی تخصیصی به واردات محصولات شیمیایی در ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۲.....	۴۴
شکل ۳۲. نمودار ارزش ترجیحی تخصیصی به واردات محصولات شیمیایی در ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳.....	۴۴
شکل ۳۳. نمودار نرخ ارز نیما و بازار آزاد و درصد اختلاف این دوازده سال ۱۴۰۲ تا پایان شهریور ماه ۱۴۰۳.....	۴۵

شکل ۳۴. نمودار واردات با ارز نیمایی در شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳ به تفکیک کدهای HS دورقمی	۴۵
شکل ۳۵. نمودار ارز نیمای تخصیص داده شده به کدهای چهاررقمی با بیشترین سهم از ارز نیمه نخست سال های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳	۴۶
شکل ۳۶. نمودار واردات با ارز اشخاص در شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳ به تفکیک کدهای HS دورقمی	۴۷
شکل ۳۷. نمودار واردات گروه های مختلف کالایی به تفکیک نوع نرخ ارز تخصیصی در نیمه نخست سال ۱۴۰۳	۴۸
شکل ۳۸. نمودار نوع نرخ ارز تخصیصی به واردات قطعات منفصله تولید تراکتور و وسایل نقلیه (کد ۹۸۸۷) در نیمه نخست سال های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳	۴۹
شکل ۳۹. نمودار نوع نرخ ارز تخصیصی به واردات تلفن همراه هوشمند (کد ۸۵۱۷۱۳) در نیمه نخست سال های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳	۵۰
شکل ۴۰. نمودار نوع ارز اختصاص داده شده به کالاهای دارویی (کد HS30) در ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳	۵۰
شکل ۴۱. نمودار میانگین موزون نرخ تعرفه جهانی	۵۱
شکل ۴۲. نمودار میانگین نرخ تعرفه ایران و گروه های کشورها	۵۲
شکل ۴۳. نمودار نرخ تعرفه موزون کشورها در سال ۲۰۲۰	۵۲
شکل ۴۴. نمودار نرخ موزون تعرفه واردات غذا در سال ۲۰۲۰	۵۳
شکل ۴۵. نمودار میانگین حقوق ورودی اخذ شده گوشت قرمز	۵۴
شکل ۴۶. نمودار میانگین درصد حقوق ورودی گرفته شده در سال های ۱۳۷۵ تا پایان خردادماه ۱۴۰۳	۵۵
شکل ۴۷. نمودار ارزش واردات کالاهای وارداتی با تفکیک نرخ تعرفه گرفته شده	۵۶
شکل ۴۸. نمودار میانگین درصد حقوق ورودی میانگین گرفته شده از گروه های کالایی بر پایه اطلس هاروارد در سال های ۱۳۹۹ تا ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳	۵۸

مروری بر وضعیت تجارت خارجی ایران، با تأکید بر شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳

چکیده

روندهای بلندمدت و کوتاه‌مدت تجارت خارجی گمرکی کشور در این گزارش بررسی شده است. در ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳ میزان واردات گمرکی به ۳۳ میلیارد دلار و صادرات گمرکی به حدود ۲۶ میلیارد دلار رسیده است. در این بازه زمانی تراز گمرکی منفی هفت میلیارد دلار به ثبت رسیده که منفی‌ترین تراز تجاری (گمرکی) شش ماهه کشور طی سال‌های اخیر است. به‌طور کلی روند منفی تراز تجاری از سال ۱۴۰۰ شدت گرفته و تا سال ۱۴۰۳ ادامه داشته است. یکی از عوامل مؤثر بر منفی‌تر شدن تراز تجاری، روند کاهشی قیمت هر تن کالای صادراتی و روند افزایشی قیمت هر تن کالای وارداتی بوده است. به‌طوری‌که ارزش هر واحد صادرات ایران نسبت به واردات روندی کاهشی داشته است. در سال ۱۴۰۲ قیمت کالاهای صادراتی کشور نسبت به سال پیش از آن حدود ۱۷ درصد کاهش یافته است.

نگاهی به روندهای بلندمدت دو روند کلی را نشان می‌دهد: اول متمرکز شدن شرکای تجاری کشور، به‌گونه‌ای که سهم سه شریک تجاری نخست از تجارت کشور در سال ۱۴۰۲ نسبت به سال ۱۳۸۲ دوبرابر شده و به ۶۲ درصد رسیده است؛ دوم تغییرات تراز تجاری گمرکی، به‌گونه‌ای که از سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۷ بهبود تراز تجاری و از سال ۱۳۹۷ به بعد مجدداً منفی شدن تراز تجاری رخ داده است.

مهم‌ترین اقلام صادرات گمرکی، گاز طبیعی، محصولات پتروشیمی و فولاد بوده و پس از آن صادرات کشاورزی و سنگ و سایر اقلام سهم اندکی داشته است. مهم‌ترین اقلام وارداتی کشور در شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳، طلا، ذرت و گوشتی تلفن همراه بوده است.

بیان / شرح مسئله

روندهای تجاری و تغییرات تجارت خارجی کشور از مهم‌ترین متغیرهای اقتصادی است. درآمدهای ارزی هر کشور از طریق صادرات به دست می‌آید و تقاضای کشور به کالاهای خارجی از طریق واردات تأمین می‌شود. از این رو بررسی روندهای صادرات و واردات، ترکیب اقلام صادراتی و وارداتی، شرکای خارجی و تراز تجاری و سایر متغیرهای تجارت خارجی از اهمیت بسیاری برخوردار است. از سوی دیگر، رصد تأثیر سیاست‌های اقتصادی بر تغییرات بخش خارجی کشور نیز اهمیت بسیاری دارد. بر این اساس، در این گزارش روندهای تجارت خارجی از سال‌های گذشته با تأکید بر شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳ و اثر برخی سیاست‌های اقتصادی بر این روندها بررسی شده است.

نقطه نظرات / یافته‌های کلیدی

بررسی‌های این مطالعه نشان می‌دهد که ایران در نیمه نخست سال ۱۴۰۳ بالغ بر ۳۳/۰۹ میلیارد دلار واردات و ۲۵/۹۲ میلیارد دلار صادرات داشته که نشان‌دهنده کسری ۷/۱۶ میلیارد دلاری تراز تجاری کشور در این دوره است. در دوره مشابه سال ۱۴۰۲، کسری تراز تجاری ۶/۳۳ میلیارد دلار و در سال ۱۴۰۱، ۲/۶۱ میلیارد دلار بوده است.

همچنین به لحاظ روندهای بلندمدت، از سال ۱۳۹۰ تا سال ۱۳۹۷ تراز تجاری گمرکی کشور روندی صعودی طی کرده است؛ به گونه‌ای که در سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۳۹۷ تراز گمرکی مثبت بوده؛ اما از سال ۱۳۹۷ به بعد روندی نزولی داشته؛ به گونه‌ای که در سال ۱۴۰۲ به ۱۷ میلیارد دلار کسری رسیده است. این در حالی است که حجم قاچاق ورودی و قاچاق خروجی کشور نیز، هر دو از سال ۱۳۹۷ به بعد صعودی بوده است. نکته قابل توجه دیگر در روندهای بلندمدت، متمرکزتر شدن شرکای تجاری ایران است. پنج شریک تجاری نخست کشور در سال ۱۳۸۲ تنها در حدود ۳۱ درصد تجارت خارجی کشور را به خود اختصاص داده بودند، اما این عدد در سال ۱۴۰۲ به ۶۲ درصد رسیده است. شرکای تجاری یازدهم به بعد کشور در سال ۱۳۸۲ نزدیک به ۴۰ درصد تجارت خارجی کشور را به خود اختصاص داده‌اند؛ اما این عدد در سال ۱۴۰۲ تنها به ۱۵/۷ درصد رسیده است. به بیان دیگر، حدود ۸۴ درصد تجارت خارجی کشور تنها با ۱۰ کشور صورت می‌گیرد. ۷۰ درصد تجارت محدود به تنها چهار شریک تجاری نخست کشور است.

کاهش قیمت کالاهای صادراتی کشور در سال ۱۴۰۲ نسبت به سال پیش از آن از دیگر یافته‌های این پژوهش است. این مطالعه نشان می‌دهد که کاهش در تمام زیرگروه‌های صادراتی باعث کاهش کل قیمت کالاهای صادراتی بوده و این کاهش محدود به برخی کالاها نبوده است. این کاهش در زیرگروه‌های HS دورقمی، چهاررقمی و شش‌رقمی دیده می‌شود. این در حالی است که از سال ۱۳۹۹ تا ۶ ماهه نخست ۱۴۰۳، قیمت کالاهای وارداتی کشور افزایش یافته است.

مقایسه تفکیکی صادرات کشور در ۶ ماهه نخست سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳، نشان‌دهنده سهم نخست مواد معدنی (شامل گاز طبیعی) از صادرات کشور بوده که از سال ۱۳۹۹ روند صعودی داشته است. پس از مواد معدنی، محصولات شیمیایی و انواع فلز بیشترین صادرات کشور را به خود اختصاص داده است.

بیشترین واردات کشور در ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳ مربوط به ماشین‌آلات صنعتی، ماشین‌آلات و تجهیزات الکترونیکی (تلفن همراه و لپ‌تاپ)، انواع فلز و سنگ‌های قیمتی (طلا) و غلات بوده است.

به صورت کلی کالاهای کشاورزی نیز حجم بالایی از واردات کشور را به خود اختصاص داده و پس از ماشین‌آلات بیشترین واردات را داشته است. در تفکیک کدهای HS شش‌رقمی، بیشترین واردات مربوط به ذرت است که واردات آن از ۱/۶ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۶ به ۳/۹

میلیارد دلار در سال ۱۴۰۲ رسیده است. اختصاص ارز ترجیحی به واردات کالاهای اساسی در رشد واردات این کالاها نقش مؤثری داشته است. در سال‌های گذشته، سه نرخ ارزی اصلی شامل نرخ ارز ترجیحی، ارز نیمایی و ارزشخاص برای واردات وجود داشته است. در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۳ نسبت به مدت مشابه سال ۱۴۰۲، میزان ارز ترجیحی و ارزشخاص اختصاص داده شده افزایش، و میزان ارز نیمایی اختصاص داده شده کاهش یافته است. همچنین ۵۵ درصد ارز اختصاص داده شده مربوط به ارز نیمه، ۲۲ درصد ارز اشخاص و ۲۳ درصد ارز ترجیحی بوده است. بالاترین سهم از ارز ترجیحی اختصاص داده شده کشور مربوط به کالاهای کشاورزی بوده و پس از آن محصولات شیمیایی (شامل داروهای بسته‌بندی شده و بسته‌بندی نشده و آنتی‌بیوتیک‌ها) و ماشین‌آلات، بزرگ‌ترین سهم از ارز ترجیحی اختصاص داده شده را داشته‌اند. بیشترین واردات با ارز نیمایی نیز مربوط به ماشین‌آلات صنعتی و ماشین‌آلات و تجهیزات الکترونیکی بوده است. در سال ۱۴۰۳ واردات طلا نسبت به مدت مشابه در سال ۱۴۰۲ افزایش قابل توجهی یافته است. محدودیت‌هایی که بانک مرکزی در سال ۱۴۰۳ برای واردات با ارز اشخاص اعمال کرد، باعث شده تا بخشی از ارز اختصاصی این دسته برای واردات کالاها به واردات طلا اختصاص یابد.

بخش دیگر این گزارش، بررسی سیاست تجاری در قالب نرخ حقوق ورودی است. بررسی نرخ حقوق ورودی اخذ شده کشور از سال ۱۳۷۵ تا سه ماه نخست سال ۱۴۰۳ نشان‌دهنده روندی یکسان نیست. نتایج نشان می‌دهد که تغییرات در نرخ‌های تعرفه ایران بیشتر تحت تأثیر نرخ ارز و قیمت کالا در داخل بوده است. هنگامی که نرخ ارز ثابت بوده، به منظور جلوگیری از کاهش قابل توجه قیمت کالاهای وارداتی نسبت به تولید داخل (به علت ثبات نرخ ارز و تورم داخلی) تعرفه‌ها افزایش و در زمان‌های افزایش نرخ ارز، تعرفه‌ها کاهش یافته است.

پیشنهاد راهکارهای تقنینی، نظارتی یا سیاستی

به طور کلی بررسی روندهای تجاری کشور لزوم توجه به داشتن سیاست تجاری مشخصی را نشان می‌دهد. در سال‌های اخیر، سیاست‌های ارزی بر سیاست تجاری سایه انداخته است؛ به نحوی که عملاً کشور دارای سیاست تجاری نیست، بلکه این تغییرات سیاست ارزی از قبیل تخصیص و تأمین ارز است که روندهای صادرات و واردات را جهت‌دهی می‌کند. برای مثال، سیاست‌های ارزی در سال‌های اخیر مانند تخصیص ارز ارزان به واردات کالاهای اساسی موجب رشد قابل توجه واردات کالاهای اساسی شده است. همچنین الزام به رفع تعهد ارزی موجب کم‌اظهاری صادرات و تخصیص ارز ارزان به واردات موجب بیش‌اظهاری واردات شده است.

بنابراین پیشنهاد می‌شود تا سیاست‌های ارزی کشور به شیوه‌ای تنظیم شود که مانع از هرگونه توزیع رانت در واردات و صادرات شود. همچنین لازم است تا واردات کالاها بر حسب نیاز کشور صورت گیرد؛ به این معنی که تخصیص‌های رانتی موجب افزایش تمایل برای واردات یک کالا نشود. لذا تهیه سیاست تجاری باید در اولویت‌های سیاست‌گذاری قرار گیرد.

۱. مقدمه

تجارت خارجی در طول تاریخ موتور محرکه رشد تولید و بهره‌وری در کشورها بوده است. در دهه‌های گذشته، حجم تجارت خارجی نسبت به حجم اقتصاد جهان افزایش قابل توجهی یافته است؛ به گونه‌ای که حجم تجارت از ۲۶ درصد تولید ناخالص داخلی جهان در سال ۱۹۷۰ باروندی افزایشی در سال ۲۰۲۳ به ۵۹ درصد تولید ناخالص داخلی جهان رسیده است. نسبت تجارت خارجی به تولید ناخالص داخلی برای ایران در این دوره زمانی بسیار وابسته به صادرات نفت کشور بوده است، به گونه‌ای که در آغاز این دوره زمانی ۴۰ درصد و در پایان آن به ۵۲ درصد رسیده است. تجارت خارجی از آن‌رو برای کشورها اهمیت می‌یابد که به آنها اجازه می‌دهد کالاهایی را وارد کنند که در آنها مزیت تولیدی

ندارند و صادرات کالاهایی که در آنها مزیت تولیدی دارند، موجب افزایش رشد اقتصادی، درآمد ملی و ارزآوری برای کشور شود.

به این ترتیب، تجارت خارجی یکی از مواردی بوده است که کشورها به آن توجه ویژه داشته‌اند. در قانون برنامه پنج‌ساله هفتم پیشرفت نیز در موارد متعددی به راه‌های تسهیل تجارت اشاره شده است. برای مثال، در **ماده (۴)** این برنامه، وزارت صنعت، معدن و تجارت (سازمان توسعه تجارت ایران) مکلف شده است تا پایان سال اول برنامه، بسترهای لازم را برای ایجاد، توسعه و حمایت از شرکت‌های خصوصی، تعاونی و شرکت‌های وابسته به مؤسسات و نهادهای عمومی غیردولتی واسطه صادراتی از جمله شرکت‌های مدیریت صادرات، مشارکت کنسرسیون‌ها و شتاب‌دهنده‌های صادراتی فراهم کند. همچنین در همین ماده برای جلوگیری از کم‌اظهاری و بیش‌اظهاری کالاهای صادراتی و وارداتی وظایفی را بر عهده گمرک جمهوری اسلامی ایران (وزارت امور اقتصادی دارایی)، سازمان امور مالیاتی کشور (وزارت امور اقتصادی و دارایی) و بانک مرکزی نهاده است. این موضوع خود را در سیاست‌های مربوط به حمل‌ونقل این برنامه هم نشان داده است؛ به شکلی که **ماده (۵۷)** این قانون به مدیریت گذر (ترانزیت) کشور مربوط بوده و اقداماتی در زمینه بهبود وضعیت گذر کشور برای افزایش سهم‌بری از زنجیره‌های ارزش منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای براساس مزیت‌های نسبی مناطق مختلف کشور در نظر گرفته شده است.

با توجه به شوک‌هایی مانند شوک کووید-۱۹ که بر اقتصاد کلان کشور وارد شده است، نگاهی کلی به تجارت خارجی کشور و جزئیات آن درباره تأثیر این شوک‌ها بر این بخش از کشور اطلاعاتی به دست می‌دهد. همچنین بررسی تجارت خارجی کشور در دوره‌های زمانی متفاوت می‌تواند دیدگاهی دقیق‌تر از روندهای موجود در صادرات و واردات کشور در اختیار بگذارد و در پیش‌بینی‌های مربوط به آینده و سیاست‌گذاری‌های صادراتی و وارداتی کمک‌کننده باشد. این بررسی‌ها عواملی مانند تمرکز یا گسترده‌گی شرکای خارجی کشور، کالاهای وارداتی، کالاهای صادراتی و تغییرات قیمتی کالاهای تجارت شده کشور را شامل می‌شود. به این ترتیب، کوشش می‌شود با استفاده از آمار گمرکی مربوط تجارت خارجی کشور در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۳ و مقایسه آن با مدت مشابه سال‌های قبل، نخست‌تصویری جامع درباره وضعیت تجارت خارجی کشور ارائه و سپس پیشنهادهایی در این زمینه مطرح شود. در این مسیر نگاهی جامع‌تر و بلندمدت‌تر به تجارت خارجی کشور در گذشته نیز در صورت لزوم ارائه شده است.

در ادامه این گزارش، نخست پیشینه‌ای از پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه بررسی می‌شود؛ در بخش بعد روندهای تجاری در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۳ واکاوی می‌شود؛ سپس روندهای تجاری سالیانه بلندمدت‌تر و در بخش بعدی واردات و صادرات کشور به صورت جزئی‌تر تحلیل می‌شود. در بخش ششم، نگاهی به موضوع منشأ و تخصیص ارز کالاهای وارداتی خواهیم داشت و در بخش هفتم روندهای حقوق ورودی در کشور تحلیل خواهد شد و در آخرین بخش جمع‌بندی و پیشنهادها ارائه می‌شود.

۲. پیشینه

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی بیشتر نیز در قالب گزارش‌هایی به بیان وضعیت تجارت خارجی کشور در دوره‌های زمانی مشخصی اقدام کرده است. در دو گزارش مربوط به سال ۱۳۹۳، گزارش‌های اجمالی از وضعیت تجارت خارجی کشور در سه ماه نخست و ۶ ماه نخست سال ۱۳۹۳ ارائه شده است. در گزارش‌هایی نیز به چالش‌های تجارت کشور پرداخته شده است. برای مثال، گزارش «مروری بر چالش‌های تعیین ارزش کالاهای صادراتی» [۱] و گزارش «الزام به بازگشت ارز صادراتی؛ ملاحظات و چالش‌ها» [۲] در زمینه پیمان‌سپاری ارزی و تأثیر آن بر صادرات کشور بررسی‌هایی صورت داده‌اند و گزارش‌های چالش‌ها و راهکارهای توسعه صادرات غیرنفتی [۳] با بررسی از ترکیب کالاهای صادراتی کشور پیشنهادهایی مبنی بر بهبود صادرات کشور ارائه می‌دهد.

باین حال، گزارشی که به شکلی به نسبت جامع به تجارت خارجی کشور و روندهای آن در سال‌های گذشته پردازد در دسترس نبود. این گزارش می‌کوشد کمبود اطلاعاتی را که در این زمینه وجود دارد پوشش دهد.

۳. بررسی روندهای تجاری در شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳

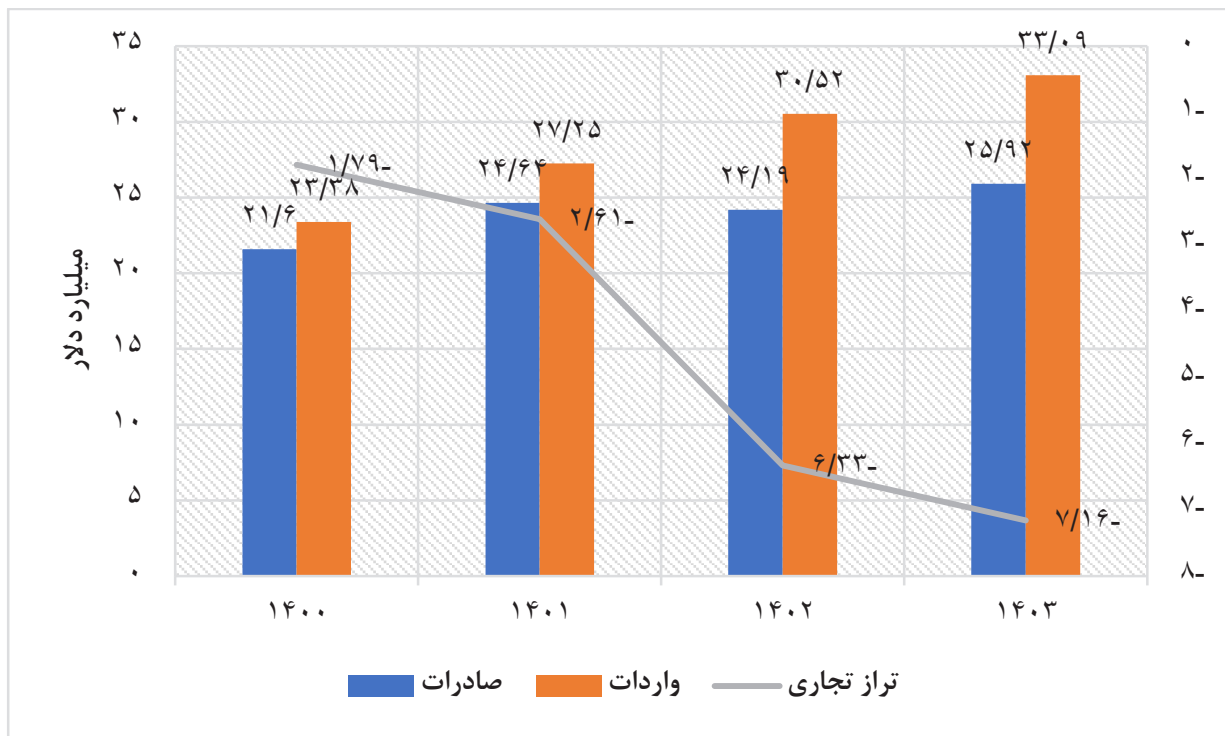

صادرات و واردات ایران در سال‌های اخیر در مجموع روندی صعودی داشته است. صادرات و واردات در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۳ نسبت به دوره مشابه سال قبل نیز افزایشی بوده است. این موضوع نه فقط برای کل تجارت ایران، یعنی با در نظر گرفتن صادرات نفت خام و سایر کالاهای خداداده، بلکه نگاهی به تجارت گمرکی ایران نیز افزایش در حجم کلی تجارت در شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳ را نشان می‌دهد. در این بخش از گزارش، ابتداءً روند کلی تجارت در شش ماهه نخست سال و سپس شرکای تجاری ایران بررسی خواهد شد.

۳-۱. آمار تجارت خارجی در شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳

بر پایه آمار گمرک ایران، کشور در نیمه اول سال ۱۴۰۳، ۲۵/۹ میلیارد دلار صادرات و ۳۳/۰۹ میلیارد دلار واردات داشته است که هر دوی این مقادیر نسبت به مدت مشابه سال ۱۴۰۲ رشد داشته است. در شش ماهه سال ۱۴۰۲، صادرات و واردات به ترتیب برابر با ۲۴/۲ میلیارد دلار و ۳۰/۵ میلیارد دلار بوده است. شکل ۱ صادرات، واردات و تراز تجاری کشور را برای نیمه نخست سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳ نشان می‌دهد. به این ترتیب، امکان مقایسه سال ۱۴۰۳ با سه سال پیش از آن فراهم می‌شود. در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۳ حجم تجارت کشور نسبت به سال پیش از آن افزایشی ۶/۶۰ درصدی داشته است. همچنین در این چهار سال، صادرات و واردات کشور بیشترین افزایش را در سال ۱۴۰۱ نسبت به ۱۴۰۰ تجربه کرده است که می‌توان آن را به پایان همه‌گیری کووید-۱۹ نسبت داد. واردات و صادرات کشور در سال ۱۴۰۳ نسبت به دوره مشابه سال‌های گذشته بالاتر است. تراز تجاری غیرنفتی کشور نیز در این دوره به طور مرتب منفی‌تر شده و در نیمه نخست سال ۱۴۰۳ به ۷/۱۶- میلیارد دلار رسیده است. در زمینه واردات و صادرات، در این دوره فقط صادرات ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۲ نسبت به سال ۱۴۰۱ کمتر بوده است که می‌توان به بالا بودن صادرات سال ۱۴۰۱ به دلیل پایان همه‌گیری کووید-۱۹ اشاره کرد. در ادامه، صادرات و واردات کشور با تأکید بر جزئیات بیشتری در زمینه‌های مقاصد صادراتی و منابع وارداتی، کالاهای صادراتی و وارداتی و نوع ارزش اختصاص یافته به کالاهای وارداتی بررسی خواهد شد.

شکل ۱. نمودار صادرات، واردات و تراز تجاری کشور در نیمه سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳ (واحد: میلیارد دلار) [۴]

۳-۲. شرکای تجاری کشور در ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳

در سال‌های اخیر، ایران شاهد تمرکز شرکای تجاری کشور بوده است؛ به گونه‌ای که در طول زمان هر سال نسبت به سال پیش از آن شرکای تجاری محدودتری حجم بیشتری از تجارت کشور را به خود اختصاص داده‌اند. جدول ۱ پنج صادرکننده اول به کشور با سهم‌شان در ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳ و کل سال ۱۴۰۲ را نشان می‌دهد. در سال گذشته و نیمه نخست امسال بزرگ‌ترین صادرکننده به ایران کشور امارات متحده عربی بوده که در سال ۱۴۰۲ سهمی ۳۱/۴ درصدی و در نیمه نخست سال ۱۴۰۳ سهمی ۳۰/۶ درصدی از واردات ایران را به خود اختصاص داده است. دومین صادرکننده به کشور ایران چین است که با وجود کاهش سهم آن از واردات ایران از ۲۷/۹ به ۲۶/۱ درصد، همچنان بخش بزرگی از واردات ایران را در اختیار دارد. سهم ترکیه در جایگاه سومین صادرکننده به ایران بیشتر شده و از ۱۱/۵ به ۱۵/۷ درصد رسیده است. به این ترتیب، این سه کشور به تنهایی در سال ۱۴۰۲، ۷۰/۸ درصد و در نیمه نخست سال ۱۴۰۳، ۷۲/۴ درصد واردات ایران را به خود اختصاص داده‌اند؛ بنابراین بیش از دو سوم واردات کشور در سال ۱۴۰۲ فقط از سه کشور صورت گرفته است که این بخش در نیمه نخست سال ۱۴۰۳ نسبت به سال گذشته بزرگ‌تر هم شده است.

در سال ۱۴۰۲ واردات به ایران از ۱۲۰ کشور صورت گرفته است. به‌طور معمول در بررسی مبادی وارداتی، کشورهایی با صادرات بیش از ۱۰ میلیون دلار به کشور، مورد توجه قرار می‌گیرند؛ اگر این شرط را برای کشورهای صادرکننده به ایران در نظر بگیریم، در سال ۱۴۰۲ فقط ۷۴ کشور بودند که وارداتی بیش از ۱۰ میلیون دلار در سال به ایران داشته‌اند و اگر حد آستانه را تا ۱۰۰ میلیون دلار افزایش دهیم، فقط ۳۵ کشور هستند که صادراتی بیش از ۱۰۰ میلیون دلار به ایران داشته‌اند.

مقایسه مبادی وارداتی ایران در شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳ با سال ۱۴۰۲، نشان‌دهنده کاهش مبادی وارداتی و تمرکز بیشتر تجارت ایران است. در نیمه نخست سال ۱۴۰۳، در مجموع واردات ایران از ۱۱۲ کشور صورت گرفته که از میان آنها ۵۷ کشور بیش از ۱۰ میلیون دلار و فقط

۲۳ کشور بیش از ۱۰۰ میلیون دلار به ایران صادرات داشته‌اند. بالا بودن سهم تجمعی پنج کشور نخست و افزایش آن در سال ۱۴۰۳ ممکن است نشانه‌ای از آسیب پذیرتر شدن کشور در زمینه واردات باشد. هرچه گوناگونی شرکای تجاری کشور بیشتر باشد و هیچ‌یک به تنهایی سهم بزرگی در واردات کشور نداشته باشند، کشور در برخورد با انواع شوک‌های احتمالی با منشأهای گوناگون سیاسی یا اقتصادی، توانایی واکنش بالاتری خواهد داشت.

جدول ۱. صادرات پنج بزرگ‌ترین صادرکننده به ایران در سال ۱۴۰۲ و نیمه نخست سال ۱۴۰۳ (واحد: میلیون دلار) [۴]

سال ۱۴۰۳ (۶ ماه نخست)				سال ۱۴۰۲			
کشور	واردات (میلیون دلار)	سهم واردات	سهم تجمعی	کشور	واردات (میلیون دلار)	سهم واردات	سهم تجمعی
امارات متحده عربی	۹۹۶۴	۳۰/۱۱	۳۰/۱۱	امارات متحده عربی	۲۰۹۷۴	۳۱/۳۸	۳۱/۳۸
چین	۸۴۶۰	۲۵/۵۷	۵۵/۶۹	چین	۱۸۶۷۸	۲۷/۹۵	۵۹/۳۳
ترکیه	۵۴۹۲	۱۵/۶۰	۷۲/۲۹	ترکیه	۷۶۶۶	۱۱/۴۷	۷۰/۸
آلمان	۱۲۱۹	۳/۶۸	۷۵/۹۸	آلمان	۲۱۷۶	۳/۲۶	۷۴/۰۶
هند	۷۸۵	۲/۵۰	۷۸/۴۷	هند	۱۹۳۳	۲/۸۹	۷۶/۹۵
سایر	۷,۱۲۱	۲۱/۵۲	۱۰۰	سایر	۱۵۴۰۷	۲۳/۰۵	۱۰۰
کل	۳۳۰۸۵	۱۰۰	-	کل	۶۶۸۳۳	۱۰۰	-

لازم به ذکر است، تمرکز شرکای تجاری در بخش صادرات کشور نیز دیده می‌شود. بررسی مقاصد صادرات گمرکی ایران نشان می‌دهد که چین اولین مقصد صادرات گمرکی ایران بوده است. هرچند سهم آن از صادرات ایران در سال ۱۴۰۳ نسبت به سال ۱۴۰۲ مقداری کاهش یافته و از ۲۸/۳ درصد به ۲۷/۹ درصد رسیده است. در برابر، سهم واردات عراق و ترکیه، دومین و چهارمین واردکننده کالاهای کشور از صادرات گمرکی ایران افزایشی بوده است. سهم امارات در نیمه نخست سال ۱۴۰۳، تقریباً برابر با سهم این کشور در سال ۱۴۰۲ بوده است. جدول ۲ ارزش واردات پنج کشور با بیشترین واردات از ایران را در سال ۱۴۰۲ و در نیمه نخست سال ۱۴۰۳ نشان می‌دهد.

به لحاظ تنوع، شرکای صادراتی ایران هم تنوع بالایی نداشته‌اند و همچنین از تنوع آن در ۶ ماه نخست ۱۴۰۳ کاسته شده است. در سال ۱۴۰۲ صادرات ایران به ۱۴۳ کشور و در نیمه نخست سال ۱۴۰۳ به ۱۳۴ کشور صورت گرفته است. اما در بخش صادرات، میزان تمرکز حتی از واردات نیز بیشتر بوده و فقط ۳۱ کشور در سال ۱۴۰۲ و ۲۲ کشور در نیمه نخست ۱۴۰۳ از ایران وارداتی بیش از ۱۰۰ میلیون دلار داشته‌اند. در زمینه صادرات نیز به نظر می‌رسد ضروری است متنوع‌سازی مقاصد صادراتی در دستور کار قرار گیرد. فقط حدود ۲۵ درصد صادرات کشور به کشورهای غیر از پنج واردکننده بزرگ کشور تعلق دارد.

جدول ۲. واردات پنج بزرگ‌ترین واردکننده از ایران در سال ۱۴۰۲ و نیمه نخست سال ۱۴۰۳ (واحد: میلیون دلار) [۴]

سال ۱۴۰۳ (۶ ماه نخست)				سال ۱۴۰۲			
کشور	صادرات ایران (میلیون دلار)	سهم صادرات	سهم تجمعی	کشور	صادرات ایران (میلیون دلار)	سهم صادرات	سهم تجمعی
چین	۷۱۸۹	۲۷/۷۲	۲۷/۷۲	چین	۱۴۱۵۷	۲۸/۲۷	۲۸/۲۷
عراق	۵۲۴۷	۲۰/۲۳	۴۷/۹۶	عراق	۹۳۵۰	۱۸/۶۷	۴۶/۹۴
امارات متحده عربی	۳۴۸۱	۱۳/۴۲	۶۱/۳۸	امارات متحده عربی	۶۷۱۵	۱۳/۴۱	۶۰/۳۵
ترکیه	۲۳۹۳	۹/۲۳	۷۰/۶۲	ترکیه	۴۲۱۰	۸/۴۱	۶۸/۷۶
افغانستان	۱۰۷۷	۴/۱۵	۷۴/۷۷	افغانستان	۲۱۹۷	۴/۳۹	۷۳/۱۵
سایر	۶۵۴۱	۲۵/۲۲	۱۰۰	سایر	۱۳۴۴۸	۲۶/۸۵	۱۰۰
کل	۲۵۷۷۶	۱۰۰	-	کل	۵۰۰۷۷	۱۰۰	-

۴. بررسی روندهای تجاری سالیانه

پس از بررسی وضعیت تجارت در شش ماهه نخست، نگاهی به متغیرهای تجارت خارجی در سال‌های گذشته می‌تواند تصویر دقیق‌تری از وضعیت به دست دهد. از این رو در این بخش از مطالعه، روند تجارت گمرکی در سیزده سال گذشته بررسی خواهد شد. در این بازه زمانی تجارت تحت تأثیر دور اول و دوم تحریم‌ها و همچنین سال‌های پس از برجام قرار گرفته و در نتیجه تغییرات زیادی داشته است. به همین منظور، ابتدا روند زمانی و سپس برخی متغیرهای تجارت بررسی خواهد شد.

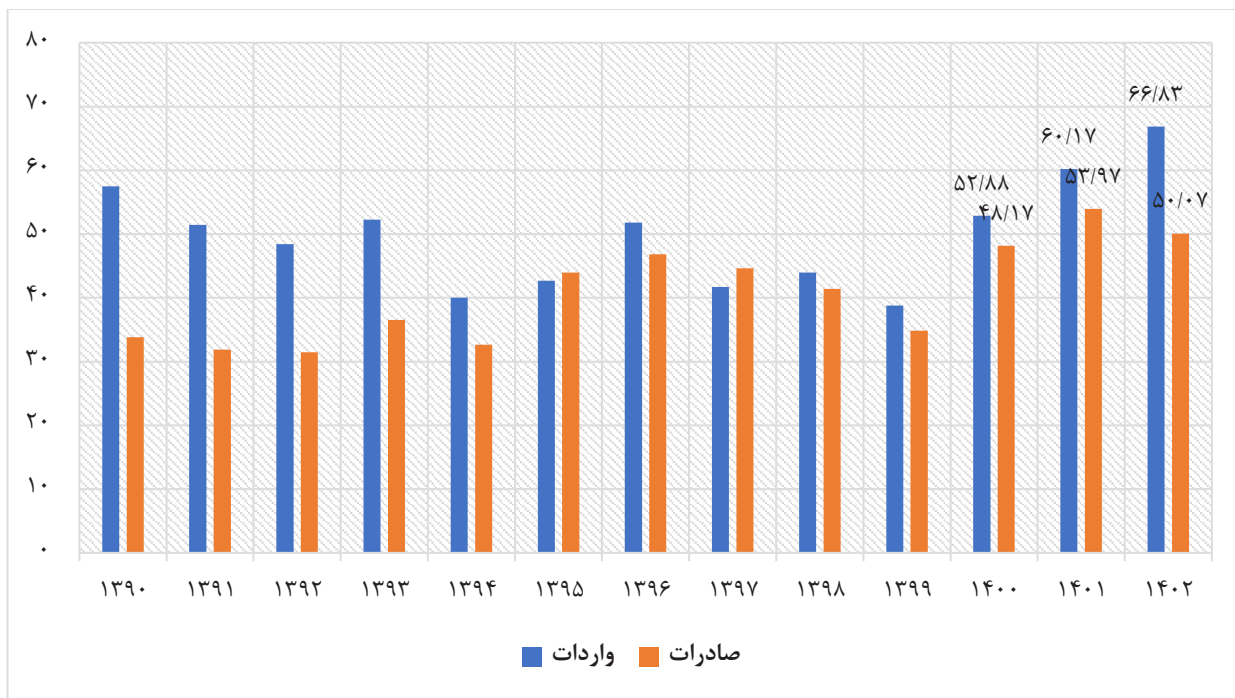
۴-۱. بررسی میزان صادرات و واردات و تراز گمرکی

بررسی سری زمانی تجارت خارجی ایران، افزایش هم‌زمان صادرات و واردات را از سال ۱۴۰۰ نشان می‌دهد. در شکل ۲ صادرات و واردات کشور در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۲ دیده می‌شود.

تراز تجاری گمرکی یعنی کسر واردات گمرکی از صادرات آن طی دهه ۱۳۹۰ فقط در دو سال ۱۳۹۵ و ۱۳۹۷ مقدار مثبت اندکی را ثبت کرده و در بقیه سال‌ها منفی بوده است. تراز تجاری بهترین مقادیر را طی سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۹ تجربه کرده و پس از آن، از سال ۱۴۰۰ روند منفی شدن تراز تجاری گمرکی شدت گرفته است.

کاهش صادرات کشور در سال ۱۴۰۲ نسبت به سال ۱۴۰۱ نیازمند نگاهی دقیق‌تر است که در ادامه به آن پرداخته خواهد شد. همچنین، کمترین واردات کشور در این دوره مربوط به سال ۱۳۹۹ و هم‌افزایی آثار تحریم‌ها و بحران کرونا بوده است. پس از این سال، صادرات و واردات کشور روبه‌افزایش گذاشته‌اند؛ اما سرعت رشد صادرات از سرعت رشد واردات کمتر بوده است.

شکل ۲. نمودار صادرات و واردات گمرکی در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۲ (واحد: میلیارد دلار) [۴]

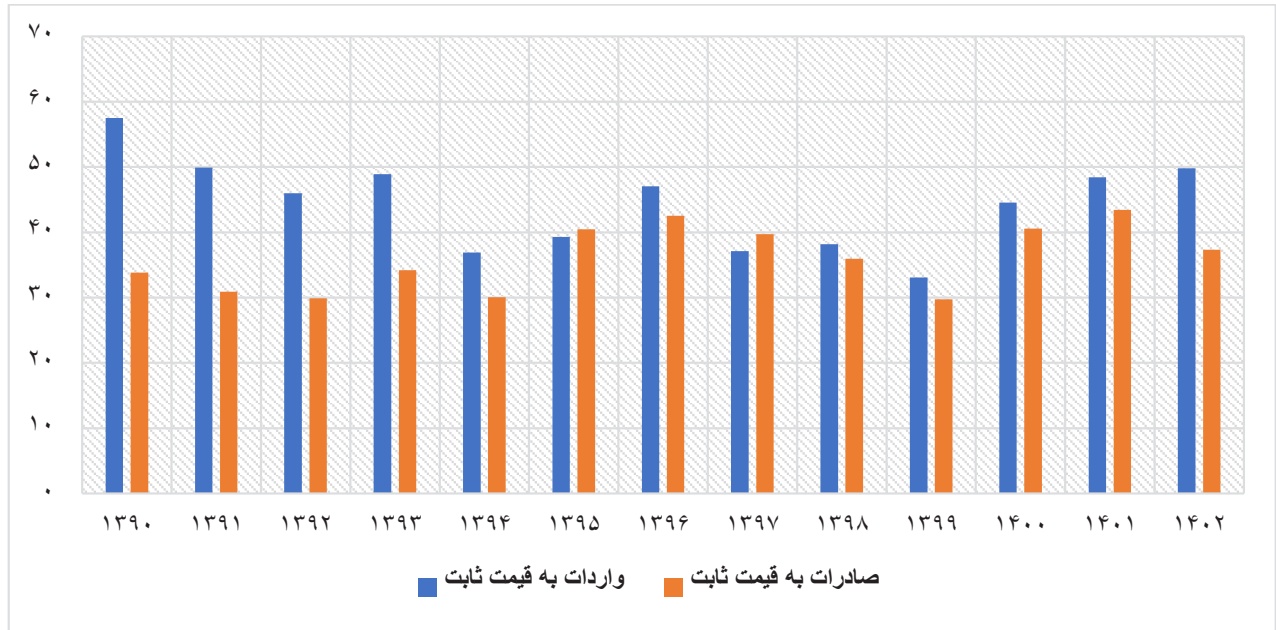

همان‌طور که در شکل ۲ دیده می‌شود، از سال ۱۳۹۰ تا سال ۱۳۹۲ روند صادرات و واردات کشور نزولی بوده که بیشتر تحت تأثیر دور اول تحریم‌ها بوده است. صادرات و واردات هر دو در سال ۱۳۹۴ در کمترین مقدار خود قرار دارند. در این سال با توجه به کاهش شدید قیمت نفت، صادرات و واردات غیرنفتی نیز تحت تأثیر قرار گرفته است. روند صعودی هم‌زمان صادرات و واردات از سال ۱۳۹۴ تا سال ۱۳۹۶، که سال‌های پس از اجرای برجام محسوب می‌شوند، ادامه داشته است.

اما صادرات و واردات از سال ۱۳۹۷ کاهش قابل توجهی یافته و در سال ۱۳۹۹ به کمترین مقدار خود (به قیمت‌های ثابت) در دوره مورد بررسی رسیده است. کاهش حجم تجارت در سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۳۹۹ هم‌زمان تحت تأثیر دور دوم تحریم‌ها، افزایش قابل توجه نرخ ارز و کاهش تقاضا برای واردات، ممنوعیت واردات گروه‌های زیادی از کالاها و همچنین همه‌گیری کرونا بوده است.

از سال ۱۴۰۰، با کاهش پیامدهای ناشی از همه‌گیری کرونا، حجم تجارت نیز افزایش یافته است. در این سال‌ها هم‌زمان قیمت و مقدار فروش نفت ایران نیز روندی فزاینده داشته و همین موضوع موجب افزایش عرضه ارز و نیز تقاضا برای واردات شده است. همان‌طور که در شکل ۲ مشاهده می‌شود، با وجود تداوم تحریم‌ها، واردات در سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۲ به مقدار قابل توجهی بیش از واردات در سال ۱۳۹۶ است که اولاً تحریم‌ها وجود نداشتند و ثانیاً واردات شمار زیادی از کالاها ممنوع نبود و این کالاها از مبادی رسمی به کشور وارد می‌شد.

شکل ۳. نمودار واردات و صادرات گمرکی به قیمت ثابت [۴] ۲۰۱۰

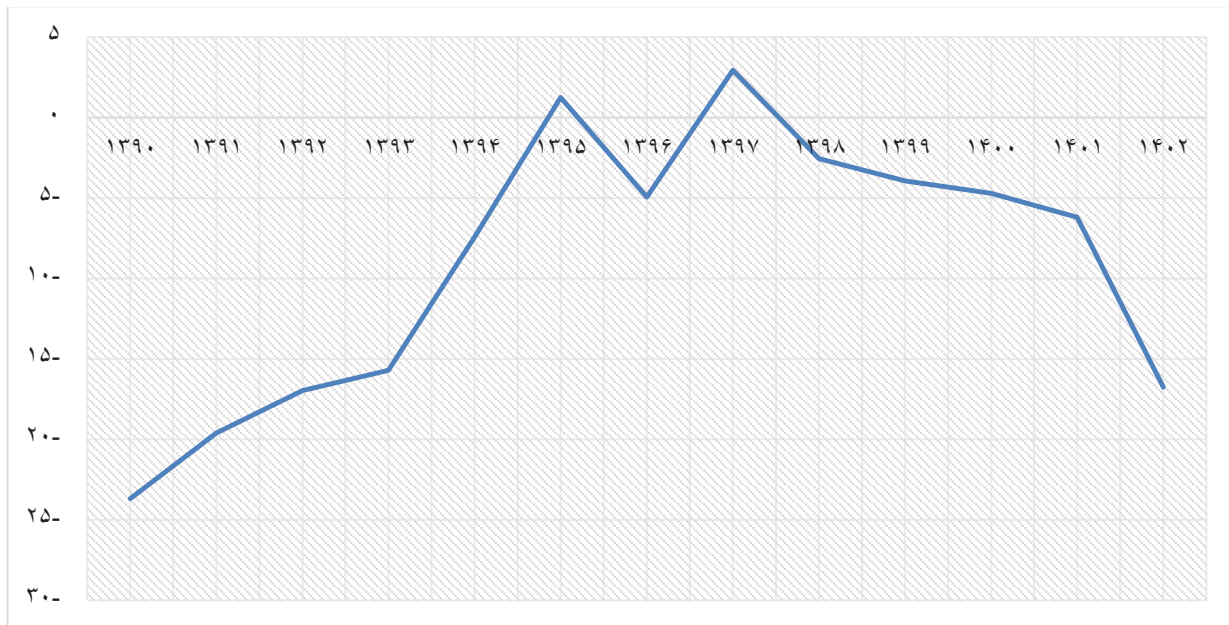
توضیح: محاسبات براساس داده‌های گمرک جمهوری اسلامی ایران و شاخص قیمت دلار.

در کنار مقدار صادرات و واردات، بررسی مقدار حقیقی صادرات و واردات و همچنین تراز تجاری نیز قابل اهمیت است. روند فزاینده حجم تجارت و به خصوص واردات از سال ۱۴۰۰ به بعد در شرایط تحریمی ایران، ممکن است به علت تورم جهانی و افزایش قیمت‌های خارجی باشد. از این رو بررسی واردات به قیمت‌های ثابت نیز دارای اهمیت است. این بررسی، که در شکل ۳ مشخص است، نشان می‌دهد که حجم تجارت حتی به قیمت‌های ثابت نیز روندی فزاینده داشته و واردات به قیمت‌های ثابت در سال ۱۴۰۲ تقریباً برابر سال ۱۳۹۱ بوده است و پس از سال ۱۳۹۰ در بیشترین مقدار خود در سیزده سال اخیر قرار دارد. این در حالی است که به واسطه وجود تحریم‌های بین‌المللی و کاهش دستیابی به درآمدهای ارزی، از سال ۱۳۹۸ و به خصوص از سال ۱۴۰۰ مجموعه سیاست‌های تجاری و ارزی محدودکننده تجارت به اجرا گذاشته شده است. وضع انواع ممنوعیت‌های وارداتی از سال‌های ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹ به بعد و تشدید محدودیت‌ها و سهمیه‌بندی‌های وارداتی از سال ۱۴۰۰ به بعد به منظور کنترل تقاضا برای ارز و بهبود تراز تجاری کشور اجرا شدند. اما همان‌طور که مشاهده می‌شود، واردات طی این سال‌ها روندی فزاینده داشته است. در قسمت انتهایی این گزارش به سیاست‌های تجاری و ارزی اجرایی طی سال‌های اخیر اشاره‌ای خواهد شد.

بررسی تراز تجاری گمرکی کشور، افزایش قابل توجه تراز منفی تجاری را نشان می‌دهد. این موضوع به خصوص با توجه به ممنوعیت‌های وارداتی بسیار قابل توجه است. یعنی افزایش واردات در سال‌های اخیر در حالی رخ داده که واردات بیش از دو هزار قلم کالا ممنوع بوده است. حجم واردات کالاهایی که از سال ۱۳۹۷ به بعد وارداتشان ممنوع شد، در سال ۱۳۹۶ برابر چهار میلیارد دلار بوده که به معنای حدود ۱۰ درصد واردات در آن سال است.

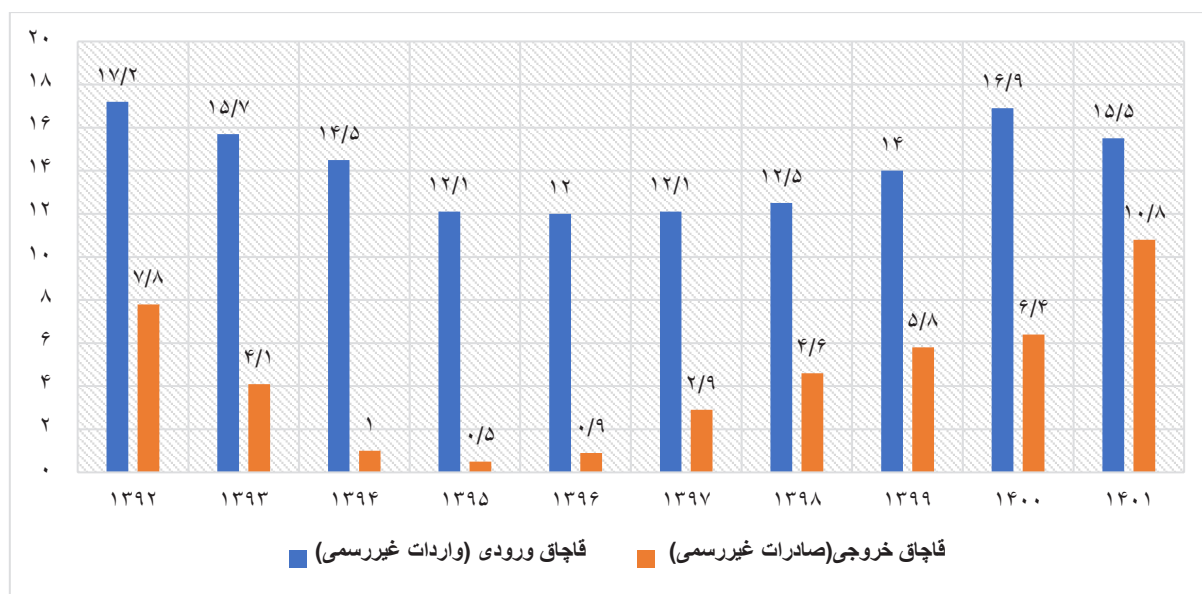
در شکل ۴ تراز تجاری گمرکی نشان داده شده است. همان‌طور که مشخص است، تراز تجاری گمرکی در بازه بررسی شده فقط در دو سال ۱۳۹۵ و ۱۳۹۷ مقادیر اندکی مثبت بوده و در بقیه سال‌ها منفی بوده است. نکته قابل توجه افزایش شدید تراز منفی تجاری از سال ۱۴۰۰ به بعد با وجود تحریم‌های خارجی و ممنوعیت واردات بسیاری از اقلام است.

شکل ۴. نمودار تراز تجاری گمرکی (واحد: میلیارد دلار) [۴]

در انتهای این بخش حجم صادرات و واردات غیر رسمی یا قاچاق خروجی و ورودی نیز بررسی خواهد شد. همان‌طور که اشاره شد، طی سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۳۹۹ واردات بخش زیادی از کالاها ممنوع و برخی دیگر با محدودیت مواجه شد؛ مجموع این شرایط باعث شد تا بخش قابل توجهی از نیاز داخلی به استفاده از کالاهای فوق از طریق واردات غیر رسمی یا قاچاق تأمین شود. همچنین پایین بودن قیمت حامل‌های انرژی و سوخت در کشور و افزایش هم‌زمان قیمت دلار، باعث شده است قاچاق خروجی یا صادرات غیر رسمی سوخت و سایر کالاها نیز از صرفه اقتصادی بسیار بالایی برخوردار باشد. مجموع این دو در کنار هم، حجم تجارت غیر رسمی را در سال ۱۴۰۱ به ۲۶٫۳ میلیارد دلار رسانده است.

شکل ۵. نمودار واردات و صادرات غیر رسمی (قاچاق ورودی و خروجی) (واحد: میلیارد دلار) [۵]

تغییرات قاچاق ورودی و خروجی تحت تأثیر انگیزه‌های متفاوتی است. ایجاد ممنوعیت برای واردات یا افزایش تعرفه وارداتی بر انگیزه قاچاق وارداتی تأثیر می‌گذارد؛ همچنین افزایش نرخ ارز، همان‌طور که صرفه واردات را کاهش می‌دهد، تقاضا برای قاچاق ورودی را نیز کم می‌کند. همان‌طور که در شکل ۵ مشخص است، در سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۶ که ممنوعیت‌های وارداتی کاهش یافتند و رفع شدند، قاچاق ورودی کاهش پیدا کرده است. مقایسه شکل‌های ۲ و ۵ نشان می‌دهد که در این سال‌ها دو اتفاق به‌طور هم‌زمان رخ داده: نخست، قاچاق ورودی کاهش پیدا کرده و دوم، هم‌زمان واردات رسمی افزایش یافته است. یعنی در طی زمان، واردات از مسیر غیررسمی خارج و به مسیر رسمی هدایت شده است. اما طی سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۱ فرایند دیگری رخ داده است. طی سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۳۹۹ به‌علت وضع ممنوعیت‌های وارداتی، در حالی که واردات رسمی کاهش یافته، قاچاق ورودی افزایش پیدا کرده است. یعنی واردات از مسیر رسمی به مسیر غیررسمی هدایت شده است. از سال ۱۴۰۰ به‌بعد، هم واردات رسمی و هم واردات غیررسمی افزایش پیدا کرده است. یعنی واردات از مسیر رسمی به مسیر غیررسمی هدایت شده است. از سال وارداتی و وضع انواع مجوزها و سهمیه‌ها برای واردات باعث شده تا در حالی که تقاضا برای واردات افزایش یافته است، همچنان واردات برخی کالاها از مسیر رسمی میسر نباشد. بنابراین به‌طور هم‌زمان واردات رسمی و غیررسمی افزایش یافته است.

در خصوص صادرات، مهم‌ترین قاچاق خروجی یا صادرات غیررسمی کشور، قاچاق سوخت است. ثبات قیمت سوخت در کنار افزایش نرخ ارز، صادرات این محصول را با سودآوری بسیاری همراه ساخته است. در کنار آن وضع مقررات سخت‌گیرانه مانند رفع تعهد ارزی صادرکنندگان و عرضه ارز حاصل از صادرات به نرخ پایین‌تر از نرخ بازار و وضع برخی ممنوعیت‌های صادراتی نیز باعث قاچاق صادراتی کالاهای دیگر (به‌جز سوخت) می‌شود. همان‌طور که در شکل ۵ مشخص است، قاچاق خروجی در سال ۱۳۹۵، که نرخ ارز در مقادیر باثبات و نسبتاً پایینی قرار داشت و قیمت بنزین و برخی حامل‌های انرژی تا حدی اصلاح شده بود، در حدود نیم میلیارد دلار بوده، اما در سال ۱۴۰۱ با افزایش نرخ ارز و ثبات قیمت سوخت برای سال‌های متمادی، قاچاق خروجی به حداکثر مقدار خود، یعنی حدود یازده میلیارد دلار رسیده است. همچنین وضع برخی ممنوعیت‌های صادراتی در کنار افزایش نرخ ارز نیز به افزایش قاچاق خروجی کمک کرده است. برای مثال در سال ۱۴۰۱ صادرات دام زنده سبک ممنوع و در همین سال قاچاق خروجی این دام حدود ششصد میلیون دلار بوده؛ به‌طوری‌که ایران را به بزرگ‌ترین صادرکننده دام زنده در دنیا تبدیل کرده است.

۲-۴. بررسی روند وزنی و ارزشی صادرات و واردات

آنچه در بررسی صادرات و واردات بیشتر مورد توجه قرار دارد، روند ارزشی این دو است. اما اعمال برخی سیاست‌های تجاری و ارزی یا برخی تغییرات شدید قیمتی باعث می‌شود تا تغییرات وزن و ارزش تجارت هر دو در کنار هم اهمیت یابد. نگاهی به ارزش و وزن تجارت ایران در سال‌های اخیر اهمیت بررسی این دو را در کنار هم نشان می‌دهد.

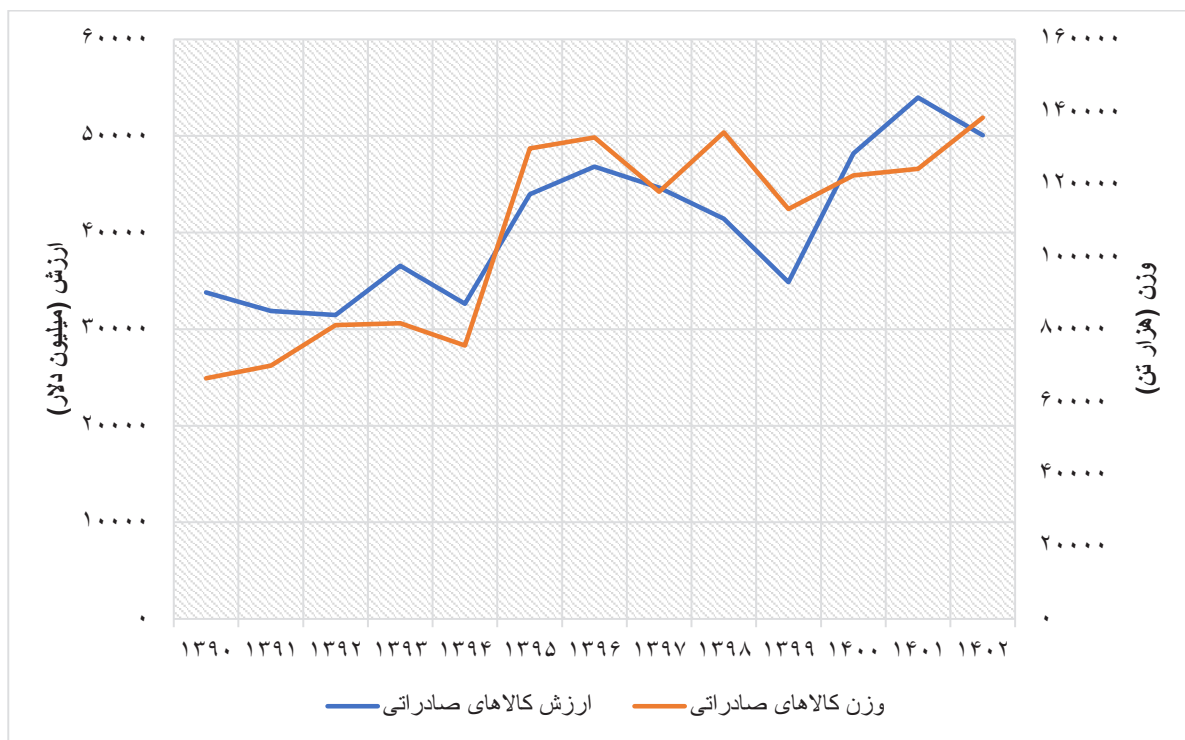
در فاصله سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۲ سیاست‌های تجاری و ارزی کشور نیز دستخوش تغییرات زیادی شد. نرخ ارز برای واردات، که نرخ سامانه نیماست، در برخی مقاطع در این سال‌ها فاصله قابل توجهی با نرخ در بازار آزاد داشته و در نتیجه تقاضا برای واردات بیش از مقدار تعادلی بوده است؛ به‌نحوی که مبادرت به واردات نه فقط سودآوری فعالیت وارداتی را داشت، بلکه سود سرشار مابه‌التفاوت نرخ ارز در بازار آزاد و نیما را نیز در پی داشت.

از سوی دیگر، در صادرات نیز مجموع سیاست‌های ارزی بر انگیزه صادرات اثرگذار بوده است. به‌طور معمول افزایش نرخ ارز، صادرات برخی کالاها را امکان‌پذیرتر می‌کند و از این‌رو انگیزه برای افزایش تولید و صادرات این کالاها افزایش می‌یابد. در فاصله سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۲ و به‌طور جدی‌تر در فاصله سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۲ (پس از اصلاح قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز) سیاست الزام به بازگشت ارز حاصل از صادرات نیز اجرا شد. اجرای این سیاست، در حالی که نرخ ارز در بازار آزاد با نرخ در بازار رسمی (نیما) فاصله قابل توجهی داشت، هم انگیزه برای صادرات را کاهش داده و هم انگیزه برای کمتر نشان دادن ارزش صادرات را تقویت کرده است.

از این رو به‌طور هم‌زمان، واردات انگیزه برای بیش از اظهاری و صادرات انگیزه برای کم‌اظهاری داشته است. این موضوع می‌تواند بر مقدار صادرات و واردات نیز اثرگذار بوده باشد. در این قسمت ارزش کالاهای صادراتی بررسی می‌شود. گفتنی است که ارزش کالاهای وارداتی به دلیل پیچیدگی زیاد، از حوصله این گزارش خارج بوده و در گزارش دیگری در حال بررسی است؛ با این حال به‌طور کلی به آن اشاره خواهد شد. کاهش ارزش صادرات گمرکی در سال ۱۴۰۲ نسبت به سال ۱۴۰۱ در حالی است که وزن کالاهای صادراتی در این دوره افزایش یافته است. شکل ۶ وزن و ارزش صادرات در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۲ را نشان می‌دهد. وزن کالاهای صادراتی کشور در سال ۱۴۰۱ برابر با ۱۲۴/۲۴ میلیون تن و در سال ۱۴۰۲ برابر با ۱۳۶/۳۴ میلیون تن بوده است. همان‌طور که در این شکل مشاهده می‌شود، در حالی که از سال ۱۳۹۰ تا سال ۱۴۰۱ صادرات وزنی و ارزشی هم‌حرکتی نسبی داشتند، در سال ۱۴۰۲ نسبت به سال ۱۴۰۱ چرخشی در روند رخ داده؛ به‌نحوی که صادرات به‌لحاظ وزنی افزایش و از نظر ارزشی کاهش داشته است.

شکل ۶. نمودار ارزش و وزن کالاهای صادراتی کشور در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۲ (واحد: میلیون دلار (ارزش) و هزار تن (وزن)) [۴]

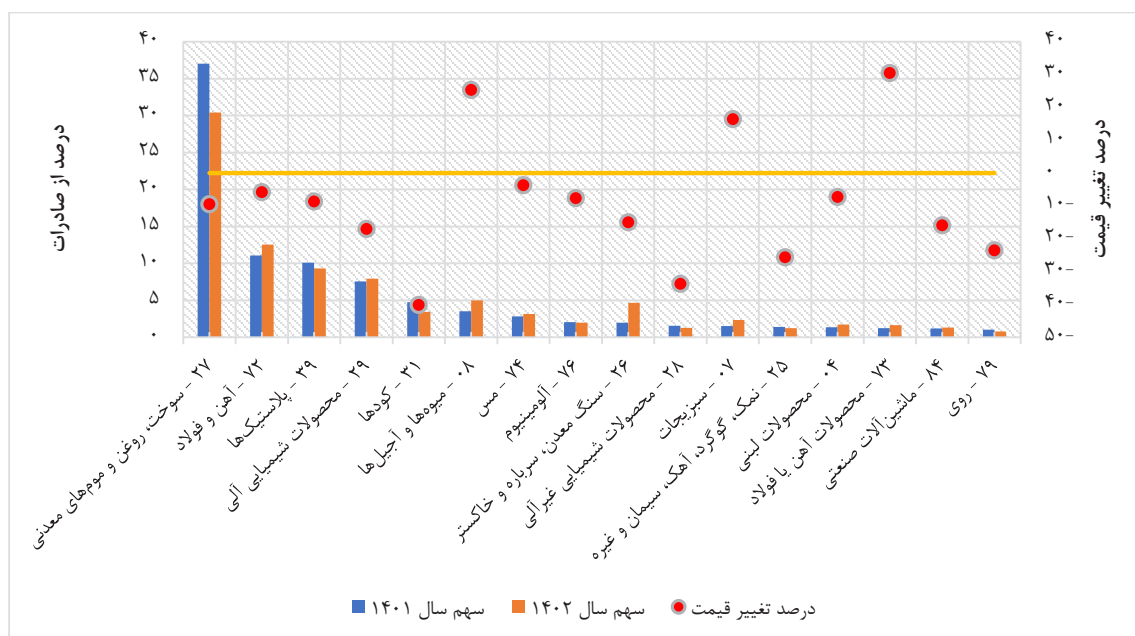
بنابراین آنچه واضح است اینکه ارزش هر تن کالای صادراتی در سال ۱۴۰۲ نسبت به سال ۱۴۰۱ کاهش داشته است. در این خصوص اولین سؤالی که به ذهن می‌رسد، تغییر در ترکیب صادرات است؛ آیا تغییر در ترکیب صادرات باعث شده قیمت هر تن کالای صادراتی ایران کاهش یابد یا همان ترکیب قبلی، ارزش کالای صادراتی کاهش یافته است؟

در شکل ۷ کدهای HS دورقمی، که بیش از یک درصد حجم صادرات کشور را در سال ۱۴۰۱ داشته‌اند، انتخاب شده‌اند و سهم آنها از صادرات کشور در سال‌های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲ و همچنین درصد تغییر قیمت آنها در سال ۱۴۰۲ نسبت به سال ۱۴۰۱ نشان داده شده است. این گروه‌های کالایی بیش از ۹۰ درصد صادرات گمرکی در سال ۱۴۰۱ و حدود ۸۸/۷ درصد صادرات گمرکی در سال ۱۴۰۲ را در بر می‌گیرند. بنابراین به نظر می‌رسد که ترکیب کالاهای صادراتی ایران در این دو سال تقریباً یکسان بوده و کاهش ارزش هر تن کالای صادراتی، برای کالای مشابه رخ داده است.

آن گونه که در این شکل دیده می‌شود، از شانزده گروه کالایی، سیزده گروه کالایی در این یک سال با کاهش قیمت روبه‌رو بوده‌اند (نقاط مشخص شده برای درصد کاهش قیمت زیر خط صفر قرار دارد). در این میان، سوخت، روغن و موم‌های معدنی، که در هر دو سال سهمی بیش از ۳۰ درصد صادرات کشور را به خود اختصاص داده، با کاهش قیمت حدود ۹/۵ درصدی روبه‌رو بوده است. محصولات آهن یا فولاد، سبزیجات و میوه‌ها و آجیل‌ها سه گروه کالایی‌اند که با افزایش قیمت مواجه شده‌اند.

در گزارش «مروری بر چالش‌های تعیین ارزش کالاهای صادراتی [۳]» تحلیلی در زمینه کاهش قیمت برخی کالاهای صادراتی ارائه شده که نشان می‌دهد ممکن است قیمت‌ها نمایانگر واقعیت نباشند. بیشترین کاهش قیمت در میان این شانزده گروه مربوط به کودها بوده که قیمت آن ۴۰/۱ درصد کاهش پیدا کرده است.

شکل ۷. نمودار سهم و تغییر قیمت کدهای HS دور قمری که بیشترین سهم صادراتی کشور در سال ۱۴۰۱ را به خود اختصاص داده‌اند، در سال‌های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲ [۱]

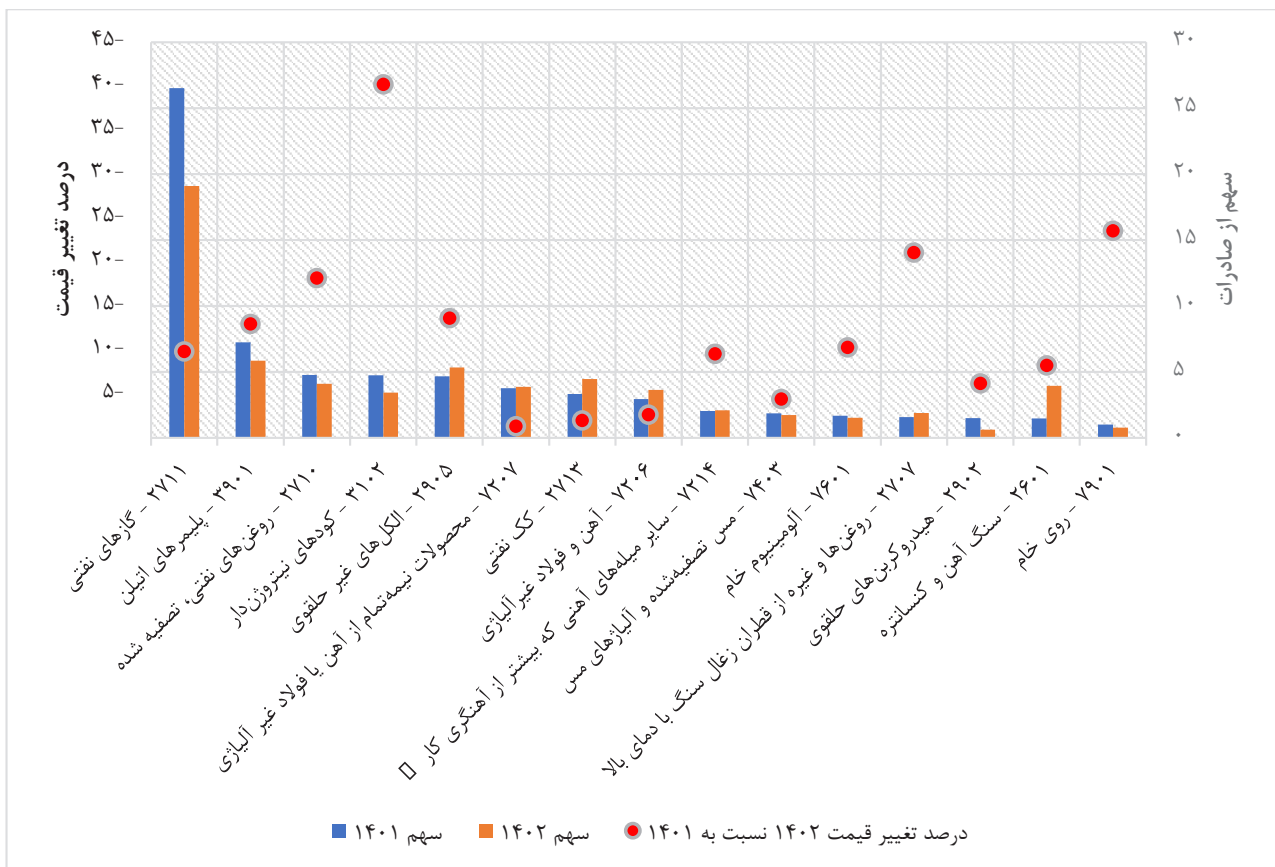

بنابراین به نظر می‌رسد کاهش ارزش کالاهای صادراتی به‌طور محسوسی در خصوص همه کالاهای اصلی صادراتی رخ داده است. برای بررسی دقیق‌تر، اصلی‌ترین کالاهای صادراتی ایران به تفکیک کدهای HS چهار و شش رقمی نیز بررسی می‌شوند؛ زیرا ممکن است ترکیب صادرات در گروه‌های دور قمری تغییر نکرده، اما در زیر گروه‌ها به‌نحوی تغییر کرده باشد که از صادرات گروه‌هایی با ارزش بالاتر به سمت گروه‌هایی با ارزش پایین‌تر حرکت کرده باشد.

در شکل ۸ سهم صادراتی در سال‌های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲ و تغییر قیمت سال ۱۴۰۲ نسبت به ۱۴۰۱، پانزده کد HS چهار رقمی نشان داده شده است که بیشترین سهم صادرات کشور را در سال ۱۴۰۱ داشتند. این پانزده کد HS در سال ۱۴۰۱ حدود ۳۱ درصد و در سال ۱۴۰۲، حدود ۳۷ درصد صادرات کشور را به خود اختصاص داده‌اند. بنابراین به نظر می‌رسد در ردیف‌های چهار رقمی نیز تغییر محسوسی در ترکیب صادرات رخ نداده است.

همه این کدها در سال ۱۴۰۲ نسبت به سال ۱۴۰۱ با کاهش قیمت روبه‌رو بوده‌اند. گازهای نفتی، که بیشترین حجم صادراتی را در هر دو سال داشته، با کاهش ۹/۸ درصدی قیمت روبه‌رو شده است. از سوی دیگر کد ۳۱۰۲، کودهای نیتروژن دار حدود ۴۰ درصد کاهش قیمت داشته است.

شکل ۸. نمودار سهم و تغییر قیمت کدهای HS چهاررقمی که بیشترین سهم صادراتی کشور را در سال ۱۴۰۱ به خود اختصاص داده‌اند، در سال‌های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲ [۴]

تأملی درباره کالاهایی که در این سال بیشترین کاهش ارزش صادراتی را داشته‌اند، می‌تواند دید دقیق‌تری درباره مسئله به دست بدهد؛ با این حکم که اگر درصد تغییر وزن و ارزش کالای صادراتی نزدیک به هم باشد، می‌تواند نشان‌دهنده کاهش صادرات کشور در این دو سال باشد؛ حال آنکه اگر تغییر این دو درصد اختلاف بسیاری باهم داشته باشند با توجه به آنکه در دو سال پشت‌سرهم امکان تغییر بسیار زیاد سبد صادراتی و کیفیت کالای صادراتی در یک کد HS شش‌رقمی محدود است، می‌توان در صحت رقم‌های صادراتی دچار تردید شد. در جدول ۳ کالاهای بیشترین کاهش ارزش صادراتی در سال ۱۴۰۲ نسبت به سال ۱۴۰۱ به ترتیب و با کد HS شش‌رقمی نشان داده شده‌اند. همچنین ارزش صادراتی آنها در سال‌های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲، درصد اختلاف ارزش صادراتی آنها میان سال‌های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲، وزن صادراتی آنها در سال‌های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲ و درصد اختلاف وزن صادراتی آنها بین سال‌های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲ نشان داده شده است. در آخرین ستون، تفاوت درصد اختلاف دلاری و درصد اختلاف وزنی این کد کالاها آورده شده است. برای مثال، گاز طبیعی مایع در سال ۱۴۰۲ نسبت به سال ۱۴۰۱ حدود ۵۹/۱ درصد ارزش صادراتی کمتر و ۵۵/۳ درصد وزن صادراتی کمتری داشته است. به این ترتیب، ارزش صادراتی این کالا ۳/۸ درصد بیش از وزن صادراتی کاهش یافته است. در همه کالاهای این جدول به جز محصول نیمه‌تمام آهن یا فولاد غیر آلیاژی و میلگردهای آهنی یا فولادی غیر آلیاژی مستطیلی ستون آخر منفی بوده و به معنای آن است که درصد کاهش ارزش صادراتی بیش از درصد کاهش وزن بوده است. حتی کشور برای چهار کد HS شش‌رقمی ۳۱۰۲۱۰ (اوره)، ۲۷۱۱۲ (پروپان مایع)، ۲۸۱۴۱۰ (آمونیاک بدون آب) و ۲۷۱۱۱۳ (بوتان‌ها، مایع‌شده) شاهد افزایش وزن صادراتی و کاهش ارزش صادراتی بوده است.

۳. اقلام دارای بیشترین کاهش ارزش صادرات در سال ۱۴۰۲ نسبت به سال ۱۴۰۱ [۴]

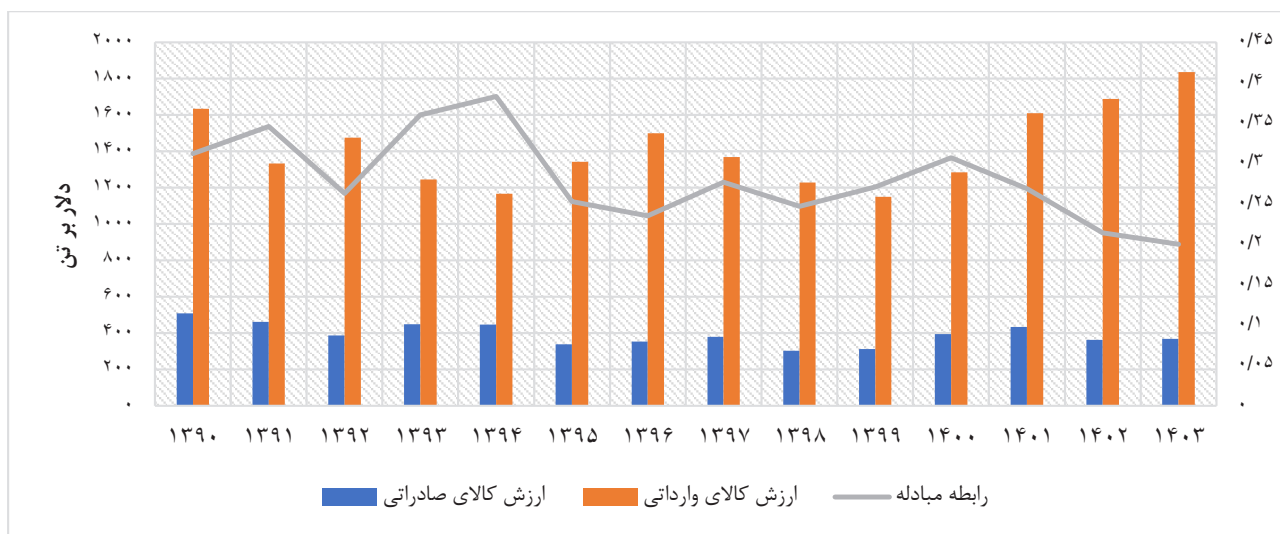
کد تعرفه	شرح تعرفه	ارزش (میلیون دلار)		وزن (هزار تن)		تفاوت درصد اختلاف ارزشی و وزنی
		۱۴۰۲	۱۴۰۱	۱۴۰۲	۱۴۰۱	
۲۷۱۱۱۱	گاز طبیعی، مایع	۷۵۵۷	۳۰۹۰	۹۲۷۳	۲۰۷۶۱	-۳.۸
۳۱۰۲۱۰	اوره	۲۵۵۲	۱۷۱۱	۵۵۴۰	۴۸۹۱	-۴۶.۳
۲۷۱۱۱۲	پروپان، مایع	۳۷۹۳	۳۰۶۲	۶۷۶۹	۵۷۱۱	-۳۷.۸
۳۹۰۱۲۰	پلی اتیلن - وزن مخصوص < ۰.۹۴	۱۹۳۰	۱۴۰۷	۱۵۴۴	۱۹۱۳	-۷.۸
۳۹۰۱۱۰	پلی اتیلن - وزن مخصوص > ۰.۹۴ به	۱۹۷۱	۱۴۶۸	۱۵۰۴	۱۶۷۲	-۱۵.۵
۲۷۱۰۱۹	روغن‌های نفتی	۱۳۴۲	۱۰۳۰	۱۹۱۸	۲۰۶۸	-۱۵.۹
۲۷۱۰۱۲	فرآورده‌ها	۱۲۳۹	۹۷۷	۲۰۱۸	۲۰۲۹	-۲۰.۱
۲۹۰۲۹۰	حلقوی	۳۶۳	۱۱۵	۲۵۴	۶۵۳	-۷.۲
۲۸۱۴۱۰	آمونیاک بدون آب	۴۴۴	۲۰۶	۶۴۲	۵۸۳	-۶۳.۷
۷۴۰۳۱۱	کاتدهای مس	۹۲۹	۷۰۸	۸۵	۱۰۷	-۳.۲
۷۹۰۱۱۲	روی، الیاز نشده، فرآوری نشده، محصول نیمه تمام، آهن یا فولاد غیر	۵۴۱	۳۸۳	۱۵۳	۱۶۵	-۲۱.۹
۷۲۰۷۱۹	آلیاژ نشده	۵۰۴	۳۵۳	۷۲۳	۱۰۴۵	۰.۸
۷۶۰۱۱۰	آلیاژ نشده	۸۹۲	۷۴۷	۳۴۰	۳۶۶	-۹.۲
۲۷۱۱۱۳	بوتان‌ها، مایع شده	۲۲۱۱	۲۰۸۲	۴۵۵۵	۳۴۰۳	-۳۹.۷
۷۲۰۷۱۱	میلگردهای آهنی یا فولادی	۵۱۱	۳۸۳	۷۷۳	۱۰۴۶	۱.۱

کاهش ارزش کالاهای صادراتی ایران به معنای آن است که با مقدار مشخصی صادرات، امکان برطرف کردن مقداری کمتری از نیازهای وارداتی فراهم است. اگر در این میان ارزش کالاهای صادراتی نیز افزایش یابند، به معنای کاهش بیشتر توان صادرات برای تأمین نیازهای وارداتی است. قیمت هر تن کالای صادراتی و وارداتی کشور در شکل ۹ نشان داده شده است. براساس این شکل، قیمت کالاهای وارداتی گرچه در کل دوره چهارده ساله نوسانی بوده است، از سال ۱۳۹۹ تا سال ۱۴۰۳ روندی صعودی را نشان می‌دهد. قیمت کالاهای صادراتی روند مشخصی نداشته و نوسانی بوده است.

در این شکل نسبت هر تن کالای صادراتی به هر تن کالای وارداتی نیز رسم شده است. در این دوره زمانی کمترین نسبت قیمت هر تن کالای صادراتی به هر تن کالای وارداتی مربوط به سال ۱۴۰۲ بوده و این نسبت فقط برابر با ۰/۲۱ بوده است. بیشترین اندازه این نسبت مربوط به سال ۱۳۹۴ و برابر با ۰/۳۷ بوده است. به این ترتیب، کمتر بودن قیمت کالاهای صادراتی کشور نسبت به کالاهای وارداتی، به گونه‌ای که قیمت کالاهای صادراتی کشور در بیشترین حالت به ۰/۴ قیمت کالاهای وارداتی کشور هم نمی‌رسد، مشهود است.

در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۳، قیمت هر تن کالای صادراتی کشور ۳۶۸ دلار بوده که با ۳۶۲ دلار، که قیمت هر تن کالای صادراتی کشور در سال ۱۴۰۲ بوده، تفاوت معناداری ندارد. اما قیمت کالای وارداتی در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۳، با افزایشی ۸/۷ درصدی، از ۱۶۸۹ دلار بر تن به ۱۸۳۷ دلار بر تن رسیده است. به این ترتیب، نسبت قیمت کالای صادراتی به کالای وارداتی باز هم کاهش یافته و این کاهش برای چهار سال پیاپی (از سال ۱۴۰۰) تداوم داشته است.

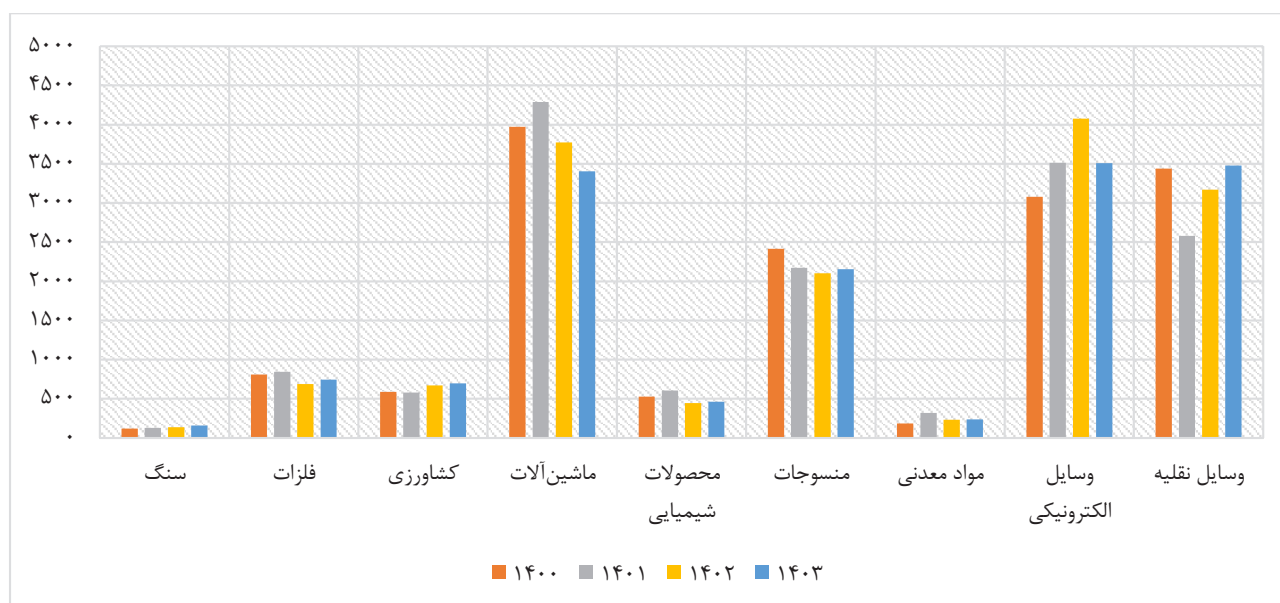
شکل ۹. نمودار قیمت هر تن کالای صادراتی و وارداتی کشور بین سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۳ (واحد: دلار بر تن) [۴]

توضیح: برای سال ۱۴۰۳، فقط قیمت‌های ۶ ماه اول سال در نظر گرفته شده است. به دلیل عدم اعلام گمرک، این قیمت‌ها بدون در نظر گرفتن کالاهای کد HS دورقمی ۲۷ در سال‌های ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹ است.

قیمت کالاهای صادراتی گمرکی به تفکیک گروه‌های کالایی اطلس هاروارد در نیمه اول سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳ در شکل ۱۰ دیده می‌شود. ماشین‌آلات و منسوجات صادراتی در این دوره با کاهش قیمت روبه‌رو بوده، محصولات شیمیایی در سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ قیمتی کمتر از سال ۱۴۰۰ و قیمت مواد معدنی نیز در سال ۱۴۰۲ کاهش شدیدی نسبت به سال ۱۴۰۱ داشته است.

شکل ۱۰. نمودار قیمت کالاهای صادراتی کشور به تفکیک گروه‌های کالایی اطلس هاروارد در نیمه اول سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳ (واحد: دلار بر تن) [۴]

برای بررسی کاهش غیرمنتظره قیمت کالاهای صادراتی کشور در سال ۱۴۰۲، کالاهایی که در این سال بیشتر از پانصد میلیون دلار صادرات داشته است انتخاب شده‌اند و تغییرات قیمت آنها در سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ نسبت به سال پیش از آن و همچنین تغییرات قیمت در سال ۱۴۰۳ نسبت به سال ۱۴۰۱ به دست آمده که مقادیر آن در جدول ۴ نشان داده شده است. در میان این هجده کد تعرفه فقط دو کد تعرفه در سال ۱۴۰۳ نسبت به سال ۱۴۰۱ افزایش قیمت داشته است. همچنین این کالاها به صورت میانگین در سال ۱۴۰۲، ۲۴/۲۵ درصد، در سال ۱۴۰۳، ۱/۰۶ درصد و در نتیجه در سال ۱۴۰۳ نسبت به سال ۱۴۰۱، ۲۵/۰۶ درصد کاهش قیمت داشته‌اند. مقایسه کاهش قیمت این کالاها با کاهش قیمت کل کالاهای صادراتی کشور نشان دهنده آن است که قیمت این کالاها نسبت به قیمت صادرات کل کشور، ۷،۵۶ درصد بیشتر کاهش داشته است. اگر سهم ۵۱/۶۷ درصدی ارزش صادرات این کالاها از کل صادرات کشور در سال ۱۴۰۲ در نظر گرفته شود، مشخص می‌شود کاهش قیمت این کالاها بسیار بیش از دیگر کالاها بوده، به گونه‌ای که میانگین کاهش قیمت سایر کالاها حدود ۱۱ درصد محاسبه شده است. در واقع کالاهای صادراتی با ارزش بیش از پانصد میلیون دلار در سال ۱۴۰۲، کاهش قیمت دوبرابری را نسبت به سایر کالاها داشته‌اند. همچنین در جدول ۴ تغییر قیمت کالاها با ارزش صادرات بیش از صد میلیون دلار نیز در دوره‌های مورد بررسی آورده شده است. برای این گروه از کالاها نیز کاهش قیمت از کل کالاها بیشتر و از کالاها با ارزش صادراتی بیش از پانصد میلیون دلار کمتر بوده است. این موضوع نیز نشان دهنده آن است که کاهش قیمت مشاهده شده در سال ۱۴۰۲ نسبت به سال پیش از آن، بیشتر در کالاهای با ارزش صادراتی بالا رخ داده یا با بیانی دقیق‌تر کاهش قیمت این کالاها شدیدتر بوده است.

جدول ۴. تغییر قیمت کالاهای صادراتی با صادرات بیش از ۵۰۰ میلیون دلار در سال ۱۴۰۲ (واحد: درصد) [۴]

ردیف	کد تعرفه	شرح تعرفه	تغییر قیمت ۱۴۰۲	تغییر قیمت ۱۴۰۳	تغییر قیمت نسبت ۱۴۰۳
۱	۲۶۰۱۱۱۵۰	کنسانتره آهن	-۹.۱۱	-۲۱.۶۷	-۲۸.۸۱
۲	۲۶۰۱۱۲۰۰	سنگ آهن به همفشرده شده و کنسانتره‌های آن به غیر از پیریت‌های آهن تفت‌شده	-۸.۶۶	-۲۰.۸۳	-۲۷.۶۹
۳	۲۷۱۰۱۲۹۰	سایر روغن‌های سبک و فرآورده‌ها به جز بنزین	-۲۶.۴۷	-۱.۶۶	-۲۷.۶۹
۴	۲۷۱۰۱۹۹۰	سایر فرآورده‌های غیرمذکور دارای ۷۰٪ وزنی یا بیشتر نفت یا روغن‌های معدنی قیری	-۲۳.۲۴	۷.۴۸	-۱۷.۵
۵	۲۷۱۱۱۱۹۰	گاز طبیعی مایع شده در ظروف یک‌هزار سانتی‌متر مکعب و بیشتر	-۹.۶۲	-۵.۶۱	-۴.۶۸
۶	۲۷۱۱۱۲۹۰	پروپان مایع شده در ظروف یک‌هزار سانتی‌متر مکعب و بیشتر	-۳۰.۹۷	۱۴.۰۹	-۲۱.۲۵
۷	۲۷۱۱۱۳۹۰	بوتان مایع شده در ظروف یک‌هزار سانتی‌متر مکعب و بیشتر	-۲۹.۰۲	۱۲.۰۹	-۲۰.۴۴
۸	۲۷۱۱۱۹۹۰	سایر گازهای نفتی و هیدروکربورهای گازی شکل مایع شده غیرمذکور در ظروف یک‌هزار سانتی‌متر مکعب و بیشتر	۲.۹۴	۱۸.۷۹	۲۲.۲۹
۹	۲۷۱۳۲۰۰۰	فیرنفت	-۱.۹۸	-۱۰.۰۲	-۱۱.۸
۱۰	۲۹۰۵۱۱۰۰	متانول	-۱۶.۹۷	۱.۹۳	-۱۵.۳۶
۱۱	۳۱۰۲۱۰۹۰	سایر اوره، حتی به صورت محلول در آب	-۳۵.۲۶	-۴.۱۲	-۳۷.۹۳
۱۲	۳۹۰۱۱۰۳۰	پلی‌اتیلن گرید فیلم با وزن مخصوص (چگالی) کمتر از ۹۴٪	-۲۰.۵۱	۱۳.۸۴	-۹.۵۱
۱۳	۳۹۰۱۲۰۲۰	پلی‌اتیلن گرید فیلم با وزن مخصوص (چگالی) ۹۴٪ یا بیشتر	-۹.۱۲	-۳.۵۷	-۱۰.۴۴
۱۴	۷۲۰۶۱۰۰۰	شمش از آهن و فولاد غیرمزوج، که در جای دیگر ذکر نشده	-۲.۶۲	-۲.۹	-۵.۴۵
۱۵	۷۲۰۷۱۲۹۰	محصولات نیمه‌تمام از آهن یا فولادهای غیرمزوج با سطح مقطع عرضی مربع مستطیل (به جز مربع) با ضخامت بیش از ۲۰۰ میلی‌متر دارای کمتر از ۲۵٪ وزنی میله‌های آهنی یا فولادی، گرم‌نورد شده دارای دندانه، برآمدگی گودی یا بعد تر نورد تاب‌داده شده، یا با تغییر شکل‌یافتگی‌های حاصل از نورد	-۲.۹۳	-۳.۶۸	-۶.۵۱
۱۶	۷۲۱۴۲۰۰۰	کاتد و قطعات کاتد از مس تصفیه شده	-۹.۵۹	-۲.۱۴	-۱۱.۵۳
۱۷	۷۴۰۳۱۱۰۰	آلومینیوم به صورت کارنشده، غیرمزوج	-۴.۴۸	۱۳.۶۶	۸.۵۷
۱۸	۷۶۰۱۱۰۰۰	میانگین کالاها با صادرات بیش از ۵۰۰ میلیون دلار در سال ۱۴۰۲	-۲۴.۲۵	-۱.۰۶	-۲۵.۰۶
۲۰	-	میانگین کالاها با صادرات بیش از ۱۰۰ میلیون دلار در سال ۱۴۰۲	-۱۷.۲۸	۰.۱۴	-۱۷.۶۸
۲۱	-	کل کالاهای صادراتی	-۱۶.۶۹	۱.۷۲	-۱۵.۲۷

بنابراین در یک جمع‌بندی کلی از وضعیت ارزش کالاهای صادراتی و وارداتی ایران می‌توان گفت که روند کلی، افزایش ارزش هر تن کالای وارداتی در سال‌های اخیر و کاهش ارزش هر تن کالای صادراتی در یک سال اخیر را نشان می‌دهد. به نحوی که رابطه مبادله یا ارزش هر تن کالای صادراتی به هر تن کالای وارداتی از سال ۱۴۰۰ به بعد روند کاهشی را طی کرده و در شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳ به کمترین مقدار خود رسیده است. اینکه کاهش ارزش کالاهای صادراتی ناشی از کم‌اظهاری در صادرات یا افزایش ارزش کالاهای وارداتی ناشی از بیش‌اظهاری در واردات باشد، نیازمند بررسی‌های بیشتری است؛ اما نتایج یک گزارش در مرکز پژوهش‌های مجلس در خصوص بررسی ارزش کالاهای صادراتی نشان می‌دهد که حداقل در خصوص بسیاری از گروه‌های کالایی کم‌اظهاری در صادرات مشاهده می‌شود. این کم‌اظهاری به احتمال زیاد رابطه مستقیمی با اختلاف نرخ ارز در بازار رسمی و غیررسمی و الزام صادرکننده به بازگشت ارز و عرضه با نرخ غیررسمی دارد. بررسی بیش‌اظهاری در واردات نیز در گزارش دیگری در مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی در حال بررسی است.

۳-۴. شرکای تجاری کشور در دوره سالیانه

ترکیب و سهم شرکای تجاری ایران آخرین موضوعی است که در این بخش از گزارش بررسی می‌شود. به‌طور کلی تنوع شرکای تجاری از مواردی است که در بحث تجارت بین‌الملل به آن توجه می‌شود. تنوع در شرکای تجاری در واردات باعث می‌شود تا محصولات متنوع‌تری به کشور وارد شود و در نتیجه رقابت میان محصولات و کشورهای مختلف در دستیابی به بازار آن کشور افزایش یابد. در چنین شرایطی قیمت کاهش و کیفیت افزایش می‌یابد. در امر صادرات نیز تنوع شرکای صادراتی باعث می‌شود تا درآمدهای ارزی کشور فقط به یک یا چند کشور وابسته نباشد و امکان از دست رفتن بازارهای صادراتی یک محصول کاهش یابد.

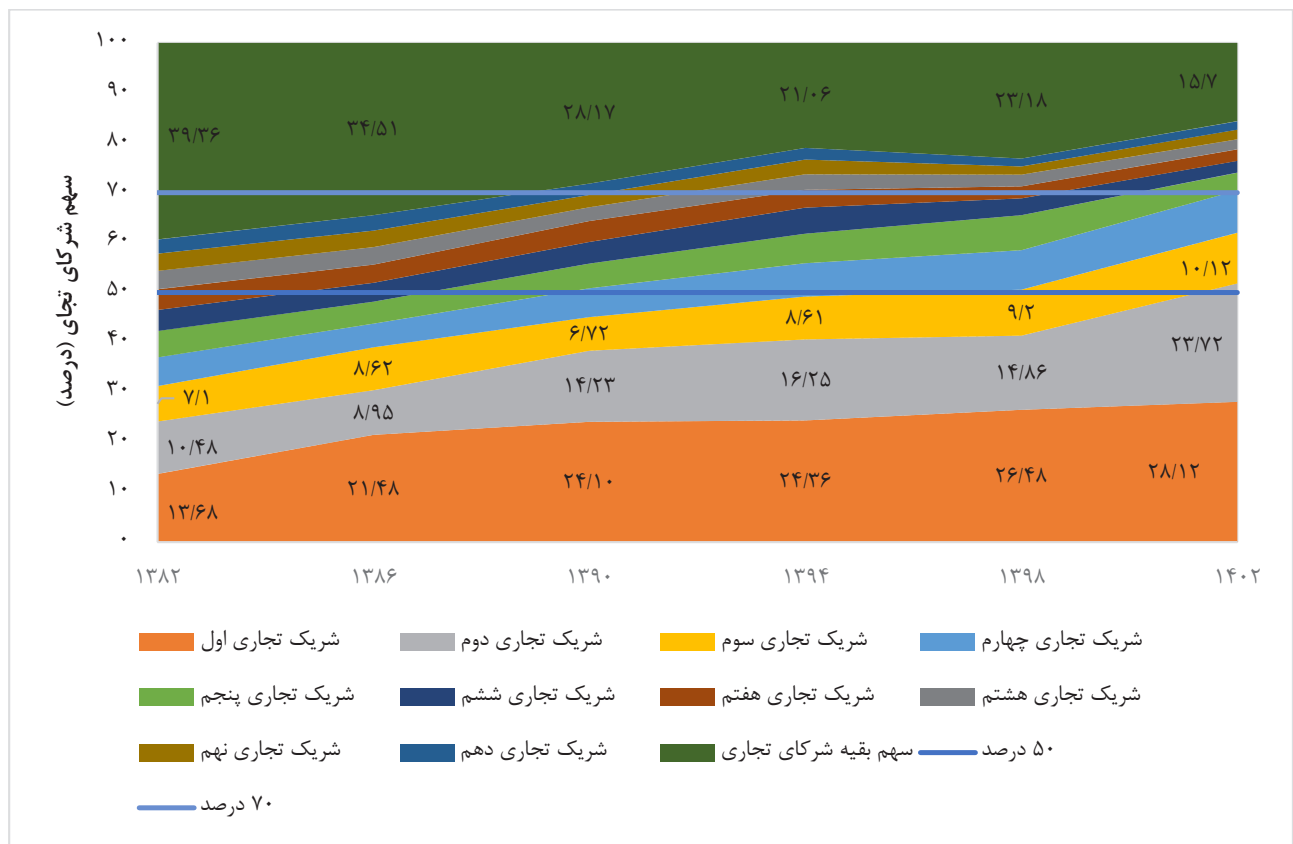
بررسی شرکای تجاری ایران نشان می‌دهد که علاوه بر آمار سه‌ماهه سال‌های ۱۴۰۳ و ۱۴۰۲، آمار بلندمدت نیز نشان‌دهنده متمرکزتر شدن تجارت کشور است؛ به‌گونه‌ای که در بیست سال گذشته شرکای تجاری کشور محدودتر شده‌اند و درصد بیشتری از حجم تجارت کشور به چند شریک خارجی محدود اختصاص یافته است.

شکل ۱۱ سهم شرکای نخست تجاری ایران را در سال‌های ۱۳۸۲ تا ۱۴۰۲ با فواصل چهارساله نشان می‌دهد. در این شکل، سهم ۱۰ شریک تجاری نخست به‌صورت جداگانه و سهم سایر شریک‌های تجاری کشور به‌صورت یک‌جا آورده شده است. آن‌گونه که در این شکل دیده می‌شود، سهم نخستین شریک تجاری ایران از ۱۳/۶۸ درصد در سال ۱۳۸۲ به ۲۸/۱۲ درصد در سال ۱۴۰۲ رسیده است. در حالی که در سال ۱۳۸۲ ۵۰ درصد از تجارت ایران با هفت کشور صورت گرفته (که نزدیک به متوسط‌های جهانی و ارقام مشابه سایر کشورهاست)، این عدد در سال ۱۴۰۲ فقط به دو کشور رسیده است. همچنین سهم ۷۰ درصدی از مجموع تجارت ایران در سال ۱۳۸۲ مربوط به بیش از ۱۰ شریک تجاری نخست کشور بوده، حال آنکه این سهم در سال ۱۴۰۲ فقط به چهار کشور محدود شده است. بنابراین روند مشخص قابل مشاهده در این شکل، افزایش تجارت با چند شریک تجاری محدود و کاهش تجارت با سایر کشورهای جهان است. دوروند کلی تأییدکننده و متناسب با یکدیگر قابل مشاهده است:

۱ کاهش سهم کشورهای سایر (شریک یازدهم به بعد) از حدود ۴۰ درصد در سال ۱۳۸۲ به ۱۶ درصد در سال ۱۴۰۲،

۲ کاهش سهم پنج شریک تجاری دوم کشور (رتبه‌های ۶ تا ۱۰) به نفع پنج شریک تجاری نخست (به‌ویژه دو شریک تجاری نخست).

شکل ۱۱. نمودار سهم شریک‌های تجاری کشور از تجارت ایران در سال‌های ۱۳۸۲ تا ۱۴۰۲ (بافاصله چهار ساله) [۴]

بررسی شرکای تجاری خارجی سایر کشورها، درک بهتری از وضعیت تمرکز در شرکای تجاری ایران به دست می‌دهد. در جدول ۵ سهم پنج صادرکننده اول هر یک از کشورهای منتخب از کل واردات آن کشور و سهم پنج واردکننده اول از کل صادرات آن کشور در سال ۲۰۲۳ (برای ایران سال ۱۴۰۲ و برای عربستان سال ۲۰۲۲) نشان داده شده است. همان‌طور که مشخص است، ایران حدود ۷۷ درصد وارداتش را فقط از پنج کشور انجام می‌دهد؛ در حالی که بیشترین سهم پنج کشور نخست را در میان این کشورها اندونزی دارد که فقط ۵۴ درصد وارداتش از پنج کشور است. همچنین ایران ۷۳ درصد صادراتش را فقط به پنج کشور انجام می‌دهد؛ حال آنکه کره جنوبی، که در میان این کشورها (به جز ایران) بیشترین تمرکز را دارد، فقط ۵۵ درصد صادراتش به پنج کشور است.

مقایسه عددهای شکل ۱۱ و جدول ۴ نشان می‌دهد در حالی که در بیشترین حالت کمتر از ۵۵ درصد تجارت این کشورها به پنج شریک تجاری نخست‌شان اختصاص یافته، در سال ۱۴۰۲، ایران حدود ۶۲ درصد تجارتش را فقط به سه کشور اختصاص داده است. ایران در سال ۱۳۸۲، ۴۲/۲۹، در سال ۱۳۸۶، ۴۸/۱۶، در سال ۱۳۹۰، ۵۵/۸، در سال ۱۳۹۴، ۶۱/۷۶، در سال ۱۳۹۸، ۶۵/۵۲ و در سال ۱۴۰۲ حدود ۷۴ درصد تجارتش فقط با پنج کشور بوده است. به این ترتیب دیده می‌شود که وضعیت تمرکز شرکای تجاری ایران تا سال ۱۳۹۰ مانند وضعیت فعلی کشورهای منتخب بوده است؛ اما روندی که پیش از آن آغاز شده بود، ادامه یافته، تا جایی که در سال ۱۴۰۲ اختلاف قابل توجهی با کشورهای منتخب داشته است.^۱

۱. کشورهای دیگری هستند که تمرکز تجارت خارجی آنها در بخش صادرات یا واردات بیشتر از ایران است که شرایط اقتصادی یا اجتماعی غیرمعمول باعث آن شده است. برای مثال، کانادا در سال ۲۰۲۳، بیش از ۷۷ درصد صادراتش فقط به کشور ایالات متحده بوده و نزدیک به ۵۰ درصد واردات خود را نیز از این کشور انجام داده است. این کشور فقط با ایالات متحده مرز زمینی دارد. مکزیک نیز حدود ۸۰ درصد صادراتش در سال ۲۰۲۳ به ایالات متحده بوده است. ارمنستان نیز ۸۲٫۸۵ درصد صادراتش به پنج صادرکننده اول است.

جدول ۵. درصد صادرات و واردات پنج صادرکننده و پنج واردکننده اول کشورهای منتخب در سال ۲۰۲۳ (واحد: درصد) [۴] [۶]

کشور	سهم پنج صادرکننده اول (درصد)	سهم پنج واردکننده اول (درصد)
اندونزی	۵۴/۰۷	۵۴/۸۵
ایالات متحده	۵۲/۷۶	۴۸/۶۷
برزیل	۵۲/۶۴	۵۲/۶۷
ترکیه	۴۵/۲۶	۲۸/۷۸
چین	۳۲/۹۷	۳۶/۱۱
عربستان	۴۶/۲۲	۵۱/۱۹
کره جنوبی	۵۱/۰۲	۵۵/۱۷
ایران	۷۶/۹۶	۷۳/۱۹

توضیح: برای ایران بر پایه تقویم شمسی سال ۱۴۰۲ و برای عربستان به دلیل موجود نبودن اطلاعات سال ۲۰۲۳، از اطلاعات سال ۲۰۲۲ استفاده شده است.

۵. بررسی اجزای صادرات و واردات گمرکی

پس از بررسی روندهای کلی صادرات و واردات، ترکیب صادرات و واردات به صورت جزئی‌تر بررسی خواهد شد.

۵-۱. صادرات

در بررسی اجزای صادرات، به منظور برقراری امکان مقایسه، ابتدا صادرات شش ماهه در هفت سال گذشته را به تفکیک اجزا بررسی خواهیم کرد تا امکان مقایسه تغییرات برای شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳ فراهم باشد؛ سپس اجزای صادرات در کل سال بررسی خواهد شد. همچنین در انتها جمع‌بندی از وضعیت ترکیب صادرات ایران ارائه می‌شود.

۵-۱-۱. ترکیب صادرات گمرکی

در شکل ۱۲ صادرات به تفکیک کدهای HS چهاررقمی نشان داده شده است.

شکل ۱۲. نمودار ترکیب صادرات در شش ماهه نخست ۱۴۰۳ به تفکیک HS دورقمی (واحد: میلیون دلار) [۴]

همان‌طور که در شکل ۱۲ مشخص است، بیشترین مقدار صادرات در شش ماهه نخست سال، به گروه سوخت، روغن و موم‌های معدنی اختصاص دارد که صادرات گاز طبیعی نیز در ذیل آن قرار می‌گیرد. پس از آن پلاستیک‌هاست که در گروه صادرات پتروشیمی قرار دارند. آهن و فولاد سومین قلم صادراتی و پس از آن محصولات شیمیایی آلی است که بیشتر محصولات شیمیایی و اندکی نیز دارو است. به‌طور کلی سه گروه محصولات معدنی (که مرتبط با گاز طبیعی و فراورده‌های نفتی مانند کک نفتی است)، محصولات شیمیایی (عمدتاً پتروشیمی) و فلزها (عمدتاً فولاد) حدود ۸۴ درصد صادرات گمرکی ایران را در شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳ به خود اختصاص دادند. به‌طوری‌که از ۲۵ میلیارد دلار صادرات در شش ماهه نخست سال، ۲۱ میلیارد دلار متعلق به این گروه‌ها بوده است.

میوه‌ها و آجیل‌ها، که عمده صادرات پسته و سایر آجیل‌ها و میوه‌هاست، در رتبه پنجم قرار دارد. سبزیجات و سایر اقلام صادراتی نیز با رقامی کمتر از یک میلیارد دلار در رتبه‌های بعدی قرار دارند. همان‌طور که اشاره شد، حدود ۸۴ درصد از صادرات به سه گروه اصلی نام برده شده اختصاص دارد و ۱۶ درصد باقیمانده برای سایر کالاهاست. صادرات محصولات کشاورزی نیز ۱۲٫۷ درصد از کل صادرات در شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳ را به خود اختصاص داده است و بنابراین فقط ۳٫۳ درصد از صادرات به سایر کالاها اختصاص دارد.

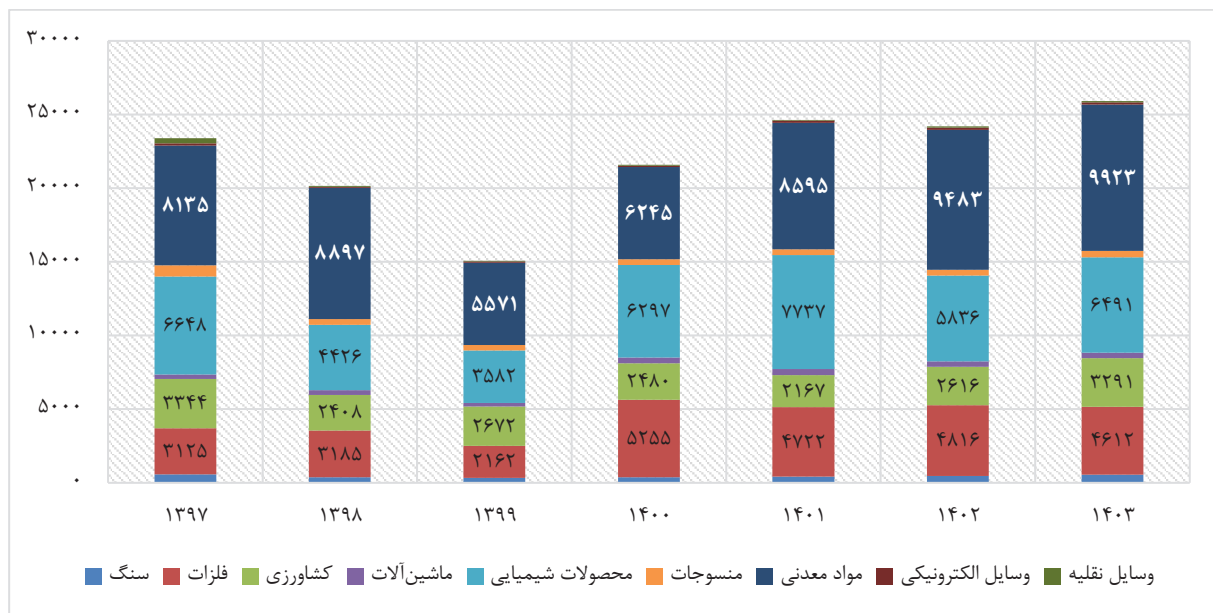
شکل ۱۳. نمودار ترکیب صادرات کشاورزی در شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳ به تفکیک کد HS چهار رقمی (واحد: میلیون دلار) [۴]

ترکیب صادرات ایران در شش ماهه نخست ۱۴۰۳ کمابیش شبیه به ترکیب صادرات در سال‌های گذشته است. به‌منظور بررسی بیشتر در شکل ۱۴ حجم صادرات ایران به تفکیک گروه‌های کالایی ۹ گانه در نیمه نخست سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳ نشان داده شده است. سال ۱۳۹۷، که در ماه‌های نخستین آن شوک خروج ایالات متحده از برجام رخ داد، صادرات کشور در نیمه نخست آن حدود ۲۳/۴ میلیارد دلار بوده است. این عدد در سال ۱۳۹۸ به حدود ۲۰/۲ میلیارد دلار رسیده است. سال ۱۳۹۹ شاهد هم‌افزایی بیماری کووید-۱۹ و تحریم‌ها بوده و صادرات ایران در نیمه نخست آن فقط ۱۵/۱ میلیارد دلار بوده که کمترین مقدار در دوره مورد بررسی است. در نیمه نخست سال ۱۴۰۰ با کاهش محدودیت‌های صادراتی، صادرات به ۲۱/۶ میلیارد دلار رسیده و روند افزایشی خود را تا سال ۱۴۰۱ که صادرات ۲۴/۶ میلیارد دلار بوده، حفظ کرده است. در ۶ ماه نخست ۱۴۰۳ نیز صادرات کشور ۲۵/۹ میلیارد دلار بوده که نسبت به سال ۱۴۰۲ رشد اندکی داشته است. اما بررسی اجزای صادرات نشان می‌دهد که مواد معدنی و انواع فلز بیشترین نوسان را در این دوره داشته‌اند. صادرات گاز طبیعی در گروه مواد

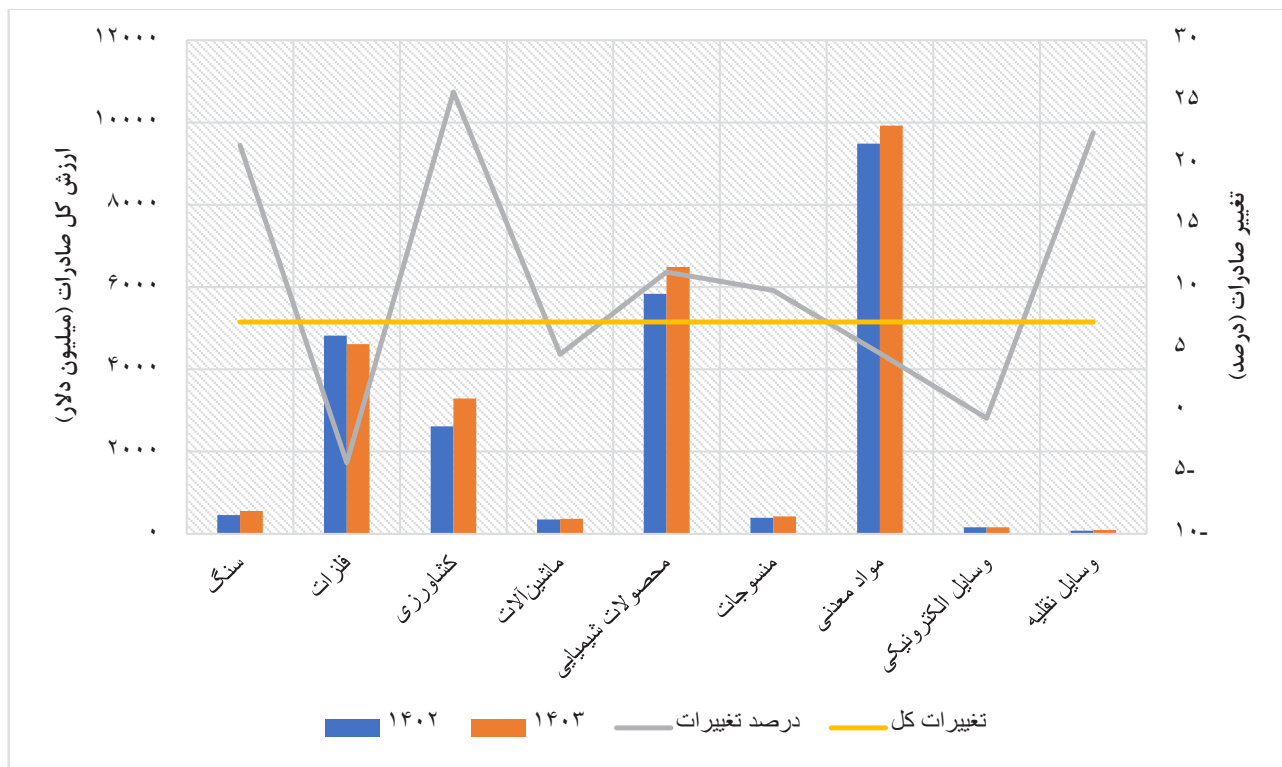
معدنی قرار می‌گیرد و از این رو بخشی از نوسانات صادرات این بخش ناشی از صادرات گاز طبیعی است. به‌طور خاص مقایسه صادرات شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳ با سال ۱۴۰۲، نشان از افزایش صادرات پتروشیمی و مواد معدنی و کاهش صادرات فلزات (فولاد) دارد. همچنین صادرات بخش کشاورزی نیز افزایش داشته است. با این حال، این تغییرات جابه‌جایی بزرگی در سهم گروه‌ها در صادرات کل ایجاد نکرده است.

شکل ۱۴. نمودار صادرات کشور به تفکیک گروه‌های کالایی در نیمه نخست سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳ (واحد: میلیون دلار) [۴]

به‌منظور درک بهتر تغییرات در سال ۱۴۰۳، در شکل ۱۵ اجزای صادرات و تغییرات آن فقط در شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳ نسبت به شش ماهه نخست سال ۱۴۰۲ رسم شده است. به‌طور کلی صادرات در شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳ نسبت به سال ۱۴۰۲ حدود ۷,۱۷ درصد رشد داشته است. با وجود رشد هفت‌درصدی صادرات، دو گروه فلزها و وسایل الکترونیکی، به ترتیب ۴,۲۴ و ۰,۶۳ درصد کاهش را تجربه کردند. همچنین رشد گروه ماشین‌آلات و مواد معدنی نیز کمتر از رشد کل صادرات بوده است. در شکل ۱۵ تغییرات هر گروه کالایی و تغییرات کل صادرات در کنار هم مشخص است.

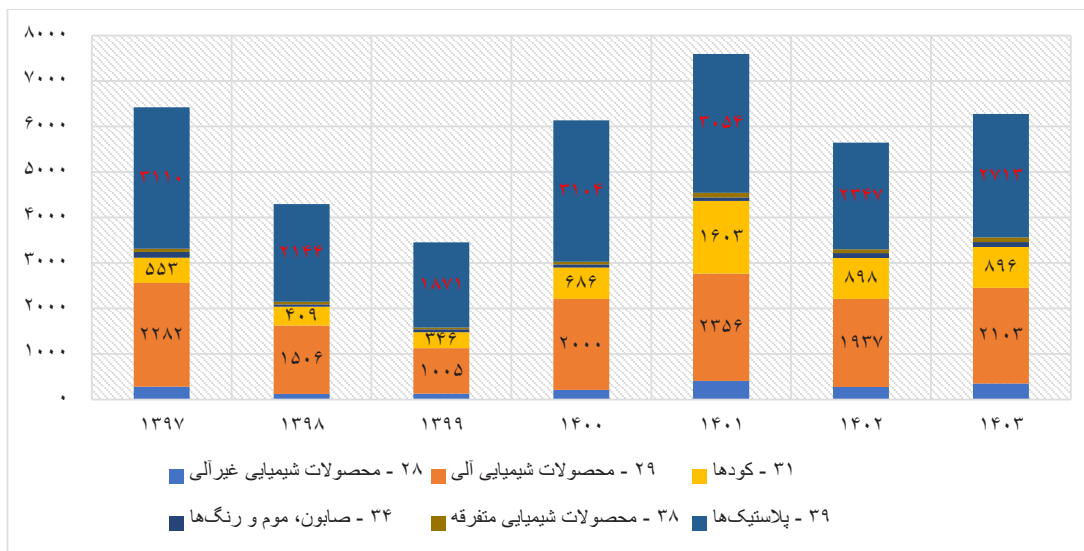
شکل ۱۵. نمودار حجم صادرات گروه‌های کالایی مختلف در ۶ ماهه نخست سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳، درصد افزایش این حجم در سال ۱۴۰۳ نسبت به سال ۱۴۰۲ و درصد افزایش کل صادرات نسبت به دوره مشابه سال قبل (واحد: میلیون دلار) [۴]

در مجموع اگر صادرات محصولات معدنی که گاز طبیعی را نیز شامل می‌شود و در زمره صادرات نفتی قرار می‌گیرد، لحاظ نشود، بیشترین بخش از صادرات غیر نفتی ایران محصولات شیمیایی است.

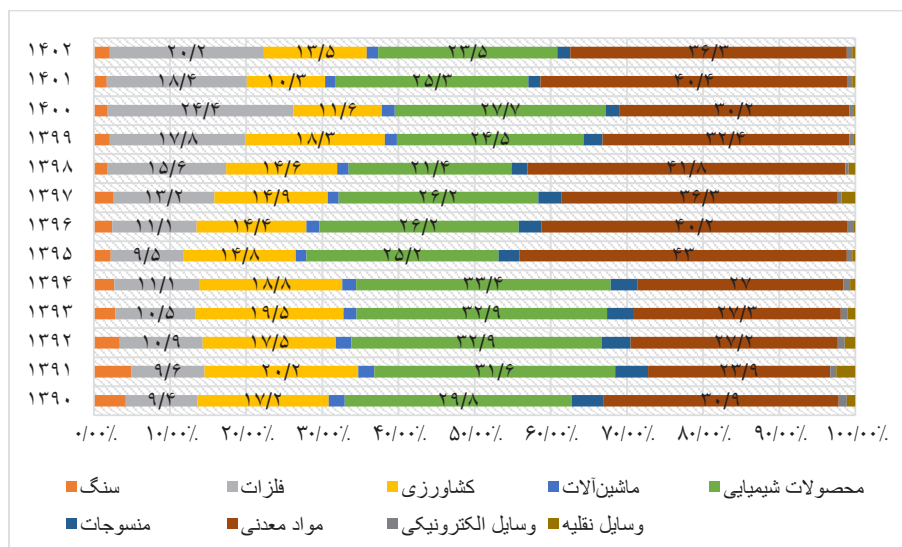
صادرات ایران از گروه محصولات شیمیایی، که بیش از یک سوم سهم صادرات کشور را در اختیار دارد، از زیر گروه‌های محصولات شیمیایی غیر آلی (کد HS دورقمی ۲۸)، محصولات شیمیایی آلی (۲۹)، محصولات دارویی (۳۰)، کودها (۳۱)، رنگ‌ها، جوهر و ... (۳۲)، روغن‌های اسانس و شبه‌رزین‌ها (۳۳)، صابون، موم و رنگ‌ها (۳۴)، مواد آلومینوئید (۳۵)، کالاهای تصویربرداری (۳۷)، محصولات شیمیایی متفرقه (۳۸)، پلاستیک‌ها (۳۹) و لاستیک (۴۰) تشکیل یافته است. ترکیب صادرات کد کالاهایی که در سال ۱۴۰۳ بیش از صد میلیون دلار صادرات داشته است، در ۶ ماهه نخست سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳ در شکل ۱۶ نشان داده شده است. در میان این ۶ کد نیز بیشترین سهم مربوط به پلاستیک‌ها (۳۹)، محصولات شیمیایی آلی (۲۹) و کودها (۳۱) بوده است. در این دوره بیشترین اندازه صادرات این گروه کالاها مربوط به ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۱ بوده است. گرچه صادرات در سال ۱۴۰۳ نسبت به ۱۴۰۲ بالاتر رفته است، همچنان با سال ۱۴۰۱ فاصله بسیاری دارد. در ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳، پلاستیک‌ها و محصولات شیمیایی آلی بیش از ۷۴ درصد صادرات این بخش از محصولات را به خود اختصاص داده است.

شکل ۱۶. نمودار صادرات کشور از گروه کالایی محصولات شیمیایی به تفکیک کد HS دورقمی با بیشترین سهم در ۶ ماه نخست سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳ (واحد: میلیون دلار) [۴]

پس از بررسی تغییرات شش ماهه، در نهایت در یک بررسی سالیانه می‌توان تغییرات سهم گروه‌های کالایی از کل صادرات کشور را مشاهده کرد. به این منظور سهم هریک از گروه کالاها از کل صادرات طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۲ در شکل ۱۷ نشان داده شده است. در این دوره زمانی سهم صادرات فلزها با افزایشی پایدار روبه‌رو بوده است؛ به گونه‌ای که سهم آن در پایان دوره بیش از دوبرابر سهم آن در ابتدای دوره است. سهم مواد معدنی، که صادرات گاز طبیعی کشور را نیز دربرمی‌گیرد، در این دوره زمانی نوسانی بوده است؛ به گونه‌ای که در بیشترین حالت ۴۳ درصد صادرات گمرکی کشور در سال ۱۳۹۵ را به خود اختصاص داده؛ حال آنکه کمترین مقدار آن ۲۳/۹ درصد در سال ۱۳۹۱ بوده است. باین حال، سهم محصولات شیمیایی نیز در این دوره روند کاهشی با شیبی اندک را نشان می‌دهد.

شکل ۱۷. نمودار ترکیب کالاهای صادراتی کشور در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۲ (واحد: درصد) [۴]

۲-۵. جمع‌بندی از ترکیب صادرات و تغییرات آن

بررسی ترکیب صادرات ایران نشان می‌دهد که بخش اصلی صادرات گمرکی را گاز طبیعی، پتروشیمی و فولاد تشکیل داده است و پس از آن صادرات محصولات کشاورزی، سنگ‌ها و سایر گروه‌ها در رتبه‌های بعدی قرار دارد. صادرات این سه گروه اصلی از ۷۰/۱ درصد در سال ۱۳۹۰ به ۸۰ درصد در سال ۱۴۰۲ و ۸۴ درصد در سال ۱۴۰۳ رسیده است. نکته قابل تأمل دیگر آن است که کالاهای کشاورزی تا سال ۱۳۹۷ رتبه سوم کالاهای صادراتی کشور را به خود اختصاص می‌داد؛ اما پس از آن، در نتیجه کاهش سهم صادراتی این گروه کالایی و افزایش سهم صادراتی فلزها، کالاهای کشاورزی سهم کمتر و رتبه پایین‌تری در صادرات کشور دارد.

گروه فلزها، که شامل فولاد می‌شود، از جمله گروه‌های است که به‌طور پیوسته افزایش سهم در صادرات داشته است؛ اما آنچه به‌طور کلی از ترکیب کالاهای صادراتی ایران می‌توان گفت، آن است که طی سیزده سال اخیر چرخشی به سمت بهبود ترکیب کالاهای صادراتی رخ نداده است. صادرات محصولات کشاورزی عمدتاً تابع وضعیت آب‌وهوایی (خشک‌سالی) و قیمت ارز است. از آنجایی که صادرات این محصولات سریع‌تر می‌تواند به تغییرات نرخ ارز پاسخ دهد، با افزایش نرخ ارز افزایش می‌یابد. اما صادرات در سایر گروه‌های کالایی نیازمند برنامه‌ریزی دقیق‌تر برای تولید و کشف بازارهای صادراتی، بازاریابی و... است. یک محصول برای راهیابی به بازارهای جهانی ابتدا باید برای چندین سال در کشور مبدأ تولید شود و سپس، هنگامی که به بلوغ کامل رسید، می‌تواند به بازارهای جهانی راه یابد.^۱ طی دهه ۱۳۹۰ اقتصاد ایران در بسیاری از سال‌ها رشد اقتصادی منفی را تجربه کرده و اساساً مجالی برای تولید کالاهای جدید و دستیابی به بازارهای جهانی نبوده است. از این رو صادرات ایران فقط به همان کالاهای سنتی صادراتی و صادرات وابسته به نفت یعنی نفت و فراورده‌های نفتی محدود شده است.

۲-۵. واردات

هر چند صادرات و واردات دو بخش مکمل یکدیگر در تجارت به شمار می‌روند، موضوع واردات با صادرات تفاوت بسیاری دارد. هر آنچه نیاز داخلی است که به هر دلیلی نمی‌تواند از تولید داخل تأمین شود، توسط واردات تأمین خواهد شد. بنابراین برای کشوری مثل ایران که تنوع محدود در کالاهای صادراتی دارد و از سوی دیگر درآمدهای ارزی ناشی از صادرات نفت نیز دارد، واردات از تنوع بسیار بالاتری برخوردار است. به‌طور کلی روند صادرات و واردات در یک کشور باید به‌صورت متناسب با هم حرکت کند؛ اما در کشورهای برخوردار از منابع طبیعی و به‌خصوص در کشورهای نفتی، به دلیل وجود صادرات نفت و کسب درآمدهای ارزی از این محل، امکان واردات بیشتر بدون افزایش و بهبود صادرات (غیرنفتی) فراهم است.

۱-۲-۵. ترکیب واردات گمرکی

در نگاهی کلی، واردات کشور به تفکیک کدهای HS دورقمی در شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳ در شکل ۱۸ نشان داده شده است.

۱. ملیتز (۲۰۰۳) در مقاله معروف خود در خصوص مزیت‌های تجارت نشان می‌دهد که بنگاه‌هایی که به بازارهای جهانی راه می‌یابند، باید به لحاظ میزان بهره‌وری از یک حد آستانه بالاتر باشند که این حد آستانه بالاتر از حد آستانه بهره‌وری برای هر بنگاه در بازار داخلی همان کشور است.

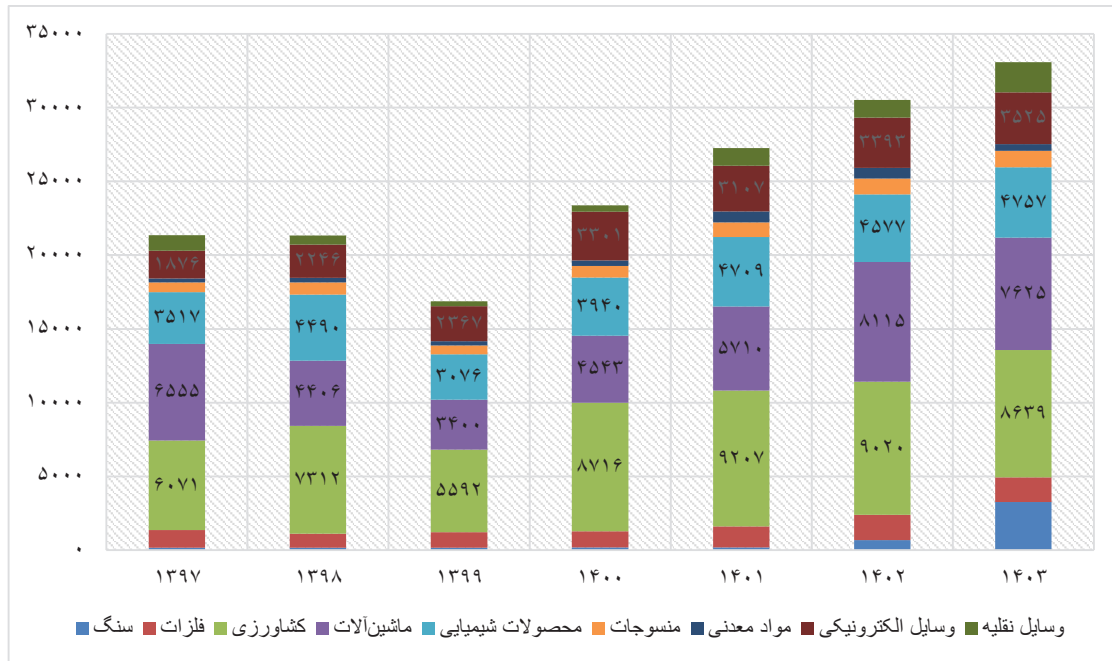
شکل ۱۸. نمودار واردات در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۳ به تفکیک کدهای HS دورقمی (واحد: میلیون دلار) [۴]

همان گونه که در شکل ۱۸ مشخص است، ماشین‌آلات صنعتی، ماشین‌آلات و تجهیزات الکترونیک (موبایل و لپ‌تاپ)، انواع فلز و سنگ‌های قیمتی (طلا) در صدر واردات و پس از آن غلات (ذرت، برنج، جو و...) در رتبه بعدی قرار دارد. وسایل نقلیه زمینی (کشنده‌ها) و قطعات منفصله (قطعات خودرو) در رتبه‌های پنجم و ششم و بعد از آن ماشین‌آلات و دستگاه‌های اپتیک (تجهیزات پزشکی) و دانه‌های روغنی‌اند که هفتمین و هشتمین اقلام وارداتی در شش ماهه نخست بوده‌اند. این گروه‌ها وارداتی بیش از یک میلیارد دلار در شش ماهه نخست سال داشته‌اند. گفتنی است که رقم بالای واردات طلا، که باعث شده است در رتبه سوم واردات قرار گیرد، ناشی از سیاست امکان رفع تعهد ارزی صادرات از طریق واردات طلا بوده است.

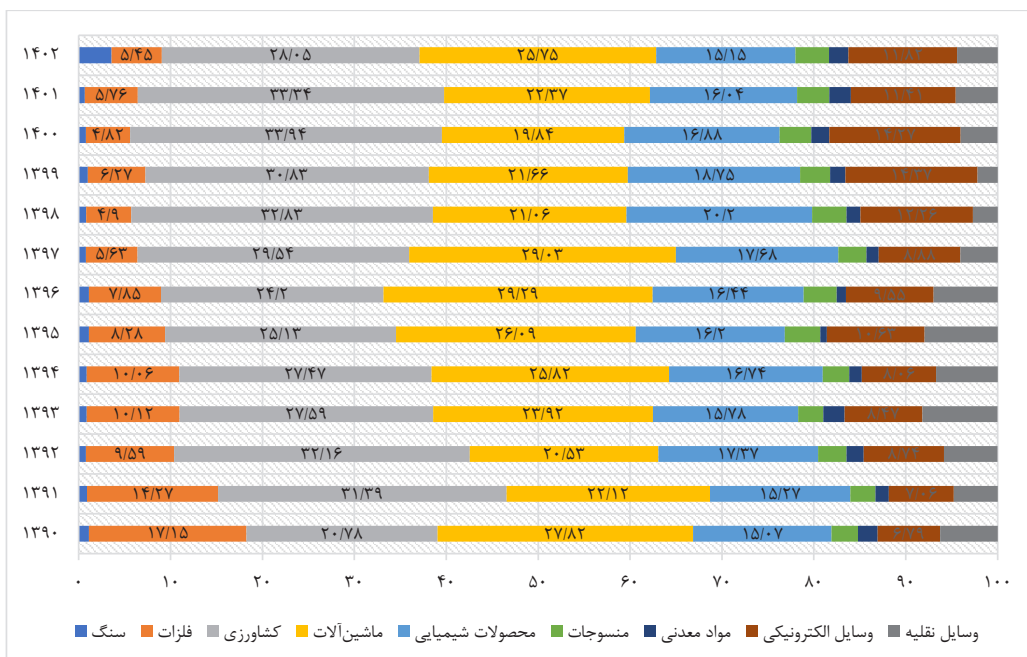
در شکل ۱۹ ترکیب واردات کشور در ۶ ماه نخست سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳ نشان داده شده است. گرچه تحریم‌ها و همه‌گیری کووید-۱۹ بر اندازه واردات کشور تأثیرگذار بوده، این تأثیر به اندازه صادرات نبوده است. نبود رشد متوازن تورم و نرخ ارز باعث شده تا واردات از سال ۱۴۰۰ به بعد رشد قابل توجهی داشته باشد. در حالی که بیشترین حجم واردات در سال ۱۳۹۷ به ترتیب مربوط به ماشین‌آلات، محصولات کشاورزی و محصولات شیمیایی بوده، در سال ۱۴۰۳ واردات محصولات کشاورزی با ۸/۶ میلیارد دلار به رتبه نخست رسیده است.

شکل ۱۹. نمودار واردات کشور به تفکیک گروه‌های کالایی در ۶ ماه نخست سال، از سال ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳ (واحد: میلیون دلار) [۴]

در شکل ۲۰ سهم کالاهای وارداتی کشور طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۲ نشان داده شده است. در این دوره سهم واردات فلزها کاهشی پایدار و سهم واردات ماشین‌آلات کاهشی نوسانی را نشان می‌دهد. بقیه کالاها نیز وضعیتی نوسانی داشته‌اند. به این ترتیب ترکیب کالاهای وارداتی کشور در سطح تقسیم‌بندی اشاره شده تغییر ماندگار قابل توجهی را نشان نمی‌دهد.

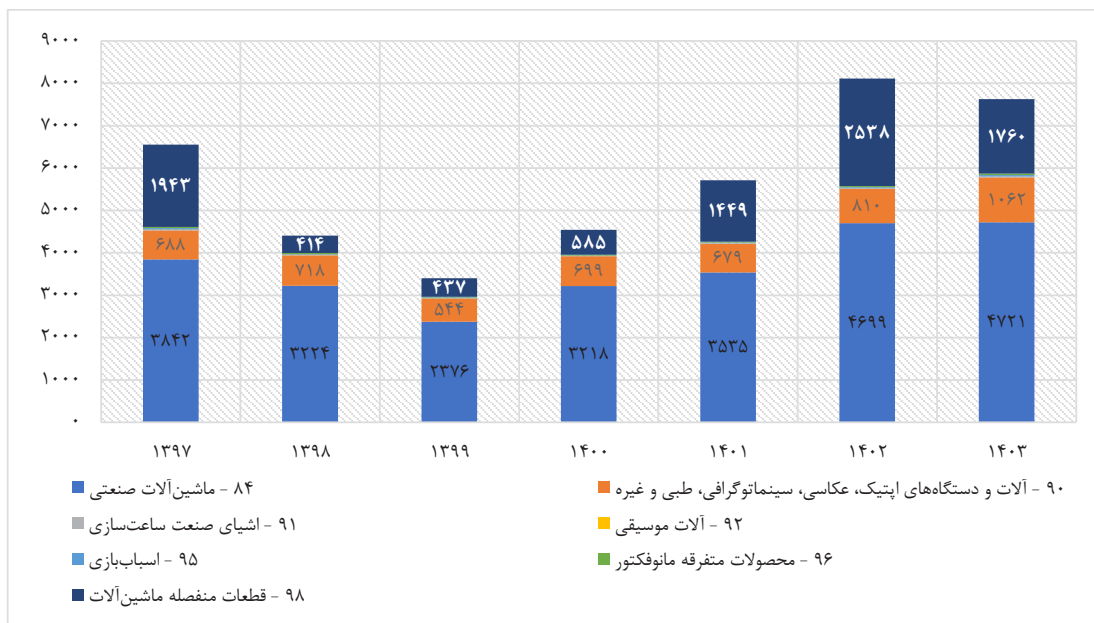
شکل ۲۰. نمودار ترکیب کالاهای وارداتی کشور در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۲ (واحد: درصد) [۴]

آنچه در بررسی اجزای واردات قابل توجه است، سهم بالای واردات کشاورزی و ماشین‌آلات در واردات کشور است. عمده واردات کشاورزی، مربوط به واردات کالاهای اساسی است که شامل دانه‌های روغنی، روغن خام، ذرت، کنجاله سویا و سایر کالاهای اساسی می‌شود. در خصوص ماشین‌آلات نیز واردات قطعات منفصله خودرو و همچنین ماشین‌آلات صنعتی سهم زیادی دارد. از آنجایی که ماشین‌آلات در جایگاه بزرگ‌ترین واردات غیر کشاورزی قرار دارد، بررسی اجزای آن نیازمند توجه بیشتری است. ماشین‌آلات وارداتی ایران در این دوره زمانی گروه‌های ماشین‌آلات صنعتی (HS دورقمی ۸۴)، آلات و دستگاه‌های اپتیک، عکاسی، سینماتوگرافی، طبی و ... (۹۰)، اشیای صنعت ساعت‌سازی (۹۱)، آلات موسیقی (۹۲)، اسباب‌بازی (۹۵)، محصولات متفرقه مانوفکتور (۹۶) و قطعات منفصله ماشین‌آلات (۹۸) را در برمی‌گیرد.

شکل ۲۱. نمودار واردات کشور از گروه کالایی ماشین‌آلات به تفکیک کد HS دورقمی در ۶ ماه نخست سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳ (واحد: میلیون دلار) [۴]

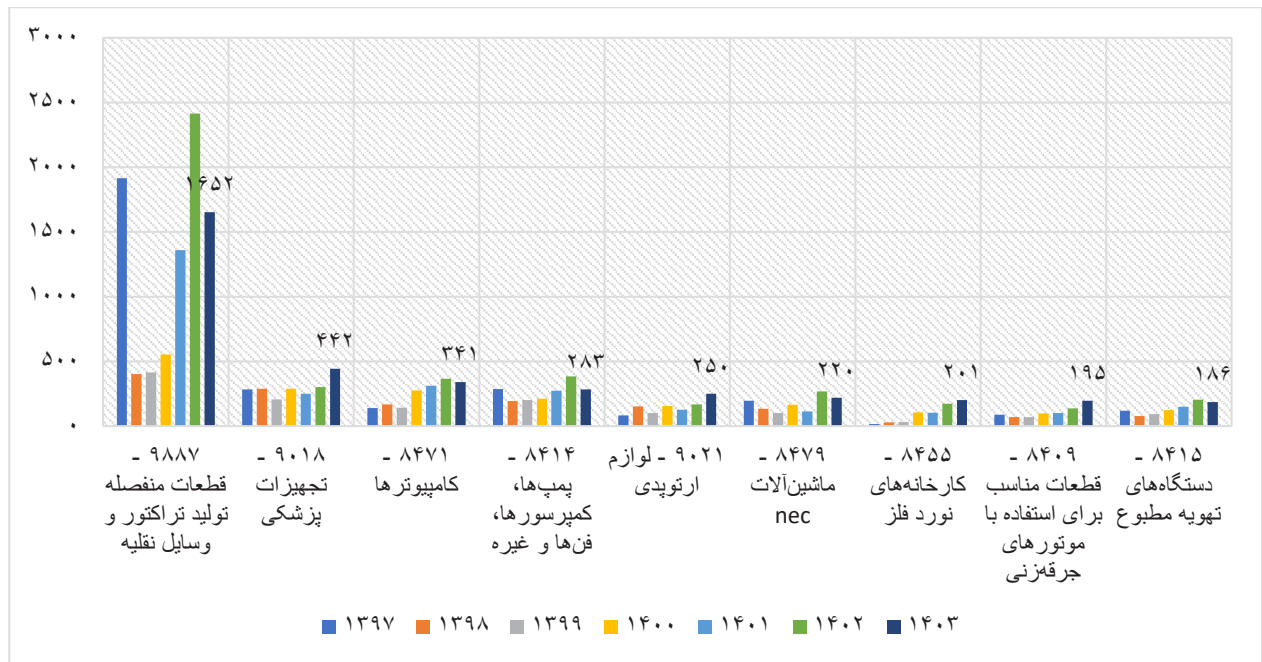

آن گونه که در شکل ۲۱ مشخص است، در ۶ ماه نخست سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳، بیش از ۹۸ درصد واردات این گروه کالایی مربوط به سه کد HS دورقمی ماشین‌آلات صنعتی، آلات و دستگاه‌های اپتیک، عکاسی، سینماتوگرافی، طبی و ... و قطعات منفصله ماشین‌آلات بوده است. گفتنی است، هر چند گروه کالایی ۹۸ با عنوان قطعات منفصله ماشین‌آلات قرار دارد، اما بخشی از قطعات منفصله خودرو در ذیل کدهای دورقمی ۸۴ نیز قرار دارد.

در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۳، واردات ماشین‌آلات صنعتی (۸۴) تقریباً به اندازه سال ۱۴۰۲ بوده است. این در حالی است که واردات قطعات منفصله ماشین‌آلات حدود ۷۸۰ میلیون دلار کاهش پیدا کرده است.

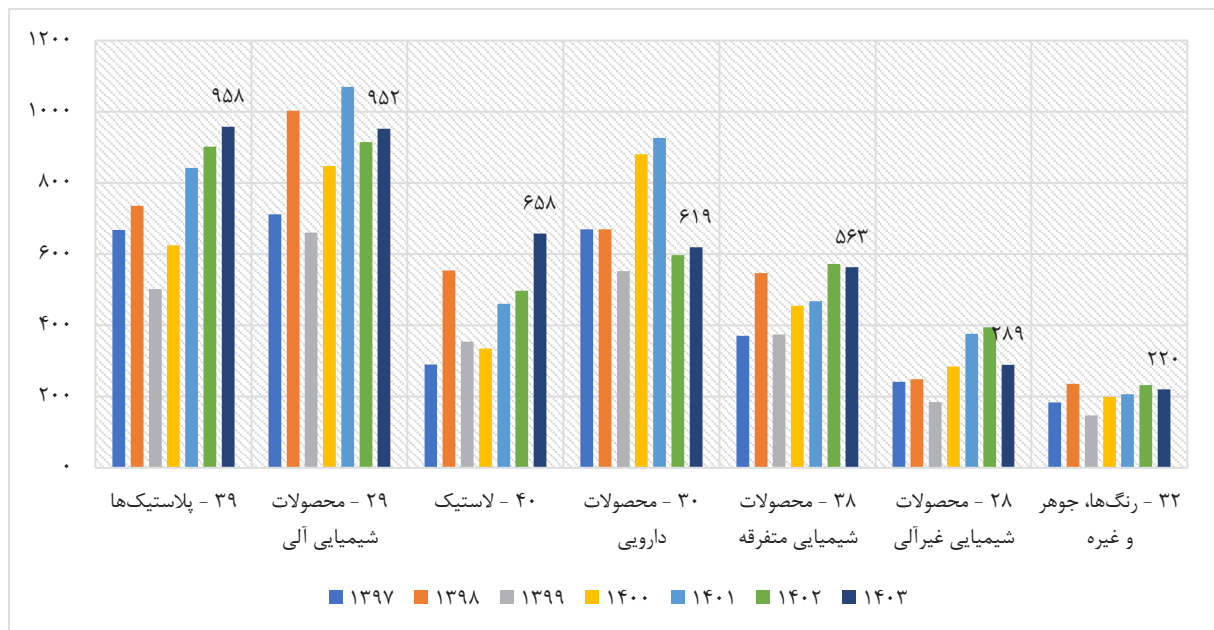
شکل ۲۲ واردات کدهای HS چهاررقمی را، که بیشترین سهم از واردات ماشین‌آلات به خود اختصاص داده‌اند، در ۶ ماه نخست سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳ نشان می‌دهد. قطعات منفصله تولید تراکتور و وسایل نقلیه با کد چهاررقمی ۹۸۸۷ بیشترین سهم از واردات را به خود اختصاص داده است؛ به گونه‌ای که در سال ۱۴۰۲ نزدیک به ۳۰ درصد (معادل رقم ۲۴۱۴ میلیون دلار) و در سال ۱۴۰۳ حدود ۲۱ درصد (معادل ۱۶۵۲ میلیون دلار) از واردات ماشین‌آلات مربوط به این کد بوده است. در سال ۱۳۹۸ سهم آن حدود ۹ درصد بوده است. پس از قطعات منفصله تولید تراکتور و وسایل نقلیه، تجهیزات پزشکی با سهمی بسیار کمتر نسبت به آن در جایگاه دوم قرار دارد.

شکل ۲۲. نمودار واردات کدهای HS چهار رقمی ماشین آلات با بیشترین سهم در ۶ ماه نخست سال های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳ (واحد: میلیون دلار) [۴]

در شکل ۲۳ واردات محصولات شیمیایی به تفکیک کد HS دورقمی برای کالاهایی که بیشترین سهم را داشته اند در ۶ ماه نخست سال های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳ نشان داده شده است. آن گونه که در این شکل دیده می شود، واردات محصولات دارویی در این دوره روند کاهشی و واردات پلاستیک ها و لاستیک ها روند افزایشی داشته است.

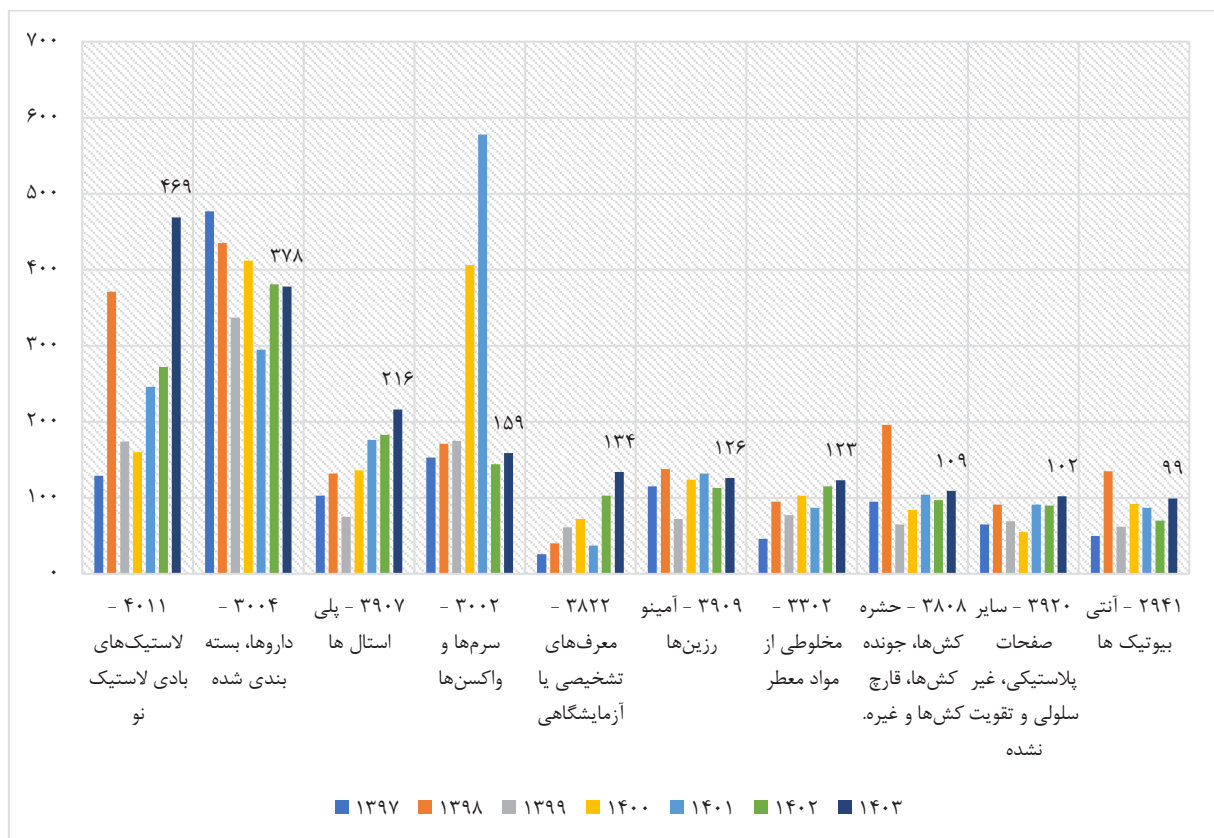
شکل ۲۳. نمودار واردات گروه کالایی محصولات شیمیایی به تفکیک HS دورقمی (با بیشترین سهم) در ۶ ماه نخست سال های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳ (واحد: میلیون دلار) [۴]

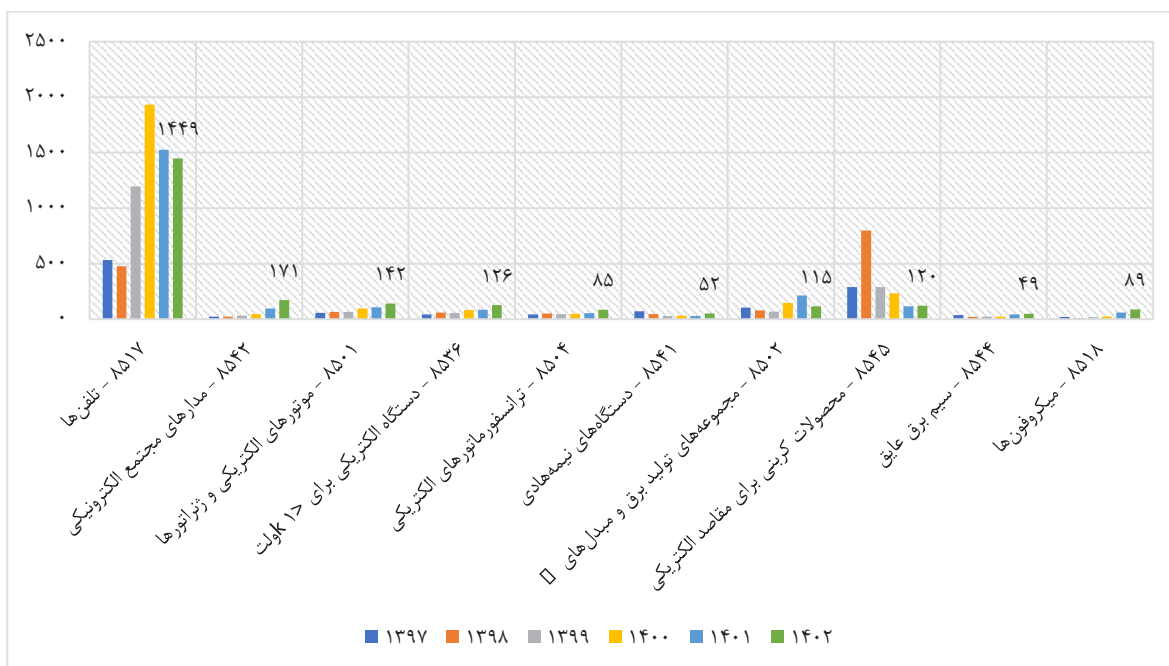
در شکل ۲۴ واردات ۶ ماه نخست سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳ به تفکیک کدهای HS چهاررقمی، برای کدهایی که بیشترین سهم را در میان محصولات شیمیایی داشته‌اند، نشان داده شده است. در صورتی که در سال‌های گذشته واردات داروها (کد ۳۰۰۴) بیشترین سهم را به خود اختصاص می‌داد، روند صعودی واردات لاستیک‌های بادی (کد ۴۰۱۱) باعث شده است بیشترین سهم واردات کشور به این کد کالا اختصاص یابد. همچنین در این دوره واردات پلی‌استال‌ها (۳۹۰۴) روندی صعودی داشته است.

شکل ۲۴. نمودار واردات کدهای کالا با بیشترین سهم در گروه محصولات شیمیایی به تفکیک کدهای HS چهاررقمی در ۶ ماه نخست سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳ (واحد: میلیون دلار) [۴]

نگاهی به واردات وسایل الکترونیکی در کشور نیز قابل توجه است. شکل ۲۵ واردات کدهای HS چهاررقمی با بیشترین سهم را در ۶ ماه نخست سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳ نشان می‌دهد. آن گونه که دیده می‌شود، واردات تلفن‌ها (که گوشی موبایل را نیز شامل می‌شود) در این دوره بیشترین حجم از واردات این گروه کالایی را به خود اختصاص داده است. واردات تلفن همراه هوشمند، که با کدهای ۸۵۱۷۱۲ و ۸۵۱۷۱۳ ثبت شده است، بیشترین حجم از واردات وسایل الکترونیکی را در این سال‌ها به خود اختصاص داده است. گفتنی است که سهم آن از واردات وسایل الکترونیکی از سال ۱۴۰۰ نزولی شده؛ به گونه‌ای که از ۵۵ درصد سهم از واردات وسایل الکترونیکی به ۳۲ درصد سهم از واردات وسایل الکترونیکی در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۳ رسیده است. در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۳ حدود ۱/۱۴ میلیارد دلار گوشی تلفن همراه وارد کشور شده است. این در حالی است که این رقم در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۲ برابر با ۱/۱۷ میلیارد دلار بوده است.

شکل ۲۵. نمودار واردات کالاهای گروه کالایی وسایل الکترونیکی به تفکیک کد HS چهار رقمی در ۶ ماه نخست سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳ (واحد: میلیون دلار) [۴]

۲-۵. جمع‌بندی از ترکیب واردات و تغییرات آن

بررسی ترکیب کالاهای وارداتی ایران نشان می‌دهد که اقلام مربوط به کشاورزی از بزرگ‌ترین کالاهای وارداتی ایران است. اگر بررسی اقلام وارداتی را به تفکیک کدهای HS شش رقمی انجام دهیم، ذرت در صدر واردات ایران در سال ۱۴۰۲، با ۳٫۹ میلیارد دلار قرار دارد. اختصاص ارزش ترجیحی به واردات کالاهای اساسی در رشد واردات این کالاها بسیار مؤثر بوده است. به طوری که واردات ذرت از ۱٫۶ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۶ به ۳٫۹ میلیارد دلار در سال ۱۴۰۲ رسیده است. همچنین بخش زیادی از واردات کشور، که رشد روزافزون نیز داشته، واردات قطعات منفصله خودرو است. موبایل و لپ‌تاپ نیز در صدر واردات قرار دارند.

۶. منشأ و تخصیص ارزش به کالاهای وارداتی

واردات به طور معمول تحت تأثیر تقاضا برای کالاهای وارداتی است که در داخل وجود دارد. اما آنچه می‌تواند تقاضا برای واردات را از منظر دیگری تحت تأثیر قرار دهد، ارزش تخصیصی به واردات است. وقتی ارزش با نرخ‌های متفاوت به واردات کالاها اختصاص یابد، می‌تواند در جابجایی تقاضا برای واردات مؤثر باشد. اختصاص ارزش ارزان قیمت برای یک کالا، قیمت نسبی آن کالا را کاهش و تقاضا برای آن را افزایش می‌دهد. به همین علت است که واردات کالاهای اساسی در چند سال گذشته رشد قابل توجهی یافته است. در سال‌های گذشته سه نرخ اصلی شامل نرخ ارزش ترجیحی، ارزش نیمایی و ارزش اشخاص برای واردات وجود داشته است (هر چند نرخ‌های ارزش دیگری مانند نرخ ارزش مسافرتی و... نیز در مقاطعی ایجاد شده و مجدداً از بین رفته است). ارزش ترجیحی ارزان‌ترین ارزش اختصاصی به واردات است که از سال ۱۳۹۷ به قیمت ۴۲۰۰ و سپس از شهریورماه ۱۴۰۱ به قیمت ۲۸۵۰۰ تومان به ازای هر دلار به واردات اختصاص یافته است. این ارزش صرفاً به کالاهای اساسی اختصاص می‌یابد؛ اما فهرست کالاهای اساسی به تناسب زمان دچار تغییراتی نیز شده است.

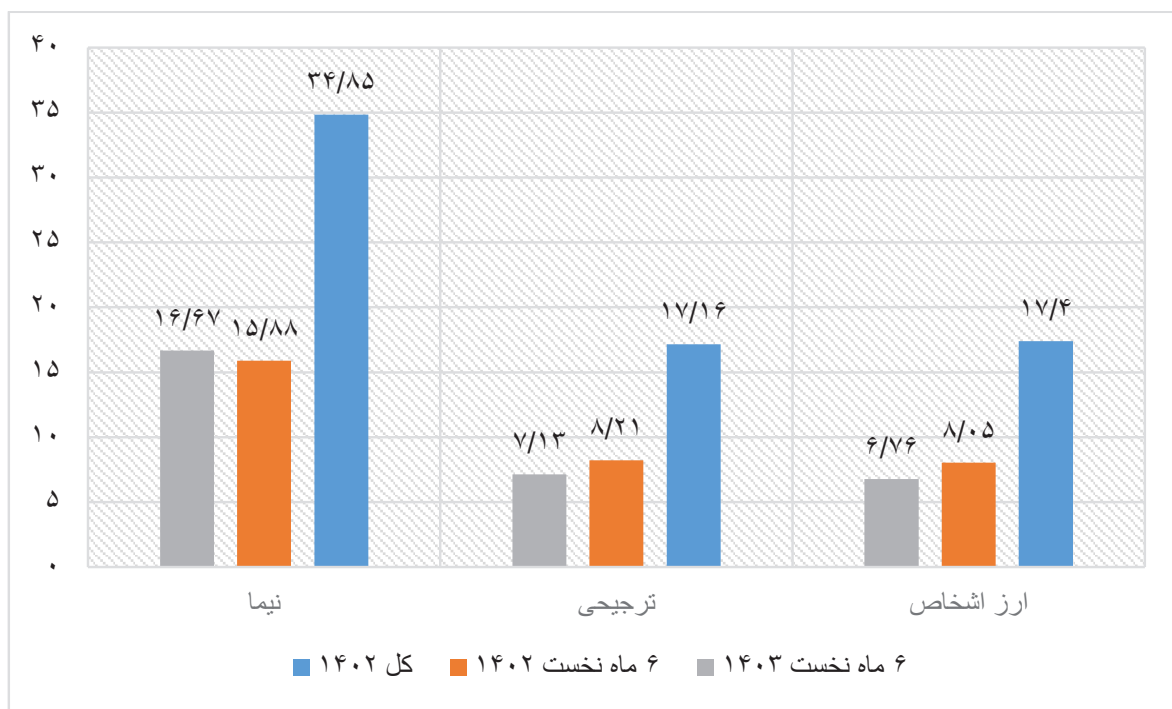

پس از آن ارزش سامانه نیماست که ابتدا قرار بود نرخ آن در یک فرایند عرضه و تقاضا تعیین شود؛ اما تقریباً از سال ۱۴۰۰ اعمال سقف گذاری دستوری بر نرخ نیما صورت گرفته و باعث شده است تا در برخی بازه‌های زمانی، نرخ ارزش در سامانه نیمایی تا ۴۰ درصد پایین تر از بازار آزاد باشد. اختلاف نرخ نیما و بازار آزاد و منفعت واردات از این طریق و عرضه کالا در بازار به قیمتی که متناسب با بازار آزاد است، باعث شده است تا تقاضا برای واردات با نرخ نیمایی نیز افزایش یابد.

در کنار آن، به علت فاصله گرفتن نرخ بازار آزاد و نیما و الزام به رفع تعهد صادرکنندگان، بانک مرکزی اجازه داده است تا بخشی از صادرکنندگان ارزش حاصل از صادرات را با نرخ توافقی به واردکنندگان واگذار کنند. این ارزش، که به ارزش اشخاص معروف است، نرخ تقریباً برابر بازار آزاد دارد. از این رو، بررسی واردات به تفکیک منشأ ارزش نیز قابل توجه است. اینکه چه کالاهایی در سال ۱۴۰۲ و شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳ با استفاده از این سه نوع ارزش به کشور وارد شده‌اند، در این قسمت بررسی می‌شود.

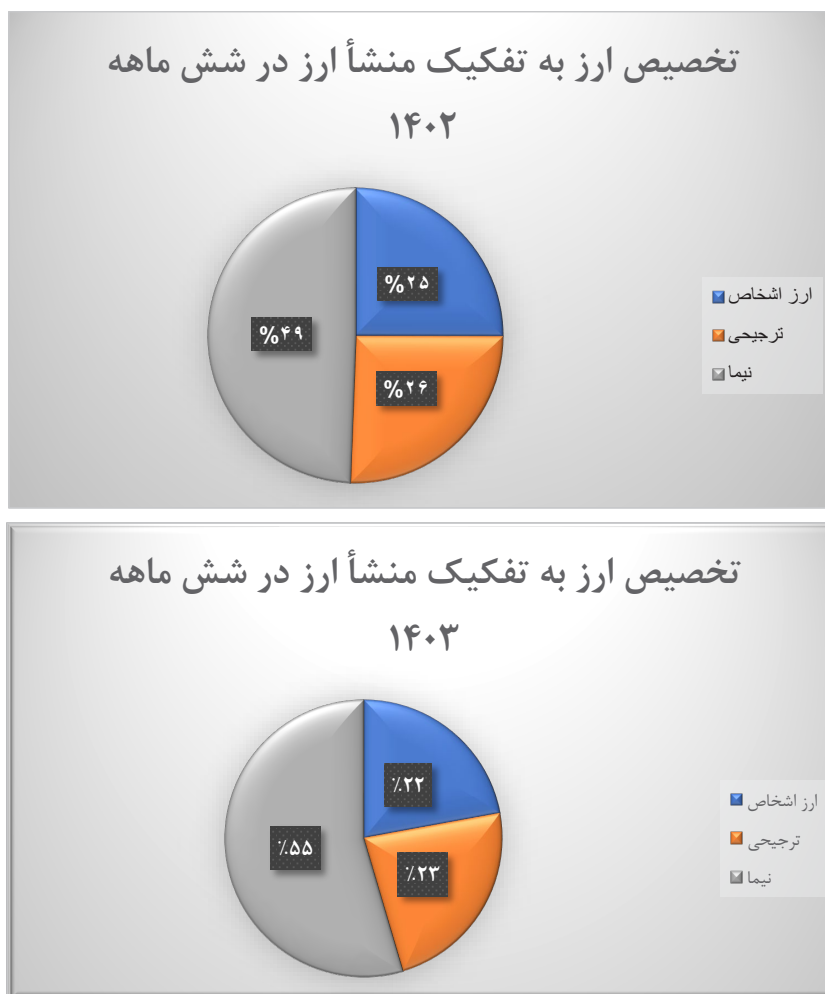
در سال ۱۴۰۲ در مجموع ۶۹/۴ میلیارد دلار، در ۶ ماهه نخست همان سال ۳۲/۱۴ میلیارد دلار و در ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳، ۳۰/۵۶ میلیارد دلار ارزش برای واردات اختصاص داده شده که در شکل ۲۶ مقدار انواع ارزش تخصیص داده شده مشخص گردیده است. بیشترین تخصیص در هر سه دوره مربوط به سامانه نیما بوده که حدود ۳۲/۲ میلیارد دلار در سال ۱۴۰۲ و حدود ۱۴/۴ میلیارد دلار در ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳ بوده است. همچنین حدود ۲۵ درصد ارزش اختصاص داده شده کشور، ارزش ترجیحی بوده است. در ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳ نسبت به ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۲ تخصیص ارزش اشخاص، ترجیحی و نیما کاهش یافته، حال آنکه تخصیص ارزش بازار ثانویه افزایش داشته است.

شکل ۲۶. نمودار ارزش تخصیص داده شده در سال ۱۴۰۲ و ۶ ماهه نخست ۱۴۰۳ به تفکیک نوع ارزش تخصیصی (واحد: میلیون دلار) [۷]

بنابراین تصویر کلی تخصیص ارزش به لحاظ سهم هر کدام از انواع ارزش شش ماهه نخست سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ به این صورت است:

شکل ۲۷. نمودار درصد ارزهای تخصیص داده شده به واردات به تفکیک نوع منشأ [۷]

در سال ۱۴۰۳ نسبت به سال ۱۴۰۲ با کاهش تعداد اقلام کالاهای اساسی، سهم ارز ترجیحی کاهش و سهم ارز نیمایی افزایش یافته و سهم ارز اشخاص نیز کاهش یافته است. در ادامه، اقلامی که با هر نوع ارز وارد می‌شدند بررسی خواهد شد.

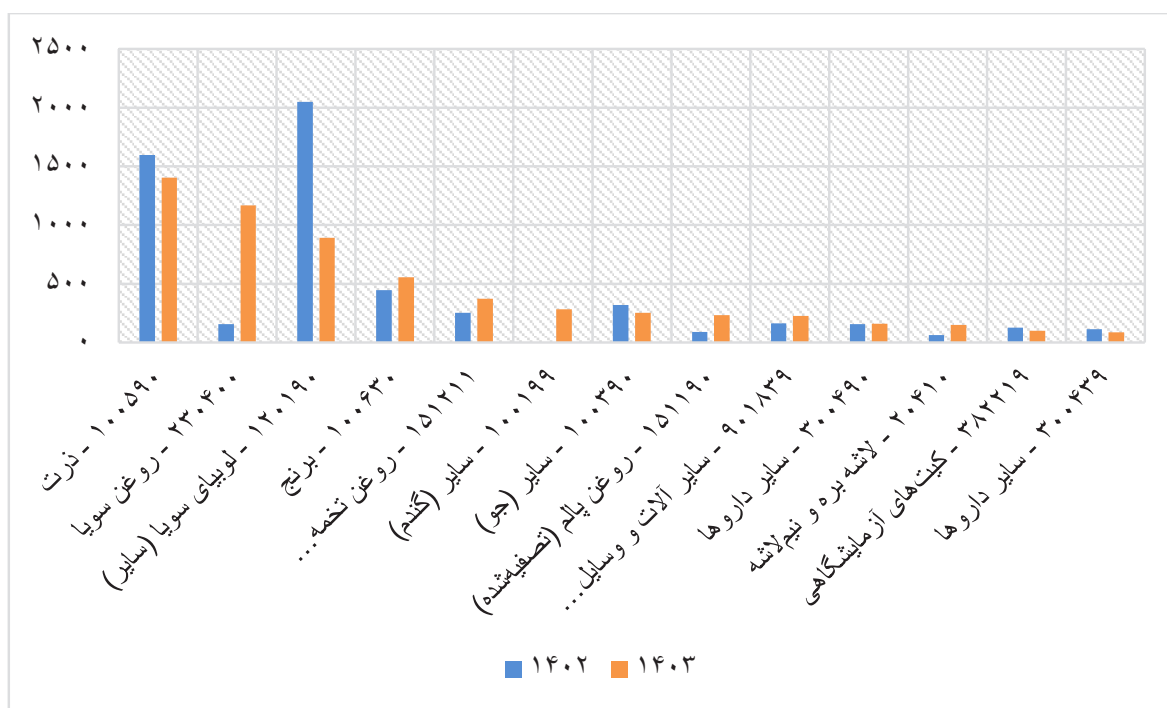
۱-۶. ارز ترجیحی

عمده واردات با ارز ترجیحی به کالاهای کشاورزی و بعد دارو و ماشین‌آلات و تجهیزات پزشکی اختصاص دارد. گفتنی است، داده‌هایی که در این بخش ارائه می‌شود مربوط به تأمین ارز بوده و ممکن است با داده واردات قطعی تفاوت‌هایی داشته باشد. در شکل ۲۸ گروه‌های کالایی که ارز ترجیحی دریافت کرده‌اند نشان داده شده است. در ۶ ماه نخست ۱۴۰۳ نسبت به سال ۱۴۰۲، ارز ترجیحی کالاهای کشاورزی حدود ۲۳۰ میلیون دلار کاهش یافته و ارز تخصیص یافته به کالاهای گروه ماشین‌آلات حدود ۶۰ میلیون دلار افزایش داشته است. اما بیشترین تغییر مربوط به کالاهای محصولات شیمیایی بوده که رقم آن از ۱۶۲۹/۵ میلیون دلار در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۲ به ۸۵۳/۹ میلیون دلار در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۳ رسیده است.

در شکل ۳۰ میزان ارزش اختصاص یافته به کالاهایی که در ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳ بیش از یک درصد ارزش ترجیحی کشور به آنها اختصاص یافته، در ۶ ماهه نخست سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ نشان داده شده است. حدود ۱۹/۵ درصد از ارزش ترجیحی کشور در ۶ ماهه نخست سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ به ذرت (کد ۱۰۰۵۹۰) اختصاص یافته است. روغن سویا (۲۳۰۴۰۰) که در سال ۱۴۰۲ سهمی حدود دو درصدی از ارزش ترجیحی کشور داشت، سهمش به ۱۶/۵ درصد رسیده است. در برابر، سهم لوبیای سویا بسیار افزایش یافته و به بیش از ۲۴ درصد ارزش ترجیحی اختصاص یافته در کشور رسیده است.

شکل ۳۰. نمودار کالاهایی که در ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳ بیش از یک درصد ارزش ترجیحی کشور را به خود اختصاص داده‌اند (واحد: میلیون دلار) [۷]

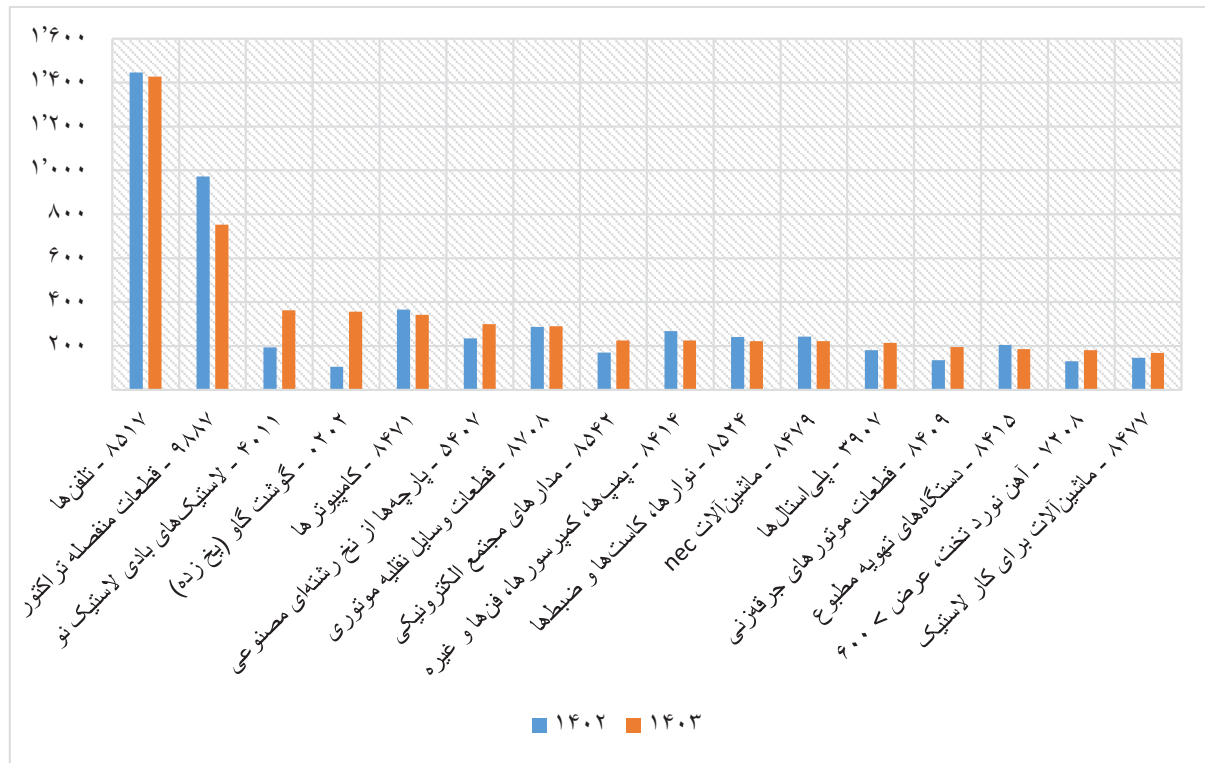
ارزش ترجیحی اختصاص داده شده به محصولات شیمیایی از بیش از ۱/۶ میلیارد دلار به حدود ۸۵۴ میلیون دلار رسیده است. کاهش در ارزش ترجیحی اختصاصی به مواد شیمیایی، بیشتر به دلیل تخصیص نیافتن ارزش به لاستیک و همچنین برخی داروهاست. شکل ۳۱ و شکل ۳۲ میزان ارزش ترجیحی اختصاص داده شده به مواد شیمیایی را نشان می‌دهد که در ۶ ماهه نخست سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳، در مجموع دست کم ۱۰ میلیون دلار ارزش ترجیحی به آنها اختصاص داده شده است. با مقایسه این دو شکل، کاهش اختصاص ارزش ترجیحی به برخی از کالاهای گروه مواد شیمیایی دیده می‌شود. در این دوره اختصاص ارزش ترجیحی به منظور واردات آنتی‌بیوتیک‌ها از ۱۱۳/۸ میلیون دلار به ۵۶/۹ میلیون دلار رسیده است. اختصاص ارزش ترجیحی، که در دوره مشابه سال ۱۴۰۲ برای مخلوط مواد معطر (۳۳۰۲) برابر ۱۶/۹ میلیون دلار، لاستیک بادی نو (۴۰۱۱) برابر ۱۰۷/۸ میلیون دلار، فراورده‌های ضدانفجار (۳۸۱۱) برابر ۵۴/۸ میلیون دلار، حشره‌کش‌ها (۳۸۰۸) برابر ۶۴/۳ میلیون دلار و پلیمرهای اکریلیک (۳۹۰۴) ۴۴/۹ میلیون دلار بوده، در مدت مشابه سال ۱۴۰۳ هیچ ارزش ترجیحی به آن اختصاص داده نشده است.

در شکل ۳۵ ارزش نیمایی اختصاص یافته به کد HS چهاررقمی با بیشترین سهم در نیمه نخست سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ نشان داده شده است. بیشترین ارزش نیما به تلفن‌ها (که بخش بسیاری از آن مربوط به گوشی تلفن همراه می‌شود) اختصاص یافته است. پس از آن بیشترین ارزش نیمایی وارداتی به قطعات منفصله تراکتور، لاستیک‌های نو، گوشت گاو و کامپیوترها اختصاص پیدا کرده است.

شکل ۳۵. نمودار ارزش نیمایی تخصیص داده شده به کدهای چهاررقمی با بیشترین سهم از ارزش نیما در نیمه نخست سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ (واحد: میلیون دلار) [۴] و [۷]

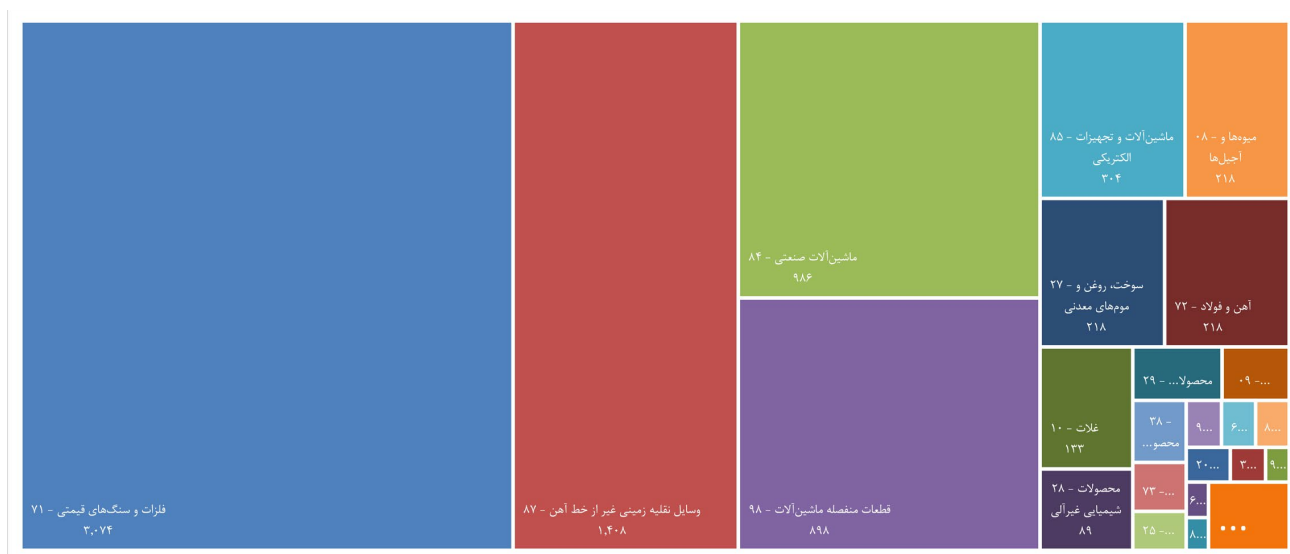

۳-۶. ارزش اشخاص

در شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳، حدود ۷/۹ میلیارد دلار کالا با ارزش اشخاص وارد شده است که بیش از واردات ۶/۱ میلیارد دلاری مدت مشابه سال ۱۴۰۲ است. ارزش اشخاص، همان‌طور که در بالا توضیح داده شد، به قیمت توافقی بین صادرکننده و واردکننده مبادله می‌شود. در ارزش اشخاص دو نوع واردات می‌تواند صورت گیرد: یا صادرکننده با ارزش حاصل از صادرات خود اقدام به واردات می‌کند یا ارزش را به واردکننده دیگری می‌فروشد و از این طریق رفع تعهد ارزی صادرکننده صورت گرفته است. نرخ ارزش اشخاص بالاتر از نرخ نیماست؛ اما مزیت آن این است که زمان انتظار ندارد و به محض آنکه واردکننده توانست ارزش مورد نیاز را از یک صادرکننده تأمین کند، واردکننده می‌تواند اقدام به واردات کند. هرچند متأسفانه این مزیت نیز در سال ۱۴۰۳ از سوی بانک مرکزی برداشته شد.

از ابتدای سال ۱۴۰۳ بانک مرکزی حتی درخواست واردات با منشأ ارزش حاصل از صادرات غیر (ارزش اشخاص) را نیز تأیید نکرد و زمان انتظار برای تأیید این نوع ارزش حتی به ۷۵ روز هم رسید.

شکل ۳۶. نمودار واردات با ارزش اشخاص در شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳ به تفکیک کدهای HS دو رقمی (واحد: میلیون دلار) [۴] و [۷]

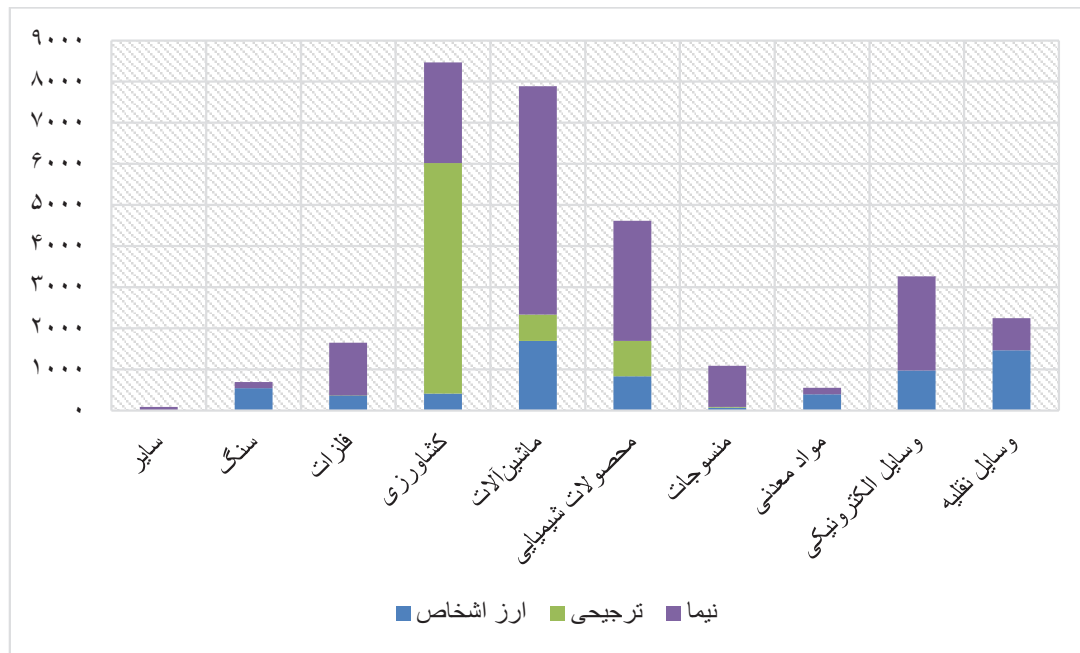

همان‌طور که در شکل ۳۶ مشخص است، حدود ۳۸ درصد از واردات با ارزش اشخاص، واردات فلزها و سنگ‌های قیمتی یا همان طلا بوده است. واردات طلا، از آن نظر که یکی از راه‌های رفع تعهد ارزی صادرکنندگان از سوی بانک مرکزی اعلام شده، در سال ۱۴۰۳ بسیار افزایش یافته است؛ زیرا صادرکنندگان از طریق واردات طلا مجبور نبودند تا ارزش را به نرخ نیما عرضه کنند و فروش طلا به قیمت بازار آزاد صورت می‌پذیرفت.

۴-۶. ترکیب ارزش اختصاصی به کالا

پس از بررسی کالاهای وارد شده با انواع ارزش‌های تخصیصی، سهم هر نوع ارز در واردات هر گروه کالایی را بررسی می‌کنیم. در واردات گروه‌های مختلف کالایی به تفکیک نوع نرخ ارز تخصیصی در نیمه نخست سال ۱۴۰۳ نشان داده شده است. با استفاده از تأمین ارز از سه طریق گفته شده ۳۲/۸ میلیارد دلار ارز وارد شده که ارزش نیمایی با ۱۶/۵ میلیارد دلار را به خود اختصاص داده و بیشتر آن برای واردات ماشین‌آلات، محصولات شیمیایی، وسایل الکترونیکی و کشاورزی استفاده شده است.

شکل ۳۷. نمودار واردات گروه‌های مختلف کالایی به تفکیک نوع نرخ ارز تخصیصی در نیمه نخست سال ۱۴۰۳ (واحد: میلیون دلار) [۱] و [۵]

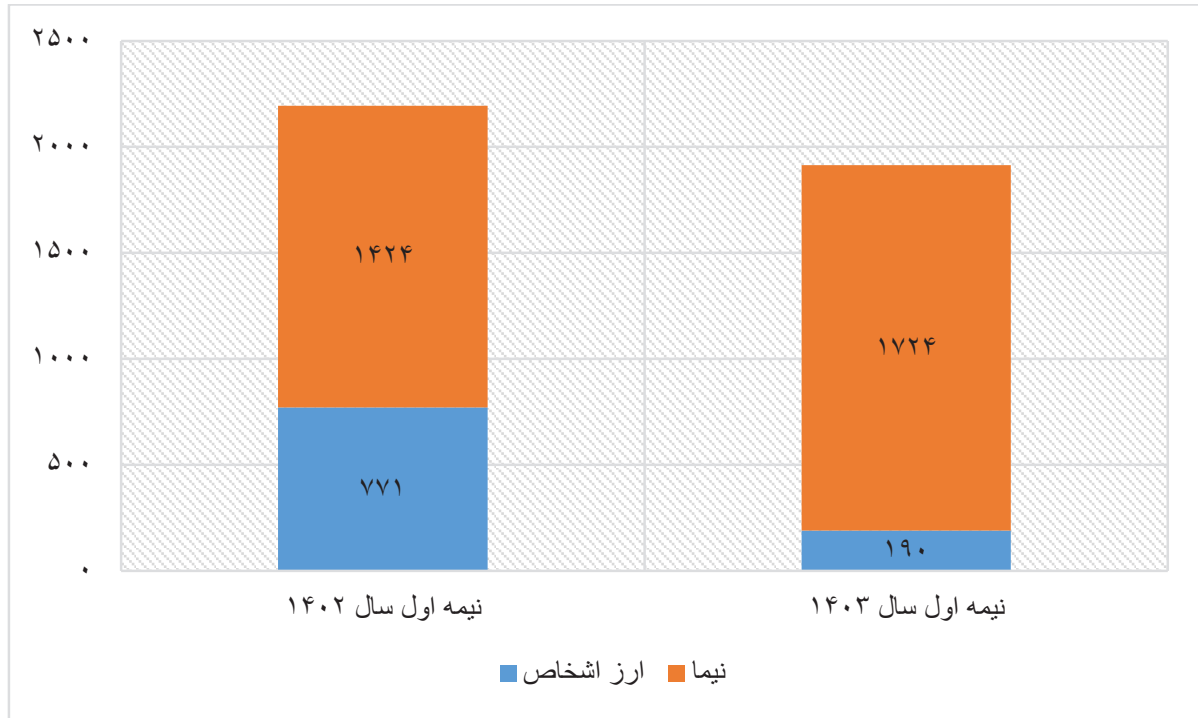

همان‌طور که مشخص است، واردات کشاورزی عمدتاً با ارز ترجیحی و سپس با ارز نیما صورت گرفته است. واردات ماشین‌آلات عمدتاً با ارز نیما و پس از آن اشخاص صورت گرفته و درصد اندکی از آن با ارز ترجیحی است که بیشتر به تجهیزات پزشکی اختصاص دارد. در واردات وسایل الکترونیکی (موبایل و لپ‌تاپ)، ارز نیما اول و پس از آن اشخاص قرار دارد. واردات وسایل نقلیه بیشتر توسط ارز اشخاص و سپس نیما صورت گرفته است. در این گروه، تراکتورها، قطعات وسایل نقلیه و ماشین‌ها عمده اقلام وارداتی بوده‌اند. ارز اشخاص بیشتر به واردات سنگ اختصاص یافته است که سهم بزرگی از آن به واردات طلا مربوط می‌شود.

در شکل ۳۸ نوع نرخ ارز تخصیصی به واردات قطعات منفصله تولید تراکتور و وسایل نقلیه (کد ۹۸۸۷) در نیمه نخست سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ دیده می‌شود. در نیمه نخست سال ۱۴۰۲ به میزان ۲/۱۹ میلیارد دلار و در نیمه نخست سال ۱۴۰۳ به میزان ۱/۹۱ میلیارد دلار برای واردات آنها اختصاص داده شده است. سهم و مقدار ارز اشخاص در سال ۱۴۰۳ کاهش و سهم و مقدار مطلق ارز نیما در واردات این دسته از کالاها افزایش یافته است. محدودیت‌هایی که بانک مرکزی در سال ۱۴۰۳ برای واردات با ارز اشخاص اعمال کرد، باعث شده است تا بخشی از ارز اختصاصی این دسته برای واردات کالاها به واردات طلا اختصاص یابد.

۱. داده مربوط به اختصاص ارز بانک مرکزی با داده واردات گمرک از نظر طلای وارداتی اختلاف دارد. در حالی که بنابر داده گمرک در نیمه نخست سال ۱۴۰۳ بیش از سه میلیارد دلار طلا وارد شده است، مقدار ارز تخصیص داده شده به آن در داده بانک مرکزی حدود پانصد میلیون دلار است. در نمودارهایی که منبع آن گمرک نیست، این بخش از واردات طلا در نظر گرفته نشده است.

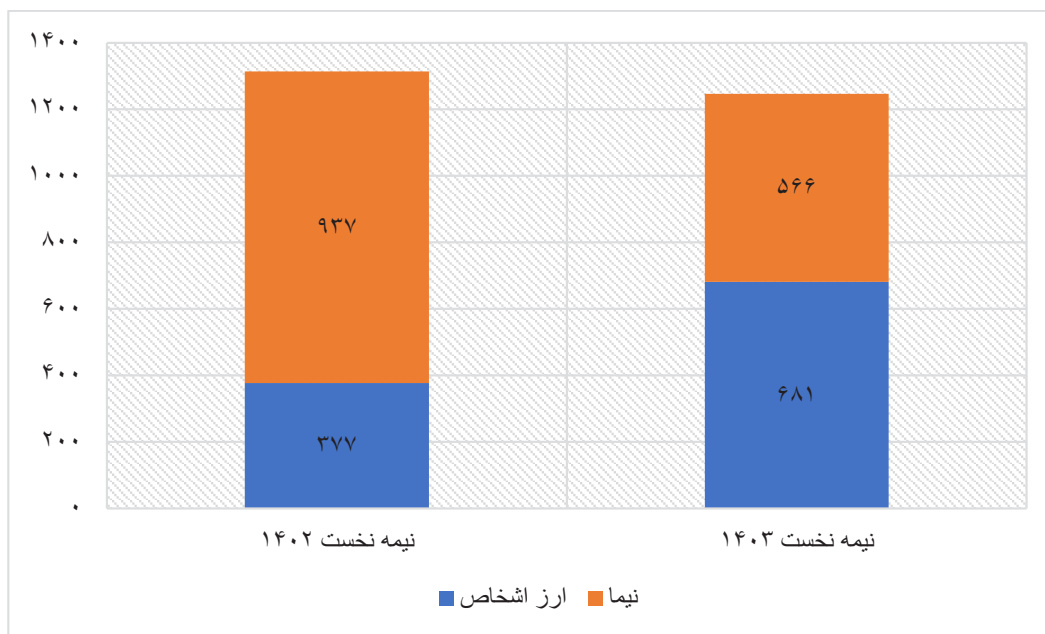
شکل ۳۸. نمودار نوع نرخ ارز تخصیصی به واردات قطعات منفصله تولید تراکتور و وسایل نقلیه (کد ۹۸۸۷) در نیمه نخست سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ (واحد: میلیون دلار) [۷]

در شکل ۳۹ نوع نرخ ارز تخصیصی برای واردات گوشی تلفن همراه هوشمند در نیمه نخست سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ نشان داده شده است. در این کالا برعکس قطعات منفصله ماشین‌آلات نوع نرخ ارز اشخاص افزایش قابل توجهی یافته است. در اینجا نیز ارز نیما در سال ۱۴۰۳ کمتر تخصیص یافته است.

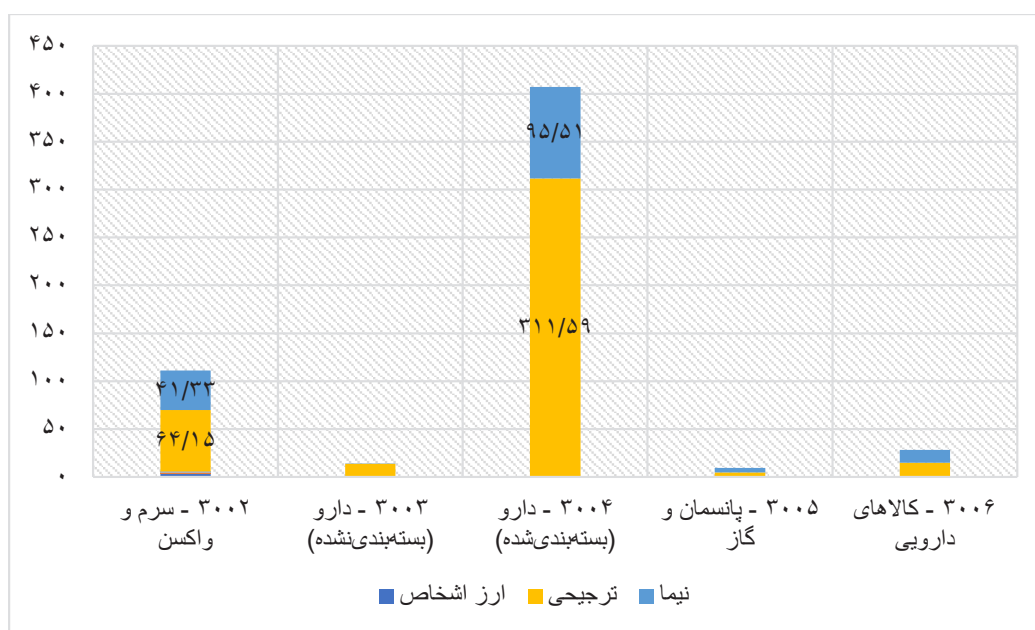
در حقیقت در سال ۱۴۰۳ یکی از مواردی که بسیار در بین تجار رواج یافت، واردات گوشی‌های تلفن همراه با ارز اشخاص به شیوه واردات در برابر صادرات خود بوده است. با طولانی شدن صف واردات نیمایی و همچنین افزایش زمان انتظار برای دریافت ارز واردات در برابر صادرات غیر، بسیاری از واردکنندگان گوشی تلفن همراه با هماهنگی صادرکنندگان، به واردات گوشی تلفن همراه به نام صادرکننده (یعنی واردات در برابر صادرات خود با ارز اشخاص) مبادرت می‌کردند تا بتوانند بدون ایستادن در صف تخصیص اقدام به واردات کنند. از این رو واردات در نیمه نخست سال ۱۴۰۳ بیشتر با ارز اشخاص صورت گرفته است.

شکل ۳۹. نمودار نوع نرخ ارز تخصیصی به واردات تلفن همراه هوشمند (کد ۸۵۱۷۱۳) در نیمه نخست سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ (واحد: میلیون دلار) [۷]

در شکل ۴۰ انواع ارز اختصاص داده شده به کالاهای دارویی (کد HS ۳۰) در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۳ نشان داده شده است. بیشترین ارز مربوط به داروهای بسته‌بندی شده بوده که ۳۱۱/۵۹ میلیون دلار ارز ترجیحی و ۹۵/۵۱ میلیون دلار ارز نیمایی گرفته است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، اصلی‌ترین ارز دریافتی دارو ارز ترجیحی است. به همین دلیل است که تغییرات نرخ نیما یا بازار آزاد نباید اثر چندانی بر قیمت دارو داشته باشد.

شکل ۴۰. نمودار نوع ارز اختصاص داده شده به کالاهای دارویی (کد HS 30) در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۳ (واحد: میلیون دلار) [۷]

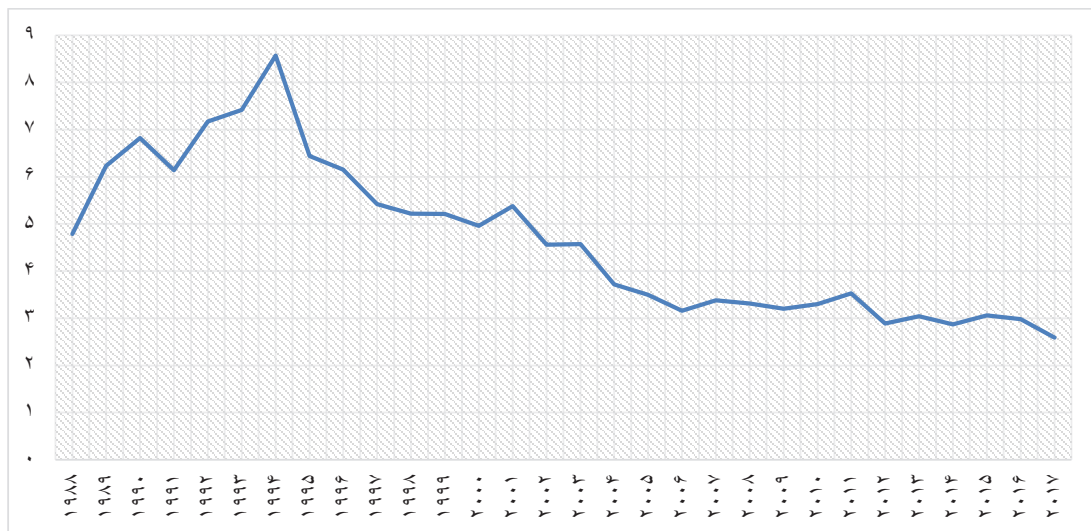
۷. بررسی حقوق ورودی واردات

نرخ‌های حقوق ورودی یکی از اصلی‌ترین ابزارهای اجرای سیاست تجاری محسوب می‌شوند. کشورها با تغییر نرخ‌های حقوق ورودی، سیاست تجاری خود را تعیین می‌کنند. برای مثال، ممکن است کشوری نرخ حقوق ورودی بسیار پایینی داشته باشد، اما نرخ حقوق ورودی برای برخی کالاهای اساسی یا صنایع خاص را بالاتر انتخاب کند. در ادبیات تجارت بین‌الملل، سیاست بهینه تجاری، نرخ حقوق ورودی است که بتواند منفعت حاصل از تجارت را حداکثر کند. به طوری که در یک نرخ حقوق ورودی، تولید ناخالص داخلی حداکثر می‌شود. از این رو است که کشورها در مذاکرات تجاری، مدت زیادی را صرف چانه‌زنی برای تعیین نرخ‌های حقوق ورودی می‌کنند یا در مقابل کشورها در مناقشات سیاسی، یکدیگر را با افزایش نرخ حقوق ورودی بر کالاهای وارداتی کشور رقیب تهدید می‌کنند. در این بخش نرخ حقوق ورودی در ایران با تأکید بر بازه زمانی اخیر واکاوی خواهد شد. در قسمت اول تحلیلی بر نرخ حقوق ورودی ایران در مقایسه با سایر کشورهای جهان و سپس در قسمت دوم، نرخ‌های حقوق ورودی در ایران به طور جزئی‌تر بررسی خواهد شد.

۷-۱. نگاهی بر روند جهانی حقوق ورودی واردات

کشورها پس از آنکه تصمیم به گسترش تجارت گرفتند و به سمت تجارت آزاد حرکت کردند، نرخ‌های حقوق ورودی واردات را به تدریج کاهش دادند؛ به نحوی که میانگین موزون نرخ تعرفه جهانی از حدود ۸٫۶ درصد در سال ۱۹۹۴ (سال تأسیس سازمان تجارت جهانی) به ۲٫۶ درصد در سال ۲۰۱۷ رسیده است.

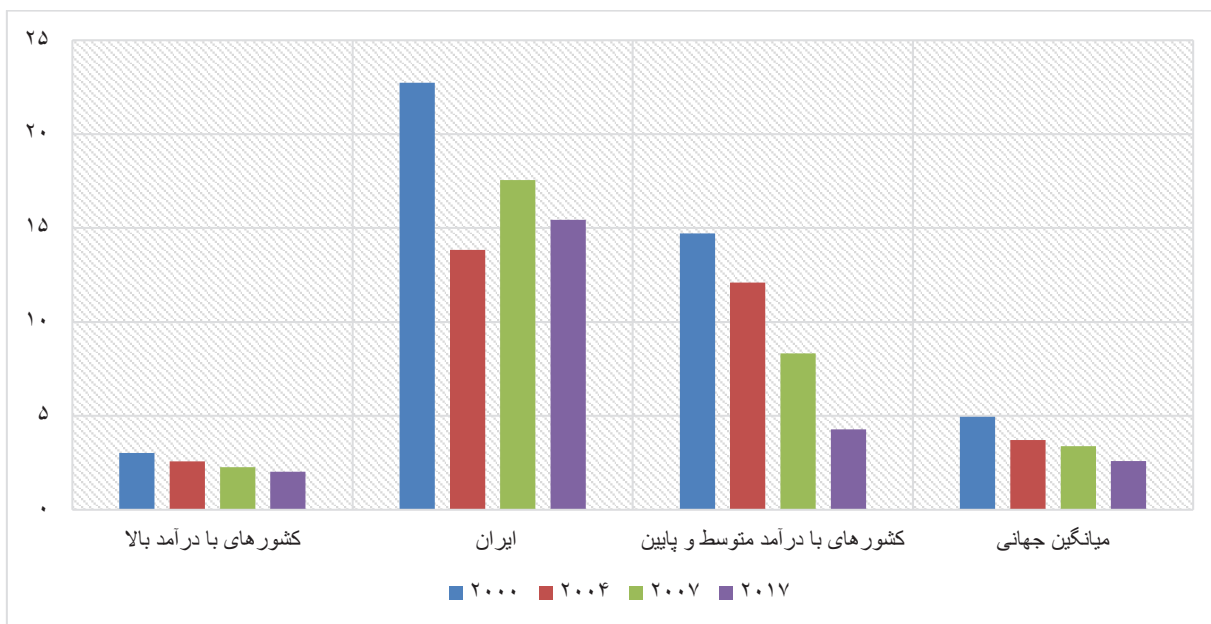
شکل ۴۱. نمودار میانگین موزون نرخ تعرفه جهانی (واحد: درصد) [۹]

همان‌طور که در شکل ۴۱ مشخص است، میانگین نرخ تعرفه جهانی طی زمان روندی کاهشی داشته و حرکت به سمت تجارت آزاد کاملاً مشخص است. کاهش در نرخ‌های تعرفه واردات ابتدا از کشورهای با درآمد بالا و کشورهای توسعه‌یافته شروع شده و سپس به کشورهای کمتر توسعه‌یافته نیز گسترش یافته است. آنچه در خصوص روند نرخ تعرفه در گروه‌های مختلف کشورها قابل مشاهده است، روند کاهشی در نرخ‌های تعرفه است. یعنی فرایند نرخ‌های تعرفه طی دوره زمانی جهانی شدن برای اکثر گروه‌های کشوری روندی کاهشی بوده است؛ هر چند که در سطح و مقدار تعرفه‌ها بسیار باهم فاصله داشته‌اند.

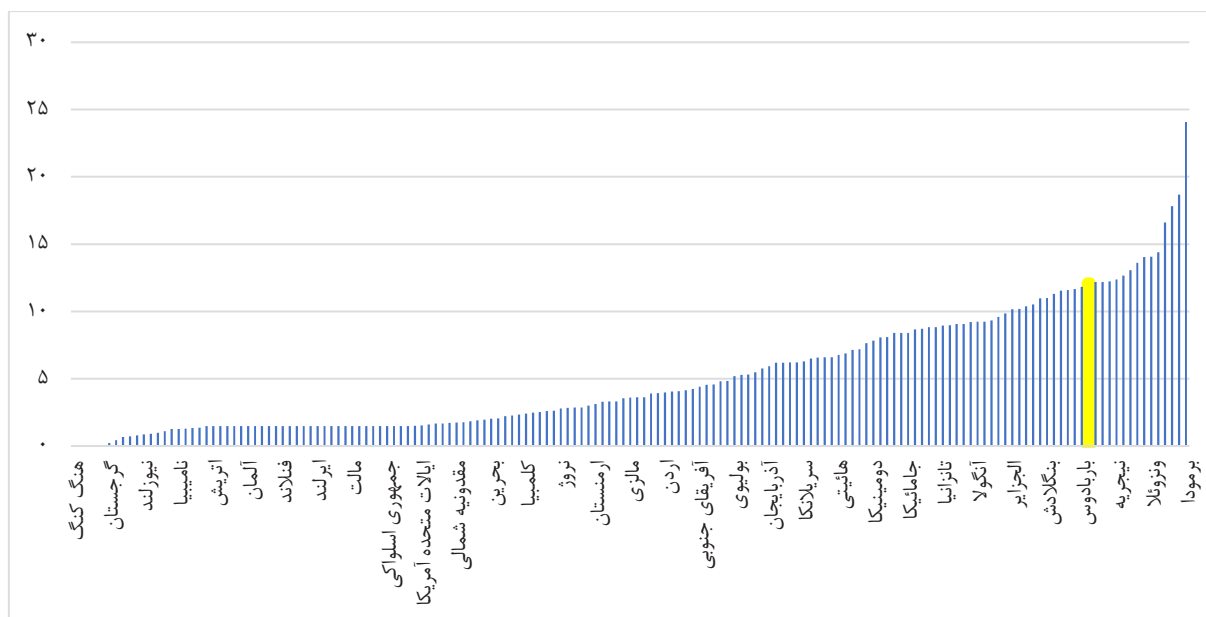
شکل ۴۲. نمودار میانگین نرخ تعرفه ایران و گروه‌های کشورهای (واحد: درصد) [۹]

توضیح: به علت فقدان داده جهانی برای سال ۲۰۱۷ برای ایران، داده گزارش شده در سال ۲۰۱۹ جایگزین شده است.

همان‌طور که در شکل ۴۲ مشخص است، نه فقط میانگین نرخ تعرفه در ایران از سایر کشورهای بالاتر است، روند مشخصی نیز در آن مشاهده نمی‌شود. به طوری که در سالی کاهش و مجدداً افزایش و کاهش را نشان داده است. اما برای سایر گروه‌های کشوری، روند کاهشی قابل مشاهده است. به طور کلی ایران یکی از بالاترین نرخ‌های تعرفه را در بین کشورهای مختلف جهان دارد.

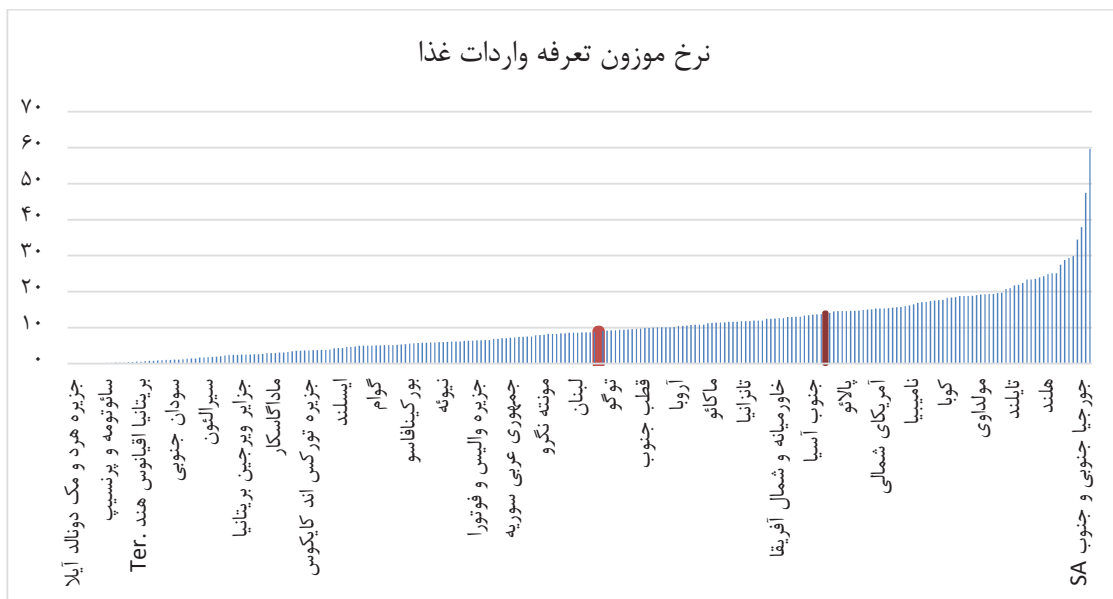
شکل ۴۳. نمودار نرخ تعرفه موزون کشورها در سال ۲۰۲۰ (واحد: درصد) [۹]

در شکل ۴۳ کشورها به ترتیب نرخ تعرفه از کم به زیاد مرتب شده‌اند و ایران با میله زرد رنگ نشان داده شده است. همان‌طور که مشخص است، ایران یکی از بالاترین نرخ‌های تعرفه را داراست و کشورهای توسعه‌یافته و پیشرفته‌تر نرخ‌های تعرفه بسیار اندکی دارند و در ردیف‌های پایین شکل قرار دارند. کشورهایی که به لحاظ نرخ تعرفه در اطراف ایران قرار دارند، کشورهایی نظیر گینه بیسائو، رواندا، کنیا، موریتانی و... هستند که به لحاظ اندازه اقتصاد بسیار کوچک‌تر از اقتصاد ایران هستند.

نکته قابل توجه آن است که هر چند کشورها نرخ‌های تعرفه را کاهش داده و به سمت تجارت آزاد حرکت کرده‌اند، این به معنای نرخ تعرفه صفر یا تجارت کاملاً آزاد نیست. به‌طور معمول کشورها ممکن است برای ورود برخی کالاهای خارجی تعرفه‌های قابل توجهی وضع کنند. در حقیقت آنچه در شکل‌های بالا گزارش شده، میانگین موزون نرخ تعرفه بوده و در بخش‌های مختلف و گروه‌های کالایی مختلف، نرخ‌های تعرفه متفاوت است. به‌طور معمول نرخ حقوق ورودی در کشورها برای کالاهای کشاورزی بالاترین نرخ را در بین گروه‌های کالایی داراست؛ زیرا کشورها به منظور حفظ امنیت غذایی تلاش می‌کنند تا با وضع تعرفه از کالاهای کشاورزی حمایت کنند. یعنی در حالی که کشورها طی زمان به سمت تجارت آزاد و کاهش تعرفه‌ها حرکت کرده‌اند، همچنان حد قابل قبولی از تعرفه‌ها برای محصولات کشاورزی حفظ شده است.

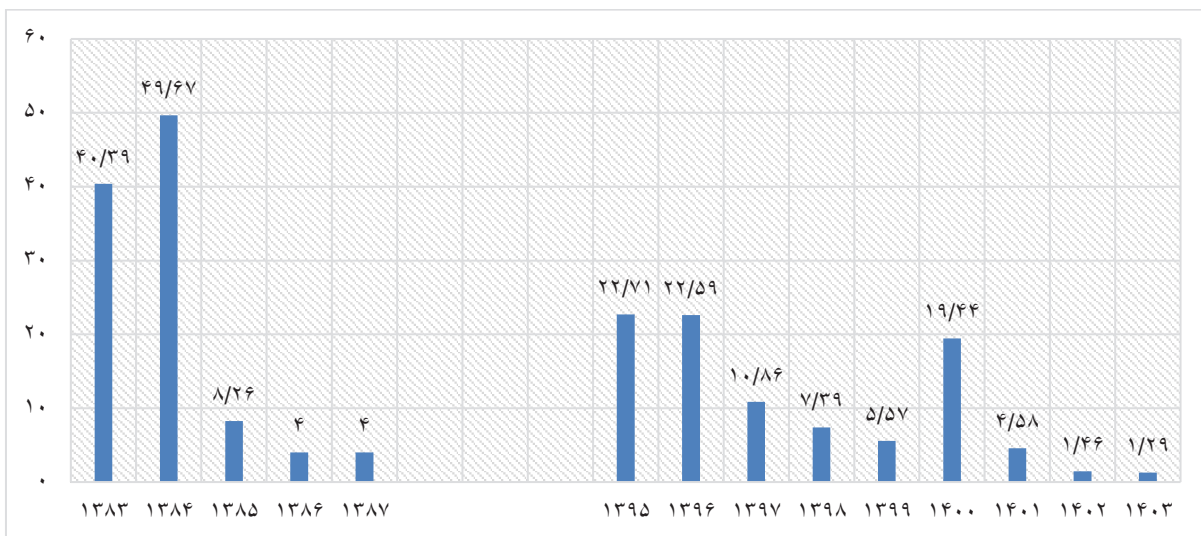
شکل ۴۴. نمودار نرخ موزون تعرفه واردات غذا در سال ۲۰۲۰ (واحد: درصد) [۱۰]

در شکل ۴۴ نرخ تعرفه غذا نشان داده شده است که زیر گروهی از اقلام کشاورزی است. قابل توجه است، در حالی که در شکل ۴۳ مشاهده شد که نرخ تعرفه در ایران بسیار بالاتر از متوسط‌های جهانی است، اما نرخ تعرفه غذا در ایران بسیار پایین‌تر از میانگین جهانی است. همچنین همان‌طور که مشاهده می‌شود کشورهای توسعه‌یافته‌تر مانند آمریکای شمالی، اروپا، تایلند، جنوب آسیا و... در قسمت‌های انتهایی شکل، یعنی نرخ‌های بالاتر تعرفه، قرار دارند. به نظر می‌رسد سیاست ایران در این زمینه کاملاً برعکس رویه‌های تجاری مرسوم در دنیا بوده است. به‌طور کلی نگاهی بر روند نرخ‌های تعرفه واردات در ایران (که در قسمت بعد با جزئیات بیشتری بررسی می‌شود) نشان می‌دهد که ایران سیاست مشخصی در تغییر نرخ‌های تعرفه نداشته است. به‌طور معمول نرخ‌های تعرفه در پاسخ به تغییرات نرخ ارز بالا و پایین شده‌اند. از آنجایی که دولت‌ها تمایل داشتند نرخ ارز را پایین نگه دارند، در نتیجه برای مقابله با ارزان شدن واردات و آسیب به تولید داخل، نرخ‌های تعرفه را افزایش دادند. هر زمان که نرخ ارز افزایش یافته، نرخ‌های تعرفه نیز کاهش پیدا کرده است.

همچنین روند قابل مشاهده دیگر اثر بی ثباتی اقتصاد بر نرخ‌های تعرفه است. به طوری که هر زمان نرخ تورم افزایش یافته، نرخ ارز نوسان داشته و بی ثباتی در اقتصاد افزایش پیدا کرده است، سیاستگذار تلاش کرده تا از طریق واردات با نرخ تعرفه پایین، کالا را ارزان به دست مصرف کننده برساند و در این خصوص هیچ الگویی برای آنکه آیا کالای وارداتی در میان کالاهای حمایتی بوده یا خیر وجود ندارد. برای مثال، نرخ حقوق ورودی گوشت قرمز را، که در شکل ۴۵ نشان داده شده است، در نظر بگیرید.

شکل ۴۵. نمودار میانگین حقوق ورودی اخذ شده گوشت قرمز* [۴]

توضیح: در این شکل نرخ حقوق ورودی اخذ شده محاسبه شده است که با نرخ حقوق ورودی مصوب می تواند متفاوت باشد. به این دلیل که در خصوص برخی کالاها یا واردات توسط برخی گروه‌ها معافیت‌هایی در نظر گرفته شده است.
* داده‌های سال‌های ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۴ در دسترس نبوده است.

همان‌طور که در شکل ۴۵ مشاهده می‌شود، اصلاً مشخص نیست که آیا گوشت قرمز کالایی حمایتی است یا خیر. نرخ حقوق ورودی برای این کالا در حالی که در یک سال تا مرز ۵۰ درصد هم رسیده، یک‌باره به ۸ درصد کاهش یافته و مجدداً برای یک بازه زمانی روند کاهشی و دوباره افزایشی یافته است. این در حالی است که اساساً نرخ حقوق ورودی متغیری برای تغییر قیمت یک کالا در داخل کشور به منظور حمایت از مصرف کننده نیست، بلکه متغیری برای جهت‌دهی سیاست‌های تجاری است. در خصوص گوشت قرمز، اکنون این سؤال اساسی وجود دارد که آیا سیاستگذاری برای مثال در سال‌هایی قصد حمایت داشته و نرخ تعرفه را حدود ۵۰ درصد وضع کرده و سپس این کالا به بلوغ رسیده است و دیگر نیاز به حمایت ندارد؟ پس چرا مجدداً نرخ حقوق ورودی افزایش یافته است؟ آیا این کالا کالایی با ویژگی‌های امنیت غذایی است و از این رو برای آن تعرفه بالا وضع شده تا از تولیدکننده داخلی در مقابل واردات ارزان قیمت حمایت شود؟! پس چرا در بازه‌هایی از زمان نرخ حقوق ورودی آن به حدود یک درصد رسیده است؟

مثال گوشت قرمز نشان می‌دهد که تقریباً هیچ استراتژی مشخص سیاسی در این خصوص وجود ندارد. این موضوع درباره سایر کالاها نیز قابل مشاهده است. در ش‌کل‌های بالا نشان داده شد که ایران یکی از بالاترین نرخ‌های تعرفه را دارد. اما نگاهی به میانگین نرخ تعرفه اخذ شده در سال‌های اخیر، نشان دهنده کاهش شدید نرخ‌های تعرفه است. این موضوع مجدداً از آن نظر دارای اهمیت است که با افزایش نرخ ارز، سیاستگذار بار بی ثباتی اقتصاد کلان را بر نرخ‌های تعرفه گذاشته و نرخ حقوق ورودی کالاهای اساسی را به یک درصد کاهش داده است. از

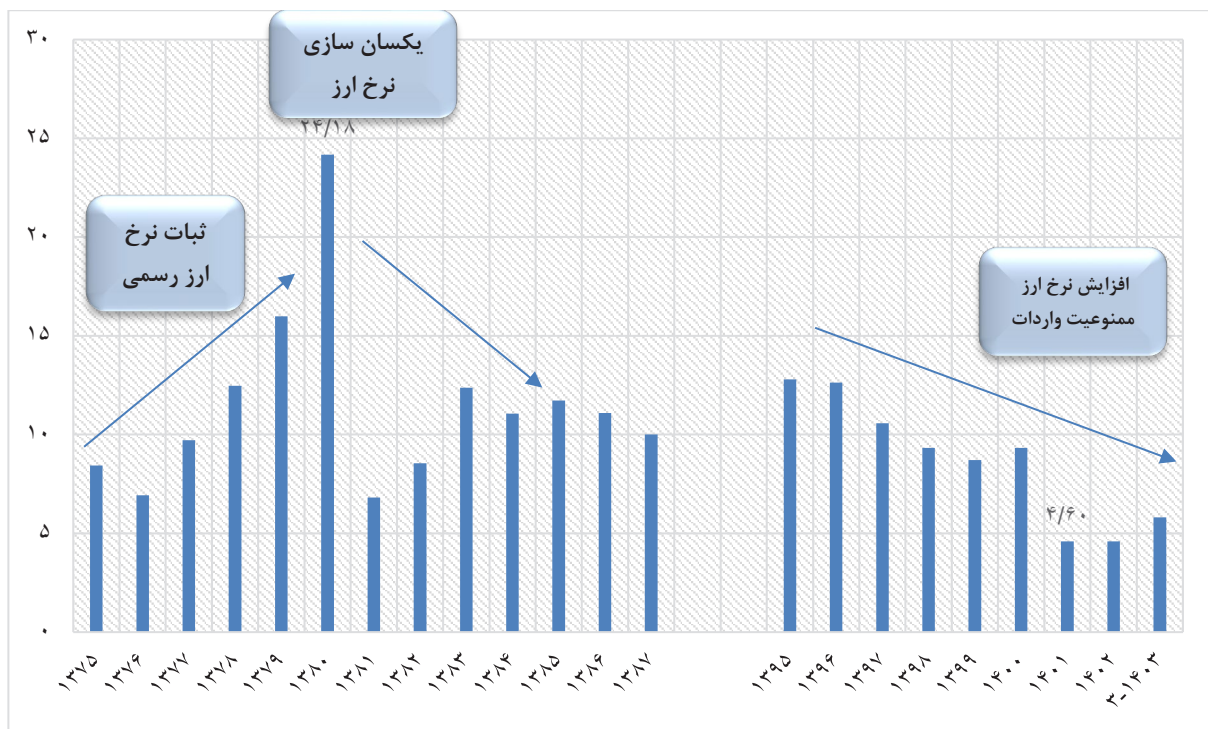
آنجایی که کالاهای اساسی سهم بالایی در اقلام وارداتی دارند، میانگین وزنی حقوق ورودی اخذ شده بسیار کاهش یافته است. کاهش صورت گرفته نه از منظر تسهیل تجارت و باز شدن فضای اقتصاد، بلکه به دلیل بی ثباتی در اقتصاد کلان و نداشتن سیاست تجاری مشخص بوده است.

۲-۷. مروری بر روند حقوق ورودی واردات در ایران

در شکل ۴۶ نمودار میانگین درصد حقوق ورودی حقیقی گرفته شده در سال های ۱۳۷۵ تا پایان خردادماه ۱۴۰۳ نشان داده شده است (برای بازه سال های ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۴ داده ها در دسترس نیست). همان طور که در قسمت قبل نیز اشاره شد، تغییرات در نرخ های تعرفه ایران بیشتر تحت تأثیر نرخ ارز و قیمت کالا در داخل بوده است. وقتی نرخ ارز ثابت بوده، به منظور جلوگیری از کاهش قابل توجه قیمت کالاهای وارداتی نسبت به تولید داخل (به علت ثبات نرخ ارز و تورم داخلی) تعرفه ها افزایش و در زمان های افزایش نرخ ارز، تعرفه کاهش یافته است. در ادامه جزئیات حقوق ورودی اخذ شده در سال های واکاوی اخیر خواهد شد.

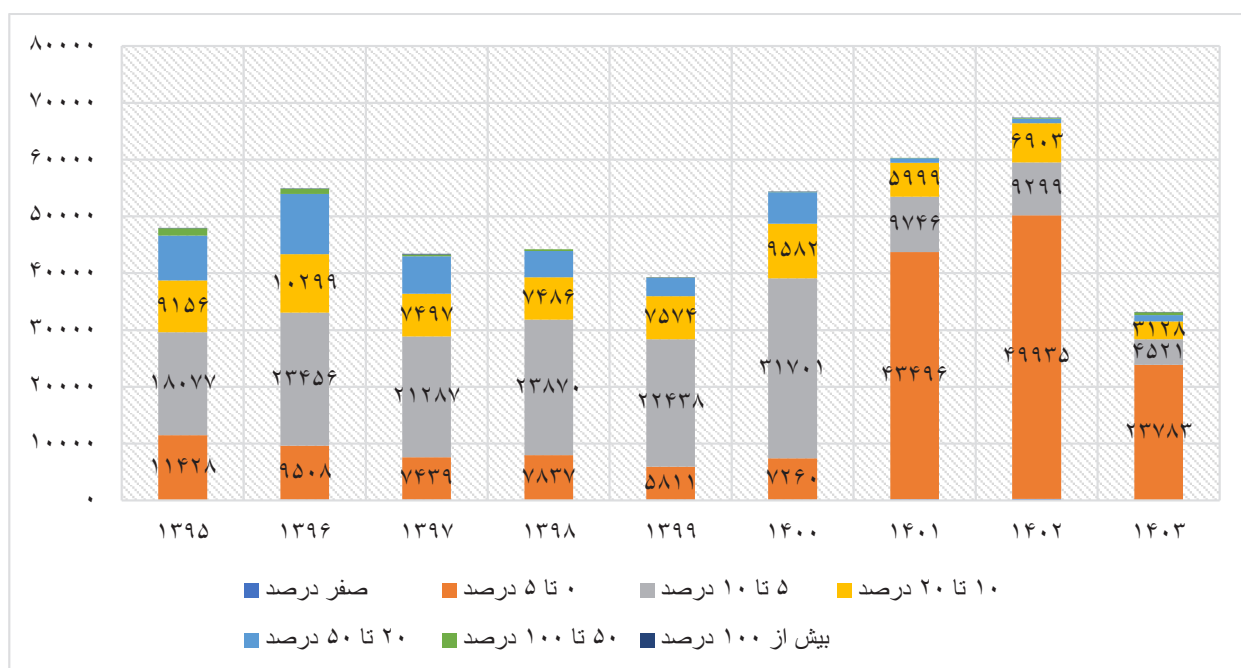
کاهش نرخ حقوق ورودی اخذ شده در سال های اخیر ناشی از چند عامل بوده است: اول کاهش حقوق ورودی کالاهای اساسی به یک درصد؛ دوم تغییر ترکیب کالاهای ورودی به کشور به دلیل ممنوعیت واردات شمار بسیاری از کالاها یا تخصیص نیافتن ارز به کالاهایی که هنوز واردات آنها ممنوع نشده است. این کاهش در سال های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲ مشهودتر بوده است. در نیمه نخست سال ۱۴۰۳، نرخ حقوق ورودی افزایش یافته و به ۶/۲۵ رسیده است. در ادامه کوشش می شود این احتمالات با نگاهی به آمار بررسی شوند.

شکل ۴۶. نمودار میانگین درصد حقوق ورودی گرفته شده در سال های ۱۳۷۵ تا پایان خردادماه ۱۴۰۳ (واحد: درصد) [۹]

در شکل ۴۷ ارزش واردات کالاهای وارداتی کشور میان سال‌های ۱۳۹۵ تا پایان شهریورماه ۱۴۰۳ با تفکیک نرخ تعرفه گرفته شده حقیقی آنها نشان داده شده است. کالاها به ۶ گروه تعرفه‌ای دارای تعرفه صفر، تعرفه ۰ تا ۵ درصد، تعرفه ۵ تا ۱۰ درصد، تعرفه ۱۰ تا ۲۰ درصد، تعرفه ۲۰ تا ۱۰۰ درصد و تعرفه بیش از ۱۰۰ درصدی تقسیم شده‌اند. از سال ۱۳۹۵ تا سال ۱۴۰۰ بیشترین سهم واردات مربوط به کالاهایی بوده است که تعرفه‌ای ۵ تا ۱۰ درصدی داشته‌اند، اما در سال‌های ۱۴۰۱، ۱۴۰۲ و در ۶ ماه نخست ۱۴۰۳، سهم کالاها با نرخ تعرفه ۰ تا ۵ درصد افزایش یافته است. در این سال‌ها حجم واردات کالاها با نرخ تعرفه ۲۰ تا ۵۰ درصد کاهش چشمگیری را تجربه کرده است. این موضوع به دلیل تغییر حقوق ورودی کالاها و همچنین ترکیب کالاهای وارداتی کشور در این دوره بوده است.

شکل ۴۷. نمودار ارزش واردات کالاهای وارداتی با تفکیک نرخ تعرفه گرفته شده (واحد: میلیون دلار) [۴]

توضیح: اطلاعات مربوط به سال ۱۴۰۳، مربوط به سه ماه نخست است. بازه‌ها به صورت (a, b) تعریف شده است که a، حد پایین بازه و b حد بالای بازه است.

در جدول ۶ حقوق ورودی بیست کد کالا با بیشترین حجم ارز تخصیصی در سال ۱۴۰۲، به همراه درصد حقوق ورودی حقیقی گرفته شده از آنها در سال‌های ۱۳۹۵ تا ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۳ به تفکیک سال آورده شده است. کاهش حقوق ورودی کالاهای اساسی در سال ۱۴۰۲ در این جدول آشکار است. به این ترتیب بخشی از کاهش حجم واردات کالاها با حقوق ورودی ۵ تا ۱۰ درصد و افزایش واردات کالاها با واردات ۰ تا ۵ درصد از سال ۱۴۰۱ به بعد توجیه می‌شود.

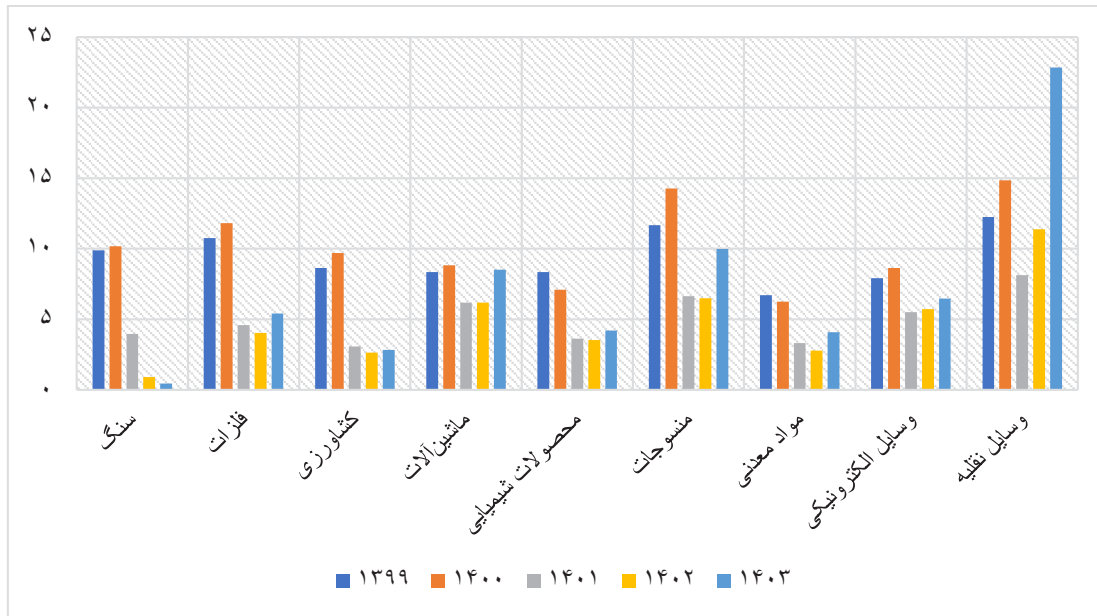
جدول ۶. نرخ حقوق ورودی اخذ شده در سال‌های ۱۳۹۵ تا ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۳ از بیست کد تعرفه‌ای که بیشترین حجم تخصیص ارزش در سال ۱۴۰۲ را داشته‌اند (واحد: درصد) [۴]

کد HS	کالا	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹	۱۴۰۰	۱۴۰۱	۱۴۰۲	۱۴۰۳
۱۰۰۵۹۰۱۰	ذرت دامی	۷/۱۳	۶/۴۸	۵/۰۵	۵/۰۵	۵/۰۳	۵/۰۵	۱/۵۷	۱/۲۱	۱/۳۷
۸۵۱۷۱۳۹۰	تلفن همراه هوشمند	-	-	-	-	-	۵/۱	۵/۶۷	۷/۴۶	۹/۱۴
۱۲۰۱۹۰۱۰	دانه سویای تراریخته	-	-	-	۷/۰۱	۵/۶۲	۵/۰۶	۱/۵۶	۱/۲۴	۱/۱۳
۷۱۰۸۱۲۰۰	طلا (از جمله طلای آبکاری شده با پلاتین) به دیگر اشکال خام	-	-	-	-	-	۰/۷۲	۰/۰۱	۰	۰
۹۸۸۷۰۳۱۲	قطعات منفرجه برای تولید خودروهای مشمول ردیف ۸۷۰۳ ب ساخت داخل ۲۰ درصد تا کمتر از ۳۰ درصد به استثنای لاستیک	۲۶/۸۹	۳۱/۷۴	۳۰/۴۴	۲۵/۸۴	۳۲/۶۵	۳۲/۰۶	۱۸/۸۱	۱۷/۷۱	۱۹/۲
۱۰۰۶۳۰۲۰	برنج با سماتی	۰	۰	۰	۰	۹/۰۱	۹/۱۴	۲/۳۴	۱/۹۳	۲/۰۴
۱۵۱۲۱۱۰۰	روغن خام	۱۰/۳۹	۱۷/۷۱	۱۰/۵۹	۹/۵۸	۱۰/۶۲	۱۴/۱۳	۲/۲۲	۱/۹۷	۱/۰۱
۲۳۰۴۰۰۰۰	کنجاله و سایر آخال‌های جامد	۹/۱۵	۹/۴۹	۹/۶۹	۹/۵۲	۱۴/۸۵	۱۵/۷۶	۶/۷۹	۲/۰۶	۲/۲۲
۱۰۰۱۹۹۲۰	گندم معمولی	-	-	-	-	۹/۴۳	۸/۸۸	۱/۸۱	۱/۷۴	۱/۲۴
۸۷۰۱۲۱۰۰	تراکتور، فقط با موتور پیستونی درون‌سوز تراکمی احتراقی	-	-	-	-	-	-	۲۰/۵۸	۱۰/۳۹	۱۰/۲۲
۱۰۰۳۹۰۰۰	جو (سایر)	۶/۰۳	۶/۷۵	۵/۰۳	۵/۰۲	۵/۰۳	۵/۰۶	۱/۳۴	۱/۲۲	۱/۶۳
۱۵۱۱۹۰۱۰	روغن نخل و اجزای آن (R. B. D)	۲۵/۳۷	۳۴/۵۹	۲۹/۵۸	۲۹/۳۴	۲۱/۲۵	۲۷/۳۳	۳/۵۷	۴/۲۹	۱/۰۱
۹۸۸۷۱۱۸۲	موتورسیکلت انژکتوری با ساخت داخل ۱۵ درصد تا کمتر از ۲۵ درصد به استثنای لاستیک	۵/۶۱	۱۷/۲	۲۲/۴۳	۱۸/۵۶	۲۱/۰۲	۲۱/۳۷	۱۲/۸۷	۱۲/۸۸	۱۶/۳
۹۸۸۷۰۳۱۳	اتومبیل سواری با حجم سیلندر لغایت ۲۰۰۰ سانتی‌متر مکعب (بنزین)، با ساخت داخل ۳۰ درصد تا کمتر از ۴۰ درصد به استثنای لاستیک	۲۳/۴۶	۲۴/۲۳	۲۷/۱۵	۲۶/۸۳	۲۰/۹۱	۲۱/۸۵	۱۲/۱۶	۱۲/۶۹	۱۰/۹
۱۷۰۱۱۳۰۰	شکر تصفیه نشده از نیشکر	۲۶/۱۳	۲۳/۳۳	۲۰/۳۵	۱۹/۷۳	۵/۰۶	۵/۰۷	۱/۰۹	۱/۱۳	۱/۰۳
۱۵۰۷۱۰۰۰	روغن خام سویا	۱۰/۵۹	۱۸/۲۷	۱۲/۲۴	۱۱/۵۴	۲۰/۱۹	۱۹/۲۷	۲/۷۴	۱/۲۹	۱/۰۱
۸۰۳۱۰۰۰	موز سبز	۱۷/۸۵	۱۳/۸۲	۱۱/۹۱	۱۱/۰۸	۱۰/۹۸	۹/۷۷	۵/۴	۴/۹۶	۵/۹۱
۵۴۰۷۶۹۰۰	سایر پارچه‌های تاروپودفای که دارای ۸۵ درصد وزنی یا بیشتر رشته‌های پلی‌استر باشند	۱۹/۹۳	۱۹/۴۷	۱۹/۵۸	۱۹/۵۲	۲۲/۵۷	۲۲/۶۴	۱۰/۷۸	۱۰/۸۲	۱۱/۸۴
۸۷۰۸۴۰۱۵	جعبه‌بند خردکار (اتوماتیک)	-	-	-	-	-	۵/۱۱	۴/۱۴	۴/۳۷	۴۹/۱۶
۳۰۰۴۹۰۹۲	دارو (سایر)	-	-	-	۵/۳۷	۵/۹۱	۵/۲	۱/۱۴	۱/۰۵	۱/۰۹
۹۸۸۷۰۴۳۶	وزن ناخالص وسیله حمل‌ونقل بیش از پنج تن (دیزل و بنزین)، با ساخت داخل ۳۰ درصد تا کمتر از ۴۰ درصد به استثنای لاستیک	-	-	-	-	-	۹/۱	۴/۸۲	۴/۸۱	۴/۹۸

توضیح: به معنای عدم واردات آن کد در آن سال است.
سطرهای رنگی مربوط به کالاهای اساسی است.

در شکل ۴۸ درصد حقوق ورودی میانگین گرفته شده برای هر گروه کالایی (بر پایه دسته‌بندی اطلس هاروارد) دیده می‌شود. در این شکل کاهش درصد حقوق ورودی در گروه‌های سنگ، فلزها، کشاورزی و محصولات شیمیایی بین سال‌های ۱۴۰۰ و ۱۴۰۱ دیده می‌شود. کاهش حقوق ورودی کالاهای کشاورزی در سال ۱۴۰۱ به دلیل تغییر در تعرفه کالاهای اساسی است.

شکل ۴۸. نمودار میانگین درصد حقوق ورودی میانگین گرفته شده از گروه‌های کالایی بر پایه اطلس‌ها در سال‌های ۱۳۹۹ تا ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۳ (واحد: درصد) [۴]

۸. جمع‌بندی و پیشنهادها

در این پژوهش برخی از ویژگی‌های تجارت خارجی کشور در ۶ ماه گذشته در زمینه روندهای دودهمه گذشته بررسی شد. متمرکز شدن شرکای تجاری کشور، روند بلندمدت نوسانی ارزش کالاهای صادراتی کشور و روند کوتاه‌مدت کاهش آن، روند بلندمدت افزایش قیمت کالاهای وارداتی کشور و نرخ‌های حقوق ورودی نوسانی ویژگی این دوره از تجارت خارجی کشور بوده است.

بیشتر صادرات کشور را مواد معدنی و محصولات شیمیایی به خود اختصاص داده که در میان آنها کد HS ۲۷، که شامل سوخت، روغن و موم‌های معدنی است، سهم عمده‌ای از صادرات کشور را در این دوره زمانی به خود اختصاص داده است. محصولات کشاورزی نیز سهم بالایی از صادرات کشور را داشته که بخش عمده آن مربوط به آجیل‌ها (به‌ویژه پسته)، شیر و گوجه‌فرنگی‌ها بوده است. صادرات ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۳ نسبت به همه سال‌های پیش از آن بیشتر بوده است. این در حالی است که صادرات نیمه نخست سال ۱۴۰۲ نسبت به نیمه نخست سال ۱۴۰۱ کاهش پیدا کرده بود.

واردات کشور در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۳ نسبت به تمام دوره‌های پیشین بالاتر بوده است. واردات کشور در ۶ ماه نخست سال ۱۳۹۹ به دلیل هم‌زمانی همه‌گیری کووید-۱۹ و تحریم‌ها نسبت به سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ پایین‌تر بوده، اما پس از آن روندی صعودی داشته که این روند صعودی در سال ۱۴۰۳ نیز ادامه پیدا کرده است. واردات طلا در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۳ بیش از سه میلیارد دلار بوده و این در حالی است که حجم واردات طلای کشور در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۲ فقط برابر با ۴۶۶ میلیون دلار بوده است.

میانگین حقوق ورودی اخذ شده کشور در سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۴۰۲ نزولی و ناشی از چند عامل بوده است: اول کاهش حقوق ورودی کالاهای اساسی به یک درصد؛ دوم تغییر ترکیب کالاهای ورودی به کشور به دلیل ممنوعیت واردات شمار بسیاری از کالاها یا تخصیص نیافتن ارز به کالاهایی که هنوز واردات آنها ممنوع نشده است. در برابر پیشنهاد می‌شود نرخ حقوق ورودی بر پایه اهداف توسعه‌ای و تولیدی کشور و جهت‌دهی به سیاست‌های تجاری باشد.

جدول ۷. پیشنهاد توصیه اصلاحی

ملاحظات	زمان بندی اجرا (کوتاه مدت، میان مدت، بلندمدت)	دستگاه متولی	توصیه سیاستی	نوع توصیه		ردیف
				اصلاح	تداوم	
فاصله نرخ ارز آزاد و نیما از یک سو باعث افزایش تقاضای واردات و از سوی دیگر کم‌اظهاری قیمت کالای صادراتی شده است.	کوتاه مدت	بانک مرکزی	یکسان سازی نرخ ارز آزاد و نیما	✓		۱
وزارت صنعت، معدن و تجارت به جای تعرفه بندی برپایه نوسان های بازار ارز و نا اطمینانی های اقتصاد کلان، تعرفه کالاهای وارداتی را برپایه سیاست های توسعه ای مشخص کند.	کوتاه مدت	وزارت صنعت، معدن و تجارت	اصلاح تعرفه کالاهای وارداتی	✓		۲
با برنامه ریزی در جهت افزایش شرکای تجاری کشور و تمرکززدایی شرکای تجاری کشور، ریسک های تجارت خارجی کشور کاهش می یابد.	میان مدت	وزارت صنعت، معدن و تجارت، وزارت جهاد کشاورزی	تنوع بخشی به شرکای تجاری کشور	✓		۳

مأخذ: یافته های پژوهش.

منابع و مأخذ

- [۱] کاویانی، زهرا؛ فامیل محمدی، محمد مهدی؛ بیرجندی محمدصادق، «مروری بر چالش های تعیین ارزش کالاهای صادراتی»، مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل ۲۰۱۶۵، ۱۴۰۳.
- [۲] دارابی، مهدی؛ «الزام به بازگشت ارز صادراتی؛ ملاحظات و چالش ها»، مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل ۱۹۷۰۸، ۱۴۰۳.
- [۳] پناهی، سامان؛ نجفی علمی، محمد مهدی؛ عزیزنژاد، صمد؛ «درباره جهش تولید: ۵. چالش ها و راهکارهای توسعه صادرات غیرنفتی»، مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل ۱۷۱۵۶، ۱۳۹۹.
- [۴] «گمرک جمهوری اسلامی ایران»، [درون خطی]. Available: فرم دریافت اطلاعات دستاوردهای ویژه. [دستیابی در ۱۴۰۳/۱۱/۰۱].
- [۵] «گزارش های سالیانه محاسبه حجم قاچاق»، ستاد مبارزه با قاچاق کالا و ارز.
- [6] Trade Map, [Online]. Available: <https://www.trademap.org/Index.aspx>. [Accessed 01 11 1403].
- [7] بانک مرکزی ایران. [Online]. Available: <https://cbi.ir/>.
- [8] شبکه اطلاع رسانی طلا، سکه و ارز. [Online]. Available: <https://www.tgju.org/>. [Accessed 01 11 1403].
- [9] World Bank, [Online]. Available: <https://data.worldbank.org/>. [Accessed 01 11 1403].
- [10] WITS, [Online]. Available: <https://wits.worldbank.org/>. [Accessed 01 11 1403].

گزیده سیاستی

نرخ حقوق ورودی اخذ شده کشور از میانگین جهانی بالاتر و در کالاهای کشاورزی از کشورهای توسعه یافته پایین تر است. لذا پیشنهاد می شود نرخ حقوق ورودی نه در پاسخ به بی ثباتی های اقتصاد کلان که برپایه اهداف توسعه ای و به منظور جهت دهی به سیاست های تجاری استفاده شود.

مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداران، روبروی پارک نیاوران (ضلع جنوبی، پلاک ۸۰۲)

تلفن: ۷۵۱۸۳۰۰۰ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۵۸۵۵ پست الکترونیک: mrc@majles.ir

وبسایت: rc.majles.ir